

ΙΔΕΑ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑΣ : 'Ανάγκη για 'Επανάσταση.
ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ : 'Υπάρχει κάτι σά-
πιο στην 'Ελλάδα.

ΓΙΑΝΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΗ : Τò πρόβλημα του
ἐγώ στη φιλοσοφία του L. Brunschvicg
(Συνέχεια).

Β. ΓΑΤΑΚΗ : Τò Πρόβλημα της 'Αλήθειας.
Μ. ΣΤΡΙΓΓΑΡΗ : Οί Τέχνες και ἡ Ψυχιατρία.
ΧΡ. ΕΜΜ. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ : Τò δράμα
ἐνός ποιητή. (Συνέχεια).

ΜΙΧΑΗΛ ΑΚΥΛΑ : Σημειώσεις.
ΝΤΙΜΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ : Πρώτη προ-
σθήκη στο κεφάλαιο της ἀναγωγής.
ΣΤΕΛΙΟΥ ΞΕΦΛΟΥΔΑ : Συνάντηση.

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ τῶν κ. κ. 'Αντρ. Καραντώνη καὶ
Γ. Θ.—ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕΜΑΤΑ τοῦ κ.
Φ. Ραφαήλ. — ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ.
Τò Χρονικό του Μαχαιρά. Τοῦ κ. Δ. Π. Π.
—ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΓΙΑ ΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ
ΜΑΣ. 'Ενα γράμμα του Στέφαν Τσβάιγκ.—
ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ.

ΟΚΤΩΒΡΗΣ 1933

ΤΙΜΗ ΔΡ. 10

ΕΚΔΟΣΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΣ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ-ΔΘΗΝΑΙ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ 14-ΑΘΗΝΑΙ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Θόμψον Άρ. —Εισαγωγή εις την επιστήμην. Μετάφρασις υπό Α. Δ. Σίδηρη.	Δρ. 25.—
Ίνζενέρος Ζ. — <i>Ἡ ὑπόκεισις εις τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς.</i> Μετάφρασις υπό Α. Δαλεξίου.	» 20.—
Καίρη Θ. —Φιλοσοφικά.	» 20.—
Κάροντ Γ. — <i>Ἡ φιλοσοφία τῆς Ἰσθρακείας.</i> Μετάφρασις υπό Π. Γρατσιάτου.	» 24.—
Καούτσου Κ. — <i>Οἰκονομικὲς θεωρίαι τοῦ Κάρολ Μάρξ.</i> Μετάφρασις υπό Π. Πουλιόπουλου.	» 40.—
Κάρλιβλ. — <i>Οἱ Ἔρωτες.</i>	» 35.—
Κορδάτου Ι. — <i>Ἀρχαίαι Ἰσθρακείαι καὶ Χριστιανισμός.</i>	» 30.—
Κορδάτου Ι. — <i>Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.</i>	» 25.—
Κουνέζ Σπ. — <i>Ἡ Ἰδέα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησι.</i>	» 60.—
Λαισὲν Κ. Α. — <i>Ἡ ἀγωγή ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπιστήμης.</i> Μετάφρασις υπό Ν. Καζαντζάκη.	» 24.—
Λίππς Γ. — <i>Ἡ ἐλευθερία τῆς Βουλῆσεως.</i> Μετάφρασις υπό Α. Δαλεξίου.	» 35.—
Λομπρόζο Κ. — <i>Πνευματισμός καὶ ὑπνωτισμός.</i> Μετάφρασις υπό Μιχ. Καίρη.	» 25.—
Κουρότζ Δ. — <i>Αἱ Ψυχώσεις εις τὴν λογοτεχνίαν.</i> Ἀρχαία Ἑλληνικὰ δράματα.	» 125.—
Μάρξ Κάρολ. — <i>Κριτικὴ τῆς Πολιτ. Οἰκονομίας.</i>	» 50.—
Μεντσιώφ. — <i>Μελέται περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.</i> Μετάφρασις υπό Α. Γεωργιάδου.	» 32.—
Μπέροξον Ἐρρ. — <i>Τὸ γέλοιο.</i> Μετάφρασις υπό Ν. Καζαντζάκη.	» 24.—
Μπέροξον Ἐρρ. — <i>Ἡ Δημιουργὸς ἐξέλιξις.</i> Μετάφρασις υπό Κ. Θ. Παπαλεξάνδρου.	» 50.—
Μπέροξον Ἐρρ. — <i>Φαντάσματα καὶ δνεῖρα. Ψυχὴ καὶ σῶμα.</i> Μετάφρασις υπό Α. Δαλεξίου.	» 25.—
Μπουχάριν Ν. — <i>Θεωρία τοῦ Ἱστορικοῦ ὄλισμου.</i> Μετάφρασις υπό Π. Ὀρφανοῦ. Τόμοι 2.	» 90.—
Μπούχινερ. — <i>Ὁ Δαρβινισμός.</i> Μετάφρασις υπό Α. Φαρμακοπούλου.	» 20.—

ΕΥΚΟΛΙΑΙ ΠΑΗΡΩΜΗΣ ΔΙΑ ΜΗΝΙΑΙΩΝ ΔΟΣΕΩΝ ΖΗΤΗΣΑΤΕ ΤΙΜΟΚΑΤΑΛΟΓΟΝ ΔΩΡΕΑΝ

ΧΡΟΝΙΑ Α΄ ΤΟΜΟΣ ΙΙ ΟΚΤΩΒΡΗΣ 1933 ΑΡΙΘ. 10

Ι Δ Ε Α

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ — ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΙΔΡΥΤΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «Ι Δ Ε Α» ΕΚΔΟΤΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ 14 - ΑΘΗΝΑΙ ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ: Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΝ - ΑΘΗΝΑΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: ΚΑΘΕ ΟΜΟΪΔΕΑΤΗΣ Σ'ΟΠΟΙ-ΔΗΠΟΤΕ ΚΛΑΔΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ Η ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΔΗ-ΜΟΤΙΚΗΣ.

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ ΔΡ. 10.— ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΓΙΑ ΕΝΑ ΧΡΟΝΟ ΔΡ. 120.— Α. Α. 0.12.0 ΓΙΑ ΕΞΗ ΜΗΝΕΣ ΔΡ. 70.—

ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΔΕΝ ΕΠΙΣΤΡΕΦΟΝΤΑΙ.

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΜΑΣ

ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Τοῦ κ. ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑΣ

Ἄς μὴν τρέξουνε τὰ ὄργανα τῶν κρατούντων σ' ἀνακριτὲς κι' ἀστυνομίαις κι' ἄς μὴ γυρέψουνε, πίσω ἀπὸ τὰ λόγια τοῦτα, τὴν πρόθεση νὰ καλλιεργήσουν ἔδαφος γιὰ ρωμῆϊκες συνωμοσίαις καὶ κομματικὰ κινήματα. Ἡ πολιτικὴ κωμωδία, ὅπως μάλιστα παί- ζεται στὴν Ἑλλάδα τὸν τελευταῖο καιρὸ, δὲ μπορεῖ νὰ ἐνδιαφέρει παρὰ μονάχα σὰ θλιβερὸ σύμπτωμα γενικοῦ ξεπεσμοῦ, ποὺ τὴν εἰκόνα του—εἰκόνα χλωμῆ, μπροστὰ στὴ φοβερὴ πραγματικότητα—δίνει, μὲ σύντομες πινελίαις, στὸ ἄρθρο ποὺ ἀκολουθεῖ, ὁ συνεργάτης μας κ. Γ. Θεοτοκάς. Ἡ ἐπανάσταση ποὺ σαλπίζουμε, αὐτὴ ποὺ κηρύξαμε ἀπὸ τὸ πρῶτο φύλλο τῆς «Ἰδέαις» εἶναι ἄλλη. Καὶ

τόσο αντίθετη στις ρωμείκες συνωμοσίες και τὰ κινήματα, δοσβαθιά κι' ασάλευτη έχουμε τὴν πεποίθηση, ὅτι, ἂν στὴν Ἑλλάδα γίνανε τόσες συνωμοσίες και τόσα κινήματα, τὴν τελευταία εικοσιπενταετία, εἶναι ἀκριβῶς γιατί δὲν ἔγινε ἡ ἐπανάσταση αὐτή, πού οἱ ψυχῆς λαχταροῦνε και τὰ πράγματα καρτεροῦνε μ' ἀγωνία: Ἡ ἐπανάσταση κατὰ τῆς πολύμορφης ψευτιάς πού σκλαβώνει τὴν ἑλληνική ψυχή. Τίποτα δὲ θάχουμε καταλάβει ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς τελευταίας εικοσιπενταετίας, ἂν δὲ νοιώσουμε κατάβαθα, ὅτι αὐτὲς οἱ συνωμοσίες κι' αὐτὰ τὰ κινήματα εἶναι ἐξθνύσματα, σπασμωδικῆς ἐκρήξεις τῆς ἐπαναστατικῆς ὁρμῆς πού βρουχίζεται ὑπόκωφα στὰ ζωντανὰ στρώματα τῆς μάζας, ξεστρατίσματα τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς πού γυρεῖ νὰ λυτρωθεῖ, νὰ βρεῖ τὸ δρόμο τῆς δημιουργίας και τῆς προκοπῆς. Φόρμες τριμμένες, πρόσωπα κατώτερα κι' ἀκατάλληλα, ἐπιτηδειότητες, ἰδιοτέλειες, ἐκμεταλλεύσεις, ὄλος ὀλεεινὸς θάσος ἑνὸς χρεωκοπημένου κόσμου, μπαίνει στὴ μέση κάθε φορὰ, γιὰ νὰ νοθέψει τὴ γνήσια ἐπαναστατικὴ ὁρμὴ και νὰ φραμπικάρει ψευτοεπαναστάσεις, ἀποβολῆς κι' ἀναβολῆς τῆς μεγάλης και σωτηρίας ἐπανάστασης—τῆς ἀληθινῆς, πού μένει νὰ γίνε: Καὶ θὰ γίνε. Δὲ θὰ γίνε σήμερα, θὰ γίνε αὔριο—μὰ θὰ γίνε. Γιατί τὰ ἴδια τὰ πράγματα σπρώχνουνε μὲ σταθερὴ κι' ἀμείλιχτη δύναμη σ' ἕνα τελικὸ ξεκαθάρισμα. Ὅπου νὰ ρίξουμε τὴ ματιὰ μας θὰ ἰδοῦμε ἀπάνω τὴ χρεωκοπία και κάτω νὰ κοχλάζει τ' ἀνήσυχον ῥέμα τῆς ζωῆς, πούχεται νὰ σαρώσει ὅ,τι σάπιο κι' ὅ,τι κούφιο, γιὰ νὰ χαράξει ὀριστικὰ τὴν κοίτη του. Στ' ὄνομα τῆς ζωῆς, τῆς ἀληθινῆς, τῆς ὀλοκληρωμένης, πού δὲν ξαίρει οὔτε καλοῦπια, οὔτε τάξεις, οὔτε προλήψεις, κολοῦμε σὲ ψυχικὸ συναγεμὸ τὰ ζωντανὰ στοιχεῖα τοῦ ἔθνους, νὰ παλέψουνε μὲ τὸ λόγο, μὲ τὸ ἔργο, μὲ ντουφέκι ἂν χρειαστεῖ, γιὰ ν' ἀσφαλίσουνε τὴ σωστὴ κατεύθυνση στὴν ἐπαναστατικὴ ὁρμὴ πού βράζει, νὰ ἐτοιμάσουνε τὴν κοίτη τῆς, νὰ λυτρώσουνε τὸ λαὸ, π' ἀγωνίζεται νάβρει τὸ δρόμον τῆς σωτηρίας ἀπὸ τὴν πολύμορφη δημιουργία και τὴν παραπλάνηση και ν' ἀποδώσουνε τὴν ἐθνικὴ ψυχή, στὸν ἑαυτὸ τῆς. Πιστεύουμε ἀκλόνητα πὼς ὑπάρχουνε ζωντανὰ στοιχεῖα στὸ ἔθνος, ἀρκετὰ και ἱκανὰ νὰ ἐπιχειρήσουν αὐτὸ τὸ ἔργο. Πιστεύουμε στὰ ἑλληνικὰ νιάτα. Κι' εἴμαστε ἀπόλυτα βέ-

βαιοὶ πὼς ἂν ἡ φλόγα τοῦ ἐθνουσιασμοῦ φουντώσει στὰ στήθη τους ὁ στίβος τοῦ μεγάλου ἀγώνα θὰ γεμίσει γλήγορα μὲ λαμπροὺς κι' ἀνίκητους μαχητῆς.

*
**

Ὅτι τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ μεγάλη και βαθιὰ ἐπανάσταση ἔχουνε νοιώσει ὡς κι' οἱ πέτρες σ' αὐτὸ τὸν τόπον δὲ θέλει κανένα ῥῶτημα. Ἀπόδειξη τρανὴ τὸ πόσον τροβοῦνε τὰ διάφορα ἐπαναστατικὰ κηρύγματα, τὰ πιδ ἀντίθετα. Φτάνει νὰ περιέχει μιὰ φόρμουλα, μ' ἕναν ὀποιοδήποτε τρόπο, τὴν ἀρνηση τῆς σημερινῆς μας καταντιῆς γιὰ νάβρει, πρὸ πάντων ἀνάμεσα στοὺς νέους, τοὺς θερμότερους ὀπαδοὺς. Ὅσοι ὑποφέρουν ἀπὸ τὸ θέαμα τῆς κοινωνικῆς διαίρεσης και τῆς ἀναρχίας, ὅσοι διψοῦνε γιὰ ἐθνικὴ πειθαρχία πέφτουνε στὸ φασισμό. Ὅσοι πάσχουν ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἀδικία ἢ ἀπὸ τὸ θέαμα τῆς ρίχνονται στὸν κομμουνισμό. Κι' ὑπάρχουν ἕνα σωρὸ ἀποχρώσεις, ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ δυὸ ἐπαναστατικὰ καλοῦπια, τὸ ἀστικὸ και τὸ προλεταριακὸ, γιὰ ὄλα τὰ γούστα κι' ὄλες τῆς ἰδιοσυγκρασίας. Ἔτσι τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα, στὴν Ἑλλάδα, ὅταν δὲν ξεθυμαίνει σὲ ψευτοεπαναστάσεις και κινήματα, γεμάτα καιροσκοπικὴ νοθεία, ὀικονομιέται—λιμνάζει δηλαδὴ κι' ἀποκοιμιέται—στὸ καθημερινὸ πιπίλισμα ξένων παρτοῦ, ἰταλικῶν, ρωσικῶν, γερμανικῶν, σὰ νὰ μὴν ἔχει αὐτὸς ὁ τόπος μιὰ πραγματικὴ νοθεία και μιὰ ψυχὴ δική του, σὰ νὰ μὴν ἔχει τὴ δύναμη νὰ συλλάβει τῆς δικῆς του ἀνάγκης και τὴν ἰδιότυπη μορφή πού τῆς ἐκφράζει! Δὲν εἶναι ὅμως ἔτσι. Ἄν τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα στὴν Ἑλλάδα παραδέρνει σήμερα μέσα στὴν ἀκατανόμαστη σύγχυση πούχουνε δημιουργήσει τὰ ξένα κηρύγματα κι' ἂν ξεστρατίζει και δίνεται σ' αὐτὰ, δὲ θὰ πεί καθόλου πὼς δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ δημιουργήσει, ὅπως ἔγινε στῆς ἄλλες χώρες, τὸ δικὸ του τύπον, τὸ δικὸ του σύνθημα, τὴ δική του ἐπανάσταση. Ὁ καθορισμὸς του κι' ὁ μεγάλος ἀγὼνας γιὰ τὴν ἐπικρατησή του εἶναι, τούτη τὴ δραματικὴ ὥρα, τὸ χρέος και τὸ ἔργο τοῦ ἑλληνα διανοομένου. Οἱ παπαγαλισμοὶ τῶν ξένων συνθημάτων και τῶν ξένων καλοῦπιων, φασισμῶν, λενινισμῶν, μαρξισμῶν,

είναι δουλειά πολύ εύκολη. Φτάνουνε μερικές φυλλάδες. Αυτό πού ζητάμε όμως, αυτό πού γιρεύει ή εθνική μας πραγματικότητα κι' ή εθνική μας ψυχή, δέν είναι τόσο πρόχειρο, γιατί δέν πρόκειται για μίμηση κι' αντιγραφή—μά για δημιουργία. Θέλει στοχαστές και διανοούμενους με τή ματιά δλόϊσα στά πράγματα, मुαλά πού νά μπορούνε νά δουλέψουν απάνω σ' αυτά, ψυχές ατόφιες, πού νά βγαίνουν από τήν ίδια τήν ψυχή τής χώρας. Κάθε γνήσια και γόνιμη επανάσταση βγαίνει από βαθιάν ανάγκη τής ψυχής ένός λαού. νά ββαιώσει τόν έαυτό του, σαρώνοντας δι,τι τό σάπιο, τό νόθο, τό συμβατικό, τό ψεύτικο, τό νεκρό. 'Η φασιστική επανάστασή αποτελεί μιá δι,νατή βεβαίωση τής 'Ιταλικής ψυχής. "Έχει βαθιά τυπωμένους τούς εθνικούς χαρακτήρες της, τις ικανότητες και τά έλαττώματα. Και τίποτα δέν αποδείχνει καλύτερα πόσο ξένος στην εθνική μας ψυχή και τήν εθνική πραγματικότητα είναι αυτός ό τύπος από τις άπανωτές άποτυχίες πούχανε στην 'Ελλάδα όλες οι σχετικές μιμήσεις. "Αν μπορούσαν νά γίνουν οι ίδιες απόπειρες, από τήν άλλη πλευρά, θάχαμε σήμερα τήν ίδια πειραματική απόδειξη, για τó πόσο λίγο θάστεκε στην 'Ελλάδα τó μαϊμούδισμα τής ρωσικής επανάστασης.

*

**

'Υπάρχει, κοντολογής, για τήν ώρα, ή βαθύτατη κι' άναμφισβήτητη ανάγκη για μιá ριζική επανάσταση. Και λείπει ό μπόσουλας, τó σταθερό σημείο προσανατολισμού τών πνευμάτων και τών συνειδήσεων. 'Υπάρχει συνείδηση τής χρεωκοπίας, τής σάπιας, τής μυριάμορφης ψευτιάς πού σκλαβώνει τήν ψυχή μας. 'Υπάρχει ό άκοίμητος πόθος τού λυτρωμού. Λείπει όμως ή άποκρυσταλλωμένη και καθολική έκφρασή του. Πού πρέπει νά τή γυρέψουμε; Μακριά από τις πολύμορφες δημαγωγίες τής άγοράς, τις φρασεολογίες τών πολιτικάντηδων και τούς παπαγάλους τών ξένων καλουπιών. Τό σύνθημα τής σύγχρονης ελληνικής επανάστασης δέ μπορεί νά είναι άλλο από τó δημοτικισμό. Θά χαμογελάσουνε όσοι τόν παίρνουνε για στενό γλωσσικόν άγώνα—μ' άλλα λόγια όί άνίδεοι. Οι κομμουνιστές, πιδ διαπεραστικοί κι' άνοιχτομάτηδες

σ' αυτό από τούς άλλους, τόν έχουνε σημαία στην κοινωνική τους επανάσταση. Μά κι' αυτοί στενεύουνε και νοθεύουνε φριχτά τή σημασία του. 'Η κοινωνική άποψη του είναι μιá από τις αναρίθμητες κι' ανεξάντλητες συνέπειές του. 'Ο δημοτικισμός είναι ή πιδ καθολική, πιδ γνήσια ελληνική επανάσταση, πού βγαίνει μέσα από τήν εθνική ψυχή κι' είναι άπόλυτα προσαρμοσμένη στην εθνική πραγματικότητα. Τί άλλο εκφράζει με τρόπο πιδ δυνατό και πιδ άνάγλυφο από τó δημοτικισμό τή βαθύτατη ανάγκη τής εθνικής ψυχής νά ββαιώσει τόν έαυτό της, παραμερίζοντας τις πολύμορφες ψευτιές και τις πλάνες πού μάς σκλαβώνουν; 'Αντιπροσωπεύει, μέσα στο εθνικό γίγνεσθαι, τή σωτήρια επανάσταση πού ζητῶντας ν' αντικαταστήσει τó νεκρό, άποστεωμένο γράμμα τής παράδοσης με τó ζωντανό πνεύμα, δένει γερά και άμεσα τά τωρινά με τά περασμένα κι' άποκατασταίνει τή ζεστή κι' άμεση συνέχεια τής ζωής. 'Εκφράζει, στο στοχασμό, τή σωτήρια τάση τού γυρισμού στη βαθιά και άπλη, τήν άμεση και ισόρροπη αντίληψη τού λαού, πού χωριάτη, τού άγρότη, τού έργάτη και συνάμα τόν καημό ν' άπλωθει τó φῶς τού νοῦ σ' όλα τά εθνικά στρώματα κι' όπου σκορπιέται τó φῶς εκεί πέφτουν οι τυραννίες, όλες οι τυραννίες κι' εκεί φυτρώνει τ' άτίμητο λουλουδι τής άληθινής λευτεριάς. 'Αντιπροσωπεύει στην τέχνη, τήν αίώνια επανάσταση τής ζωντάνιας ένάντια στο μαρσαμό, τή λαχτάρα γι' άλήθεια κι' αισθητική όμορφιά. 'Εκφράζει στην επιστήμη τήν επαναστατική τάση νά γίνει ή γνώση χτήμα τού λαού. 'Εκφράζει, στην παιδεία, τó αίτημα τής πνευματικής και ψυχικής άπολύτρωσης τού λαού, τó δούλεμα τής δικής μας ζωής και τού δικού μας πολιτισμού, τήν κατάλυση τής άμάθειας και τής έκμετάλλευσης. 'Αντιπροσωπεύει, στην πολιτική, τó ιδανικό μιās άληθινής δημοκρατίας, όπου ό λαός δέν έχει μονάχα τήν άπατηλή παραίσθηση πός όλες οι έξουσίες πηγάζουνε άπ' αυτόν—όντας στο βάθος ένας αξιόδακρυτος δούλος!—μά είναι πραγματικά ζωντανή και φωτισμένη πηγή κάθε έξουσίας, σέ θέση νά τις διαμορφώνει άληθινά κι' άληθινά νά τις ξεελέγχει. 'Εκφράζει τέλος, στο κοινωνικό επίπεδο, τήν προϋπόθεση κάθε πραγματικής δημοκρατίας κι' άληθινής λευτεριάς, τήν ένωση και τή γαλήνη, τήν πειθαρχία και τήν άρμονία, τήν ισόρροπία

δικαιωμάτων και καθηκόντων, με την κατάλυση της αδικίας και την εξασφάλιση κοινωνικής δικαιοσύνης. Αυτό είναι το πλατύτερο περιεχόμενο του δημοτικισμού. Κι' αυτό το σύνθημα ρίχνουμε στην αδιάπλαστη μα δυνατή επαναστατική πνοή που ξεσηκώνει την έθνική ψυχή. Κάτω απ' αυτή τη σημαία καλούμε τη νιότη του έθνους ν' αγωνιστεί, για να σαρώσει απ' όλα τα φανερώματα της ζωής μας, πνευματικής και πρακτικής, όλα τα ψέματα που τη δέρνουν. 'Ο άγώνας είναι σκληρός και πολυμέτωπος. Κομμουνιστές και φασιστές, λαϊκομοναρχικοί και ψευδοδημοκράτες, όλοι οι καθαρευουσιανισμοί της θεωρίας και της πράξης και όλες οι δημαγωγίες θα σταθούν αντιμέτωπες. Μα έχουμε την αλήθεια με το μέρος μας. Και στην αλήθεια τίποτα δε μπορεί ν' αντισταθεί.

Σ Π Υ Ρ Ο Σ Μ Ε Λ Α Σ

ΕΠΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ

ΥΠΑΡΧΕΙ ΚΑΤΙ ΣΑΠΙΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Από τα 1922 η Ελλάδα έζησε και ζει χωρίς μια στιγμή ένθουςιασμού, χωρίς ιδανικά, χωρίς την παραμικρή πεποίθηση στον εαυτό της. Για τούτο φθίνει, μαραίνεται, διαλύεται μέρα με τη μέρα. Όλα κλονίζονται τριγύρω μας και, περισσότερο από το καθετί, το Κράτος. Όπου πατήσεις, βουλᾶς. Τίποτα σιερέο, γερό, τίμιο. Τίποτα αληθινά ζωντανό, με τον παλμό και το σφριγός της νεανικής ζωής. Η διοίκησή μας, η έξουσία, ο τύπος, η κοινωνική μας οργάνωση, η παιδεία, μοιάζουν σήμερα σαν άπεραντα σκουριασμένα μηχανοστάσια, που λειτουργούν ανεργάμισα στο έλεος των τυφλών δυνάμεων του κακού. Τα παλιά συνθήματα του έθνους, η καθιερωμένη φρασεολογία της πολιτικής και κοινωνικής μας ζωής, αναδίνουν σήμερα έναν ήχο άστειο και δυσοίωνα, σαν κίλικη μονέδα. Οί θεομοί μας είναι κούφιοι. Κούφια και τα κόμματά μας όλα, από την άκρα δεξιά ως την άκρα άριστερά, οι παρατάξεις μας, τα πολιτικά και κοινωνικά μας στελέχη, οι ποικιλώνυμες αυτές έλίτες, που νομίζουν ότι διευθύνουν το έθνος. Υπάρχει κάτι σάπιο στην Ελλάδα! Είναι γελοίο να το κρατούμε μυστικό, αφού όλοι το ξέρουμε και το κρυφολέμε κάθε μέρα. Γελοίο και άναντρο, γιατί θα σήμαινε πώς δεν έχουμε το κουράγιο να αντισταθούμε στη σαπίλα που μας πνίγει.

Ένας κόσμος τελείωσε στο λιμάνι της Σύμης, στη μεγάλη Καταστροφή, ένας κόσμος από θρύλους, όνειρα, πεποιθήσεις, εθγενικούς άγώνες και τρελλές φιλοδοξίες. Έξαντλήθηκαν ξαφνικά οι ιδεολογικές όρμες του έθνους, τα σύμβολα έχασαν το νόημά τους κ' οι θεομοί το πνεύμα που τους κινούσε. Από τότε όλες μαζί οι έθνικές δυνάμεις μας, πνευματικές και υλικές, έπαθαν, θάρρεϊς, μια βαριά καθίζηση κ' ένας δλόκληρος λαός, ένθουσιώδης λαός ώστύσο και ριψοκίνδυνος, παραδόθηκε στην άβουλία, στη μοιραλατρεία, στην ήττοπάθεια. Καμμιά γενναία θέληση πουθενά δλόγυρά μας, καμμιά συγκέντρωση δυνάμεων για την προετοιμασία ενός καλύτερου μέλλοντος. Μονάχα οι δημοκίποιοι οργιάζουν μες σ' αυτήν τη γενική άποτελμάτωση, μαύροι, κίτρινοι, κόκκινοι εκμεταλλευτές της έθνικής άπογοήτευσης, αυξάνουν τη σύγχυση των πνευμάτων, κοντεύουν να άποξερίνουν δλότελα τις καρδιές. Λέν υπάρχει λοιπόν καμμιά έλπίδα για την Ελλάδα;

Τελειώνουν βέβαια πολλά πράματα στην εποχή μας, μες στην κρίση της Ευρώπης, πολλές παραδόσεις, πολλά συστήματα, πολλές αξίες, μα δε φαίνεται καθόλου να τελείωσε η εποχή των έθνών. Ίσως-ίσως οι ένθόντιες

μοιάζουνε σὰ νὰ ἀντλοῦνε ἀπὸ τὶς σημερινές συμφορές τους μιὰ νέα ὁρμή, μιὰ νέα περηφάνεια, μιὰ νέα πίστη στὶς ξεχωριστὲς ἀτομικότητές τους. Εἴτε ἀρέσει στοὺς σχηματοποιημένους ἐγκεφάλους τῆς φτηνῆς κοινωνιολογίας εἴτε δὲν ἀρέσει, ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους προβάλλει σήμερα, περισσότερο ἀπὸ πάντα, σὰ μιὰ ζωντανή καὶ ἀδάμαστη πραγματικότητα, πού σπάνει συνεχῶς τὰ πιὸ καλοφτιαγμένα λογικὰ καλούπια. **Τὰ ἔθνη δὲ θέλουν νὰ πεθάνουν.** Ὅταν νιώσουνε τὸ μαχαίρι στὸ λαιμό, θερνεύουν ἀσυνείδητα καὶ σπαράζουν ὅ,τι βροῦνε μπροστά τους. Κ' ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη μιᾶς κοινωνικῆς Ἐπανάστασης, οἱ ἴδιες οἱ λαϊκὲς μάζες, ὀδηγημένες ἀπὸ ἕνα ἀκατάβλητο ἔνστικτο, δίνουν στὴν Ἐπανάσταση ἕνα ἔντονο ἐθνικὸ χρώμα, τῆς ἐπιβάλλουν ἕνα ἐθνικὸ ἰδανικό. Ὁ μαρξισμὸς σαρώθηκε σὲ μιὰ νύχτα στὴ Γερμανία, ὅπως καὶ στὴν Ἰταλία πρὶν ἔντεκα χρόνια, γιατί δὲ θέλησε νὰ λάβει ὑπ' ὄψη του αὐτὸν τὸν ἀνήσυχον καὶ τόσο ἐπικίνδυνον παράγοντα τῆς ἱστορίας. Ἐστρώσε τοὺς ἀφελεῖς λογαριασμούς του ὑπολογίζοντας μονάχα τὶς **ταξικὲς συνειδήσεις** καὶ ξεχνώντας ὁλόκληρα τὶς **ἐθνικὲς συνειδήσεις**. Κ' ἔχτισε ἔτσι τὸ μεγαλόπρεπον θεωρητικὸ του οἰκοδόμημα στὸν ἄμμο. Μὰ σήμερα δὲ συζητοῦμε πιά μονάχα θεωρίες. Ἐχουμε ἀρκετὴ πείρα τοῦ ἐφαρμοσμένου μαρξισμοῦ καί, ὅ,τι κι' ἂν ποῦνε, δὲν μποροῦνε νὰ ἀρνηθοῦνε αὐτὸ τὸ γεγονός: πὼς ὅσες φορὲς ὁ μαρξισμὸς ξεκίνησε, στὴν πραγματικὴ Εὐρώπη, νὰ δώσει τὴ μεγάλη μάχη του, νικήθηκε πέρα γιὰ πέρα σ' ὄλο τὸ μέτωπο, μὲ τὴν πρώτη σύγκρουση. Δραματικὰ μαθήματα γιὰ τοὺς πολὺ ἀναπαυμένους θεωρητικούς. Ἄς στοχαστοῦνε λιγάκι τὰ διδάγματα τῆς ἡττας.

Τριγύρω μας τὰ ἔθνη, ὅσο βαθιὰ κι' ἂν ὑποφέρουν ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς ἐποχῆς μας, σπαρταροῦνε ἀπὸ ζῶη καὶ φιλοδοξία. Οἱ Ἰταλοὶ μᾶς ἔχουν ἀφήσει τόσο τρομερὰ πίσω, σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ἐθνικῆς τους ζωῆς, ὥστε τοὺς κοιτάζουμε κιόλας σὰν κατοίκους ἐνὸς ἄλλου αἰῶνα. Ἡ ἄφραστη ὡς χτέες Βρεταννία, τόσο περήφανη γιὰ τοὺς νόμους της καὶ τοὺς θεσμούς της, ὁμολογεῖ σήμερα πὼς οἱ χτεσινοὶ ἀλητρες τῆς Νεάπολης καὶ τοῦ Μπρίντζι τὴν ἔχουνε ξεπεράσει σὲ ἀρκετὰ σημεῖα τῆς νομικῆς καὶ οἰκονομικῆς της ὀργάνωσης. Ποιὸς περίμενε μιὰ τέτοια ραγδαία κρατικὴ καὶ κοινωνικὴ πρόοδος ἐνὸς μεσημβρινοῦ λαοῦ; Κανεὶς βέβαια. Ἡ εὐρωπαϊκὴ Μεσημβρία εἴτανε καταδικασμένη, στὴ συνείδηση ὅλου τοῦ πολιτισμένου κόσμου, σὰ μιὰ χώρα ὀριστικῆς παρακμῆς, σὰν ἕνας ἀπέραντος, βρωμερὸς καὶ ἀδιόρθωτος Πειραιάς, κατοικημένος ἀπὸ ἀνυρικούς καὶ τεμπέληδες χαισικλήδες καὶ στολισμένους μὲ συντρίμματα πεθαμένων πολιτισμῶν. Μπορεῖ νὰ μὴ μᾶς ἀρέσουν οἱ μέθοδοι τοῦ Ντοῦτσε, ἀλλὰ χρωστοῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε πὼς ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δημιουργήσε, στὴ συνείδηση τοῦ κόσμου, μιὰ πολὺ διαφορετικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ ζωτικότητα καὶ τὶς δυνατότητες τῶν μεσημβρινῶν λαῶν. Στὸ Βορρὶα τῆς Ἑλλάδας δέκα-πέντε ἑκατομμύρια Γιουγκοσλάβοι ὀργανώνουνε σιωπηλὰ τὴν κρατικὴ καὶ ἐθνικὴ τους δύναμη, μὲ ἀλύγιστη ἐπιμονὴ καὶ ἀνεξάντλητη ζωντανία, διεκδικοῦν ἀπὸ τώρα μιὰ μεγάλη θέση μὲς στὸν πολιτισμὸ τῆς αὐρα-

νῆς Εὐρώπης. Τοὺς ξέρουμε ἀρκετὰ καλά. Εἶναι ἕνας λαὸς ρωμαλέος καὶ ἡρωϊκός, πού δὲν ἐγκαταλείπει ποτὲ τὶς προσπάθειές του καὶ ξέρει νὰ πραγματοποιεῖ τὰ σχέδιά του. Κι' ἄς μὴ γελιόμαστε μὲ τὶς ἀνοησίες πού λέγονται συνήθως στὶς ἐφημερίδες οἱ εἴμαστε καταπληκτικὰ ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους βουλκανικοὺς λαοὺς στὴν παιδεία καὶ στὰ κοινωνικὰ ἔθνη. Δὲν εἴμαστε ἀνώτεροι κανενός, πάρετέ το ἀπόφαση! Τοὺς ξεπερνοῦμε μονάχα μὲ τὴν ἐπιπολαιότητα καὶ μὲ τὴν εὐκολία πού δεχόμαστε τὰ κηρύγματα τῆς ἠτοπιάειας, τῆς ἀναρχίας καὶ τῆς ἐθνικῆς διάλυσης. Κ' εἴμαστε ἀσφαλῶς, αὐτὴν τὴ στιγμή, πολὺ κατώτερο Κράτος ἀπὸ τὴ Γιουγκοσλαβία. Οἱ Τοῦρκοι τέλος, οἱ παλιοὶ μας γνώριμοι, μὲ μιὰ νεανικὴ τόλμη πού κανεὶς δὲν περίμενε ἀπ' αὐτοὺς, ἔσπασαν ὅλες τὶς παραδόσεις τους, ὅλων τῶν εἰδῶν τοὺς τούρκικους καθαρειοισιανισμούς, ἀρνήθηκαν ὁλόκληρα τὸ ἀσιατικὸ παρελθόν τους καὶ γυρεύουν μὲ πάθος καινούργιους δρόμους. Δὲν ἀποκλείεται νὰ τοὺς βροῦνε κάποτε. Μὰ ἐκεῖνο πού σημαίνει, αὐτὴν τὴ στιγμή, εἶναι πὼς ὅλοι οἱ γείτονες λαοὶ τραβοῦνε μπροστὰ μὲ τὸ μέτωπο ψηλά, μὲ πεποίθηση στὶς δυνάμεις τους καὶ στὰ μελλούμενά τους, ἐνῶ ἐμᾶς μᾶς τρώει ἡ σαπίλα.

Ὡς σήμερα συζητούσαμε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἀξία τοῦ ἐθνισμοῦ, γιὰ τὴν ἰδέα τοῦ ἔθνους αὐτὴ καθαυτὴ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς καιρικὲς ἐθνικὲς ἀνάγκες. Μὰ εἶναι καιρὸς νὰ θέσουμε τὴ συζήτηση καὶ σ' ἕνα πιὸ κοντινὸ ἐπίπεδο. Εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε καὶ ὄχι στὸ πείσμα κάθε κοινωνιολογίας, οἱ γείτονές μας πιστεύουν μὲ πάθος στὸν ἐθνισμό τους κ' εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ κάνουν ὅ,τι μποροῦν γιὰ νὰ τὸν διαφεντέψουν καὶ νὰ τὸν δοξάσουν. Αὐτὸ εἶναι, βεβαίως, ἕνα δεδομένο τῆς πραγματικότητας. Κ' ἕνα ἄλλο δεδομένο εἶναι ἡ σαπίλα τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας. Τὸ συμπέρασμα, ἀλίμονο! βγαίνει μοναχό του. Εἴτε θὰ βρεῖ τὴ δύναμη ἡ Ἑλλάδα νὰ κάνει *tabula rasa* ὅλα τὰ δηλητηριασμένα συστήματα, τὰ ἐξαντλημένα κόμματα, τὶς σκουριασμένες μηχανὲς τοῦ Κράτους, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς παιδείας καὶ νὰ γεννήσει ἀπὸ μέσα της καινούργιους θεσμούς ἀνάλογους μὲ τὶς ζωτικὲς ἀνάγκες τοῦ τόπου μας καὶ τοῦ καιροῦ μας, μιὰ καινούργια πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱεραρχία ἀμόλυνη ἀπὸ τὴ σαπίλα τοῦ παρελθόντος, μιὰ καινούργια ἑλληνικὴ Πολιτεία, νεανικὴ, καθαρὴ, περήφανη καὶ ἐντιμὴ—εἴτε θὰ τὴ φᾶνε τὴν Ἑλλάδα οἱ γείτονες. Καὶ θὰ ἔχουνε δίκιο νὸ τὴ φᾶνε.

Αὐτὴ εἶναι ἡ κατάσταση. Καὶ ὁ λόγος ἀνήκει στὴ νέα γενεὰ τῆς Ἑλλάδας, πού δὲν πρόφτασε ἀκόμα νὰ βουλιάξει μὲς στὸ αἰσχρὸ αὐτὸ τέλμα πού μᾶς περιβάλλει. Ἄν πρόκειται νὰ γίνεῖ κάτι καλὸ θὰ εἶναι ἕνα ξέσπασμα τῆς νιότης καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο τίποτα. Ἐνα κῦμα νέας, φρέσκιας ζωῆς, ἕνα κῦμα ἐνθουσιασμοῦ, πού νὰ σαρώσει τὰ πάντα ὁλόγυρα καὶ νὰ ἀρχίσει μιὰ καινούργια ἱστορία.

Εἶναι πράγματι «καιρὸς τοῦ ποιῆσαι»!

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΕΓΩ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ LEON BRUNSCHVICG

Είδαμε ότι τόσο ο άνθρωπος της τέχνης όσο και ο άνθρωπος της επιστήμης βγαίνουν από τον άνθρωπο της τεχνικής. Ο στοχασμός επάνω στους όρους, που εννοούν την πρακτική επιτυχία του τελευταίου, οδήγησε στην επιστήμη. Άλλα ο συνειδητός και δευτεροβάθμιος αυτός στοχασμός μπορεί να ασκηθεί και σε μία άλλη πλευρά του ανθρώπου της τεχνικής, πολύ βαθύτερη στα κίνητρα της δράσης του. Η ανάλυση κι' ο έλεγχος των προθέσεων του οδηγεί στον κόσμο της ηθικής. Η ηθική δεν είναι μία τέχνη οποιαδήποτε, τέχνη ανάμεσα στις τέχνες: είναι η τέχνη των τεχνών, εκείνη που κρίνει όλες τις άλλες. Αυτή η τέχνη δε διδάσκεται: ο καθένας πρέπει να γίνει ο δάσκαλος του εαυτού του. Καθένας καλείται να γίνει ενάρετος και να ενεργήσει με θάρρος γιατί η αρετή, όπως κι' η επιστήμη, θέλει ψυχική δύναμη. Για να υπάρξει κόσμος ηθικός, χρειάζονται, όχι παιητικές κι' ετερόνομες μονάδες, αλλά πρόσωπα ελεύθερα, αξια να υποταχθούν εκούσια σε ό,τι είναι ηθικό, αξια ακόμη να το ανακαλύψουν μόνα τους.

Άλλα τί είναι ηθικό; Πρώτα-πρώτα διαπιστώνουμε ότι, αν και αναγνωρίζεται η ανάγκη του, δεν παρουσιάζει καμμιά προφάνεια η επικράτηση του. Μοιάζει κάτι το μη πραγματικό, κάτι που είναι μάλλον υπόθεση του μέλλοντος. Από την άποψη του γνώθι σ' αυτόν, η επιστήμη ξεσκεπάζει το παρελθόν της ανθρωπότητας. Η τέχνη πάλι μάς κάνει να ζούμε σ' ένα αιώνιο παρόν. (Ο) ηθικός ιδεαλισμός είναι γυρισμένος προς το μέλλον: ζητάει να πραγματοποιήσει μια δυνατότητα. Σ' αυτό, συντρέχουν τόσο η τέχνη όσο κι' η επιστήμη: η πρώτη καλλιεργεί τη συμπάθεια με την ομορφιά: η δεύτερη προετοιμάζει για την αφιλοκέρδεια με την αλήθεια. Η κυριαρχία της ηθικής προϋποθέτει τη συμμόρφωση με το αγαθό. Πρέπει όμως να τονιστεί ευθύς αμέσως ότι το αγαθό δεν μπορεί να μπει στην ίδια γραμμή με το ωραίο και το αληθινό, όπως το ήθελε ο Victor Cousin. Από τη μία μεριά το αληθινό δεν είναι οριστικά συγκροτημένο: αποτελεί ένα άεναο γίνεσθαι.

Από την άλλη, το ωραίο δεν παύει να καταγγέλλεται σαν ανήθικο. Το αγαθό πρέπει να ξεταστεί καθ'εαυτό.

Μπορεί να συνταυτιστεί το αγαθό με τον κοινωνικό κανόνα, που προβάλλει έτοιμος, φκιαγμένος; Συμβιβάζεται με την πίεση, που ο τελευταίος ασκεί επάνω μας; Είναι τόση ή τυραννία του ώστε ζητάει να προσδιορίσει δλότελα την ηθική υπόσταση μας. Η ετύχια ή η δυστυχία μας εξαρτάται από την επιδοκίμασία ή την αποδοκίμασία, που βρίσκουν οι πράξεις μας στο περιβάλλον. (Ο) ηθικός δογματισμός ζητάει να εξασφαλίσει την απόλυτη κοινωνική πειθαρχία. Στην περιοχή των εγκόσμιων, εξαγιάζει την πατρική εξουσία και την παντοδυναμία του άρχοντα: στον κύκλο των ίερων, περιβάλλει την εκκλησία με το μυστήριο του θείου. Άλλα η απόλυτη συμμόρφωση με τις επιταγές του ηθικού δογματισμού αποκλείει τη χειραφέτηση της προσωπικότητας μας. Κι' αν ακόμα ασκούμε τακτικά κάποιον έλεγχο στη συνείδηση μας, όσο δε διαμορφώνουμε αυτόνομα τη διαγωγή μας, λόγος για ολοκληρωμένη γνώση του εγώ δεν μπορεί να γίνει. Δεν αποκλείεται η ψυχολογική περιέργεια να μάς οδηγήσει σ' ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τον πρακτικό προσανατολισμό και την κοινωνική μας σταδιοδρομία. Άλλα η ηθική προσωπικότητα μας δεν πρόκειται να κριθεί από την κοινωνική επιτυχία μας ή από τη δεξιοτεχνία των προσαρμογών μας. Το πρόβλημα, που τίθεται, δεν είναι η συγκρότηση ενός εγώ όπως-όπως, με το υλικό των κοινωνικών προσαγωγών και του ηθικού δογματισμού ή με την αποκλειστική φροντίδα της επιτυχίας, αλλά η συνειδητή κι' αυτόνομη διαμόρφωση των κινήτρων και της διαγωγής μας. Την άβυσσαλέα απόσταση ανάμεσα στις δυο αντιλήψεις την παρατηρούμε ανάμεσα στην εξέγηση, που έδωσε ο σωτηρητικός Ξενοφών στο σωκρατικό παράγγελμα του γνώθι σαυτόν, και στη σημασία, που είχε για τον ίδιο το Σωκράτη. Ο Ξενοφών το είχε πάρει από καθαρά ωφελιμιστική άποψη: όποιος ξέρει καλά τον εαυτό του, δεν κάνει ριψοκίνδυνα πράγματα αλλά συντονίζει τις επιθυμίες και φιλοδοξίες του με τις ικανότητες του και τις δυνατότητες του περιβάλλοντος. Άλλ' αν έννοούσε αυτό ο Σωκράτης δε θα ζούσε όπως έζησε, δε θα πέθαινε ιδίως όπως πέθανε. Ούτε θα μετέγχιζε στον αρχαίο κόσμο τη θραυστή όρμη, που ως σήμερα γονιμοποιεί τη δυτική σκέψη.

Άλλ' αν το αγαθό δεν μπορεί να είναι ο συγκροτημένος ηθικός κανόνας, τότε πώς θα προσδιοριστεί; Ιδίως πώς θα πραγματοποιηθεί; Η σύλληψη του αγαθού προϋποθέτει αυτόνομημένες συνειδήσεις. Άλλα η αυτόνομη τους είναι αδύνατη δίχως την κατάλυση του ηθικού δογματισμού της ομάδας κι' όταν πραγματοποιηθεί, αποκλείει κάθε εξωτερική επιβολή. Πώς θα γίνει η σύμπτωση, που απαιτείται για τη συγκρότηση του ηθικού κόσμου; Κατά ποιά λογική αναγκαιότητα, ο κανόνας του αγαθού, που θα κυφορηθεί και θα στερεωθεί στα άδυτα μιας συνείδησης, θα γίνει ο κανόνας όλων των άλλων συνειδήσεων; Είναι πολύ ευκολότερο να φανταστεί κανείς τη δογματική

ομοιογένεια ενός συστήματος παρά μιὰ τέτοια αδηόρητη ἁρμονία. Ζήτημα εἶναι μάλιστα ἂν κι' αὐτὴ ἡ δογματικὴ ομοιογένεια ἑνὸς συστήματος θὰ εἶναι λυτρωμένη ἀπὸ κάθε ἀντίφαση. Τὰ συστήματα, πού θεωροῦνται ὅτι κατ' ἐξοχὴν προσέφεραν τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ συγκρότηση ἑνὸς ἠθικοῦ σύμπαντος, εἶναι ὁ στοικισμὸς στὴν ἀρχαιότητα κι' ὁ καντιανισμὸς στοὺς νεώτερους χρόνους. Μπορεῖ κανεὶς νὰ παραλείψει τὸν πρῶτο, πού εἶχε στηρίξει σὰ σχολὴ τὶς ἠθικὲς ἐρμηνεῖες κι' ἐπιταγές του σὲ μεταφυσικὰ παράδοξα, ἀποκυήματα πρωτόγονων μυθολογιῶν. Στὸν Κάντ ὅμως ἡ ἔννοια τῆς αὐτονομίας εἶναι πλέρια ξεκαθαρισμένη. Ἡ ἴδια προσπάθεια στοχαστικῆς ἀνάλυσης, πού μ' αὐτὴ ὁ Ντεκάρτ ἔφρασε στὴ διαίσθηση τοῦ Cogito, ὁδηγεῖ τὸν Κάντ στὴ βεβαίωση τοῦ Debeo, στὴν ὑποχρέωση τῆς ἠθικῆς προσωπικότητας νὰ συμμορφωθεῖ συνειδητὰ μὲ τὸν κανόνα τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ καντιανὸς ἠθικὸς κόσμος κάνει ἀφαίρεση τῶν ἐξωτερικῶν ἀνισοτήτων καὶ ἀπονέμει τὴν ἴδια ἀπόλυτη ἀξία σ' ὅλα τὰ μέλη του. Σπρώχνοντας τὴν τίση τῆς ἐνδομύχησης ὡς τὶς ἀπώτατες συνέπειες της, ὁ Κάντ μοιᾶζει νὰ λύνει τὸ ἠθικὸ πρόβλημα. Ἡ ἀρχὴ τῆς συμμόρφωσης μας μὲ τὸν κανόνα εἶναι μέσα μας. Ὅσο περισσότερο ὑποτάσσεται σὲ μᾶς τὸ φαινόμενο σὶδ νοούμενο τόσο πιὸ ἐνεργητικὰ βεβαιώνεται ἡ ἠθικὴ μας ὄντοτητα. Εἶναι γνωστοὶ οἱ τρεῖς κανόνες, πού διέπουν τὸ καντιανὸ ἠθικὸ σύμπαν. Ὁ πρῶτος ἀξιῶνει ἀπὸ τὴν ἠθικὴ προσωπικότητα νὰ ἐνεργεῖ μὲ τρόπο ὥστε ὁ κανόνας της νὰ μπορεῖ νὰ γίνεῖ οἰκουμενικός. Ὁ δεύτερος ζητεῖ τὴν ἀναγωγή κάθε προσώπου σὲ περιωπὴ αὐτόνομου σκοποῦ κι' ὁ τρίτος τὴ συνειδητὴ διαμόρφωση τῆς θέλησης σὲ οἰκουμενικὸ νομοθέτη. Οἱ τρεῖς αὐτὲς ἐπιταγὲς ἀντιστοιχοῦν, ὅπως λέει ὁ Κάντ, ἡ πρώτη στὴν ἐνότητα τῆς μορφῆς τῆς θέλησης, στὴν οἰκουμενικότητα της· ἡ δεύτερη στὴν πολλαπλότητα τοῦ ὕλικου κι' ἡ τρίτη στὴν ὁλότητα, στὴν ἀκεραιότητα τοῦ συστήματος. Ἐδῶ ὅμως ξαναβρίσκουμε τὸ πρόβλημα πού ἀντικρούσαμε πρωτίτερα. Οἱ κανόνες αὐτοὶ μποροῦν νὰ κατευθύνουν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὶς θελήσεις καὶ νὰ τὶς κάνουν νὰ συμπέσουν; Δὲν ὑπάρχει φόβος μήπως ὁ πρῶτος ὁδηγήσει σὲ μιὰ ἀδιαφορία γιὰ τὶς τύχες τῆς ἀνθρωπότητας ἐνῶ οἱ δυὸ ἄλλοι ἀξιῶνουν θετικὴ μέριμνα γι' αὐτές; Τὸ ἐνδ-χόμενο αὐτὸ παρουσιάζεται στὴν καντιανὴ ἀντίληψη τῆς ψευτιάς. Ὁ Κάντ τὴν καταδικάζει ἀπόλυτα, ἀκόμη κι' ὅταν λέγεται γιὰ τὸ συμφέρον τοῦ ἄλλου. Δὲ θ' ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ κάθε εὐθύνη παρὰ μόνο ἂν ὑποταχθοῦμε στὸν οἰκουμενικὸ κανόνα τῆς ἀλήθειας. Ἄλλως τε καὶ τὸ γενναϊόδωρο ψέμμα μπορεῖ, τυχαῖα, νὰ γίνεῖ ποινικὰ κολάσιμο. Ὅποιος λέει ψέμματα, ἔστο καὶ ἀπὸ καλωσύνη, ὀφείλει νὰ ὑπομείνει ὅλες τὶς συνέπειες τῆς στάσης του. Ἐνῶ ἡ καντιανὴ μεταφυσικὴ εἶχε ξεχωρίσει ρητὰ τὴ νομιμότητα, πού εἶναι ἐξωτερικὴ στὴν πρόθεση, ἀπὸ τὴν ἠθικότητα, πού ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ ὄντος, ἐδῶ ἡ νομιμότητα γίνεται τὸ κριτήριον τῆς ἠθικότητας. Φυσικὰ προβάλλει τὸ ἐρώτημα μήπως ἡ ὑποχρέωση τῆς ἀλήθειας εἶναι ἡ μάσκα, πού φορεῖ ἡ ἐγωϊστικὴ φροντίδα τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὶς εὐθύνες, μήπως, ἀκόμη,

ποραπέρα, σκοπὸς τῆς ἠθικότητας δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀπόκτηση τῆς τελειότητας, πού θὰ ἐπιτρέψει στὴν ἀρετὴ νὰ συναντήσῃ, χάρις στοῦ διαλεκτικὸ αἴτημα τῆς ἀθανασίας, τὴν εὐτυχία, πού μ' αὐτὴ ἡ φύση δὲν τὴν ἔχει συνδυάσει, κατὰ τὴ ρήση τῶν Στωϊκῶν. Ἄλλὰ τότε ὁ ἠθικὸς κόσμος τῆς αὐτονομίας παύει νὰ ὑπάρχει. Ξαναζεῖ τὸ καθ-στῶς τῆς ἐτερονομίας. Στὸν καντιανισμό, ἡ κατάσταση σώζεται χάρις στοὺς δυὸ ἄλλους κανόνες. Ἡ τυπικότητα τοῦ πρῶτου ἰσορροπίζεται ἀπὸ τὴν ἄδολη φιλαλληλία τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου, πού θεσπίζουν τὴν ιδιότητα τοῦ προσώπου σὰν αὐτόνομου σκοποῦ καὶ τὴ θετικὴ ὑποχρέωση γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς πολιτείας τῶν πνευμάτων. Στὸ Φίχτε ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι ξεκαθάρισε ἀπὸ κάθε ξένο στοιχεῖο τὴν ἠθικὴν προσπάθεια: κατὰστρωσε μιὰ θεωρία τῆς αὐτονομίας, ὅπου ἡ τάξη τῆς ἀνθρωπότητας δὲν παρουσιάζεται σὰν κᾶτι τὸ τετελεσμένο, σὰν ἡ συνέπεια μιᾶς ἐξωχρονικῆς διαταγῆς, ἀλλὰ σὰν ἑνας σκοπός, πού πρέπει νὰ πραγματοποιηθεῖ μὲ τὴν ἐνεργητικὴ σύμπραξη τῶν ἀνθρώπων.

Γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς κόσμου ἠθικοῦ, δὲ χρειάζεται ἄλλο τίποτε. Ξεσκεπάζοντας τὸ ἔργο, πού εἶναι γιὰ νὰ ἐκπληρωθεῖ, ἀπονέμει ὁ ἠθικὸς ἰδεαλισμὸς ὑπέρατη πραγματικότητα στοῦ μέλλον. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἀπαιτεῖ τὴν ἐπιστράτευση ὅλων τῶν ἀνθρώπινων μέσων. Ἄλλιῶς θὰ μείνει καθαρὴ χίμαιρα. Ὅπως ὅποτε κανόνες οἰκουμενικοὶ κι' ἀσάλευτοι δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν. Ὁ ἠθικὸς δογματισμὸς εἶναι ἔξ ἴσου ἀναχρονιστικὸς μὲ τὸ γνωστικὸ. Ἡ ἠθικὴ συμπεριφορὰ προϋποθέτει μιὰ τεχνικὴ τῆς συνείδησης, πού ἡ σχετικότητα της θὰ εἶναι τὸ ἀντιστάθμισμα τῆς φυσικῆς μεθοδολογίας τοῦ Ἄϊνσταϊν. Γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουμε ἀποτελεσματικὰ τὸ δαίδαλον τῶν καθημερινῶν περιστατικῶν, δὲ θ' ἀρκεστοῦμε σὲ μιὰ σχηματικὴ διατύπωση κανόνων. Θὰ κινητοποιήσουμε ὅλη τὴ λεπτότητα καὶ τὴν ὑστροφία τῆς κρίσης μας. Μόνο ἔτσι θ' ἀνταποκριθοῦμε σὲ κάθε μοναδικὰ καὶ συγκεκριμένη περίπτωση. Ἄν ὁ ἰδεαλισμὸς τῆς ἐπιστήμης καταλύει τὴν τυραννία τῶν αἰσθησιακῶν παροστάσεων ἀνάγοντας τὸ Σύμπαν σ' ἕνα σύστημα ἐσωτερικῶν σχέσεων, ὁ ἠθικὸς ἰδεαλισμὸς τσακίζει τὶς αἰσθησιακὰς ἐπιθυμίες καὶ τὸν ἐγωκεντρισμὸ γιὰ νὰ βάλει στὴ θέση τους τὴν ἀνιδιοτέλεια καὶ τὴν ἀφοσίωση.

Ὅσο δὲν πρέπει νὰ παραβλέψουμε τὶς διαφορὲς, πού παρουσιάζει στὴν ἐφαρμογὴ ἡ προσπάθεια τῆς λογικῆς ὁλοκλήρωσης στὴ γνώση καὶ τὴν ἠθικὴ. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα βρίσκει τὴν ἐγγύηση τῆς ἀντικειμενικότητας στὶς ἀντιδράσεις τοῦ πειράματος. Τί ὅμως μπορεῖ νὰ μᾶς ἐμποδίσει νὰ ἐπιβάλλουμε τυραννικὰ τὶς ἀντιλήψεις μας στοὺς ἄλλους ὅταν, ἀφοῦ πνίξουμε τὶς ἐγωϊστικὲς ροπὲς μας, καταλήξουμε στὴν ἀκλόνητη πεποίθησι ὅτι οἱ ἀξίες, πού προτείνουμε, εἶναι ἀντικειμενικὲς; Ἐδῶ, ἡ συμβολὴ τῆς τέχνης εἶναι ἀποφασιστικὴ. Τονόνοντας μέσα μας τὴ συμπάθεια, μᾶς προφυλάγει ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἀπομόνωση, ὅπου κινδυνεύουμε νὰ πέσουμε, φκιάνοντας τὸν κόσμον σύμφωνα μὲ τὶς προσωπικὲς μας ἀντιλήψεις. Ἡ ἐπικοινωνία μὲ γνῶμες καὶ τρόπους ζωῆς ριζικὰ διάφορους ἀπὸ τοὺς δικούς μας χαρίζει μιὰ πνευματικὴ λεπτότητα

κι' ευαισθησία, που κάνουν εξαιρετικά αποτελεσματική τη γενναιοδωρία των προθέσεων μας. Μπορούμε να πᾶμε και παραπέρα: ἀντί ν' ἀρκεστούμε στην κατανόηση και τὴ συμπάθεια τῶν ἄλλων, θ' ἀνεχτοῦμε και θὰ συγχωρέσουμε κι' αὐτὰ τὰ σφάλματα τους. Ἐνῶ ὅμως θὰ τὰ θεωρήσουμε ἐκεῖνα σὰν τὰ προϊόντα μιᾶς ἑτερονομίας, που μπροστά της εἴμαστε ἀνίσχυροι, γιὰ τὰ δικά μας θὰ φανοῦμε ἀμείλικτοι. Ἄξιόνοντας ἀπο τὸν ἑαυτὸ μας νὰ εἶναι ἐλεύθερος κι' αὐτόνομος, δὲ θὰ τοῦ ἐπιτρέψουμε καμμιά λιποψυχία. Θᾶχουμε ἀκόμη ὑπ' ὄψη μας ὅτι ἡ φρόνηση κι' ἡ γενναιοδωρία δὲν ὀδηγοῦν ἀπαραίτητα στὴν ἐξουσία και τὴν ἐπιτυχία. Οἱ διωγμοὶ εἶναι ὁ κλῆρος τῶν ἡρώων. Ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴν εὐκολη κι' αὐθόρμητη συμπάθεια, που δὲ διαφέρει και πολὺ ἀπὸ μιὰ ζωϊκὴ ἀντίδραση, και τὴν πραγματικὴ δικαιοσύνη εἶναι τρεῖς. Ὡστόσο πρέπει νὰ προσφυλαχτοῦμε ἀπὸ τὴν πίκρα τῆς ἠθικῆς ἀνισότητος και τῆς ἔλλειψης ἀμοιβαιότητος. Ὁ Σωκράτης εἶχε γυναίκα τὴν Ξανθίλλη. Τοῦτο ὅμως δὲν τὸν ἠμπόδισε ἀπὸ τὸ νὰ ἐνδιαφερθεῖ γιὰ τὴν κατάσταση τῶν γυναικῶν τῆς ἐποχῆς του. Πολλοὶ νιώθουν τὴν ἀνθρωπότητα παραπάνω μέσα ἀπὸ τὴ λύπη παρὰ ἀπὸ τὴ χαρὰ. Ὅπως ὅποτε, εἶτε πρόκειται γιὰ τὴν ἀψηλὴ σφαῖρα τοῦ ἡρωϊσμοῦ εἶτε γιὰ τὴ σκοτεινὴ ζώνη τῶν ἀφανῶν στρατιωτῶν τοῦ καθήκοντος, πρέπει νᾶχουμε ὑπ' ὄψη μας ὅτι καὶ κίβλας ὑπάρχει ἀπ' αὐτὸν τὸν ἠθικὸ κόσμο, που εἶναι γιὰ νὰ γίνει: κάποιο χαμόγελο ἀντικρύζουμε σὰν μπαίνουμε στὴ ζωὴ και γιὰ νὰ μεγαλώσουμε μᾶς χρειάζεται ἀγάπη. Στὸν κόσμο αὐτὸ ἀναπαύεται ἡ ὁρμὴ τοῦ πνεύματος, που ὀργανώνει στὴν περιοχὴ τῆς συνείδησης τὶς συστατικὲς ἀξίες τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ καμπύλη, που διαγράφει, ξεσκεπάζει τὴν ἐνότητα τῆς συνείδησης στὶς βασικὲς τῆς λειτουργίες σὰν ἄγρουπνου μάρτυρα, σὰ φωτεινοῦ ὀδηγοῦ και σὰν ἀδέκαστου κριτῆ. Ἔτσι φανερώνεται ἡ πανανθρώπινη σημασία κι' ἡ ἀνεξάντλητη γονιμότητα τοῦ παραγγέλματος: γινῶθι σαυτὸν.

Ἄλλὰ τὸ γινῶθι σαυτὸν μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ στὴ θεώρηση τοῦ ἀποκλειστικὰ ἀνθρώπινου σύμπαντος τῶν ιδεῶν, τῶν εἰκόνων, τῆς ἐπιστήμης και τῆς πολιτικῆς; Δὲν πρέπει νὰ ἐξεταστεῖ γιὰ δικὸ της λογαριασμὸ ἡ ὀργανωτικὴ και συνθετικὴ προσπάθεια, που ὀδηγεῖ στὴν αὐτονόμηση τῆς ἠθικῆς συνείδησης; Μ' ἄλλα λόγια δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ συνδεθεῖ μὲ ὅ,τι ὑπάρχει; Ἐδῶ σημαίνει ἡ ὠρα τοῦ φιλοσόφου: ἡ ἠθικὴ, τέχνη τῶν τεχνῶν, παραπέμπει στὴ φιλοσοφία, ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν.

Ξεκινήσαμε ἀπὸ τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ ζωϊκὸ και τὸ ἀνθρώπινο. Τώρα βρισκόμαστε μπροστὰ στὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῆς ψυχῆς μὲ τὸ σῶμα, τοῦ πνεύματος μὲ τὸν κόσμο. Εἶναι χρῆσιμο νὰ τονιστεῖ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς δυὸ ὄρους: πνεῦμα και ψυχὴ. Μολονότι παρασταίνεται ἀθάνατη κι' ὀλότελα ξεχωρισμένη ἀπὸ τὸ σῶμα, ἡ ψυχὴ ὑποβάλλει τὴν ἐννοια μιᾶς οὐσίας, που ἀλλάγεται ἀπὸ θερμότητα κι' ἀπὸ ζωὴ. Τὸ πνεῦμα παρουσιάζεται ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὶς ὕλικες και τὶς ζωϊκὲς συνθήκες, σὰ μιὰ ὄντοτητα, που πλαῖσιο της εἶναι μᾶλλον ἢ αἰωνιότητα παρὰ ἡ ἀθα-

νασία. Πάντως δὲ φαίνεται νὰ βγήκε ἡ πίστη στὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ ἐκείνη, που τὴν ἀνεβάζει σὲ περιοπὴ ἰδιότυπης οὐσίας. Πολὺ περισσότερο μοιάζει νὰ γεννήθηκε ἀπὸ τὴν πρωτόγονη πεποίθηση παλαιότατων λαῶν ὅτι ἡ μεταθανάτια ζωὴ εἶναι τὸ προνόμιο τῶν μεγάλων και τῶν δυνατῶν. Τὴ ζωὴ αὐτὴ τὴ φαντάστηκαν παρόμοια μὲ κείνη, που εἶχαν κάμει σ' αὐτὸ τὸν κόσμο, γι' αὐτὸ και τοὺς συνόδευσεν στὴ τελευταία κατοικία τους ὅ,τι ἀποτελοῦσε τὸ περιβάλλον τους. Στὸν Πλάτωνα συναντοῦμε κίβλας, παράλληλα ξετυλιγμένες, τὶς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς και γιὰ τὴν αἰωνιότητα τοῦ πνεύματος. Ἡ ἀνεπάρκεια τῆς ἀποπνευμάτωσης τῆς ψυχῆς ἐξηγεῖ τὴ διστακτικότητα τοῦ συμπεράσματος τοῦ Φαίδωνα. Σὲ ἀμηχανία πέφτει κι' ὁ Ντεκάρτ ὅταν ζητᾶ νὰ βάλει τὰ θεμέλια τοῦ ἀληθινοῦ σπιριτουαλισμοῦ. Ὅπως ὅποτε, οἱ δυὸ ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ψυχὴ, ἡ πατροπαράδοτη κι' ἡ καθαρὰ φιλοσοφικὴ, εἶναι ἀσυμβίβαστες. Ἡ πρώτη παρουσιάζει τὸ ἐγὼ σὰ μιὰ οὐσία, που διαμορφώνει ἡ κατάφορη ἀπὸ ὕλικότητα φαντασία και που τόχα διατηρεῖται ἀναλλοίωτη μετὰ τὸ θάνατο. Ἡ παράσταση αὐτὴ προϋποθέτει ἕνα ὄριο ἀνάμεσα στὶς ψυχικὲς και τὶς σωματικὲς λειτουργίες. Ἀλλὰ ἕνα τέτοιο ὄριο δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ὕλικό: αὐτὸ φτάνει γιὰ νὰ καταργήσει τὴν ψυχὴ σὰν τέτοια. Στὴ γνήσια φιλοσοφικὴ ἀπόψη, τὸ ἐγὼ χαρακτηρίζεται βασικὰ ὁ ἀπεριόριστος δυναμισμὸς τῆς ιδέας, ἀξίας ν' ἀγκαλιάζει ἀλλάκαιρο τὸ σύμπαν. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δυὸ ἀντιλήψεις τῆς ψυχῆς ἡ ἐκλογή εἶναι ἀπαραίτητη.

Πάντως εἶναι ἀξιοπρόσεχτος ὁ ἀγνωστικισμὸς, που ἐπικρατεῖ στὶς νεώτερες ιδέες γιὰ τὴν ψυχὴ. Στὸν Κάντ, τὸ ὑπερβατικὸ ἐγὼ ἀντιστοιχεῖ στὸ καθαυτὸ πρᾶγμα. Ὁ χρόνος, που παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στὸ ἐμπειρικὸ και τὸ ὑπερβατικὸ ἐγὼ, μᾶς ἐμποδίζει νὰ συλλάβουμε τὴ βαθύτηρη πραγματικότητα μας ἀπαράλλακτα ὅπως ὁ χῶρος ὀρθώνεται ἀνάμεσα σὲ μᾶς και τὸν ἔξω κόσμο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὁ Σοπενχάουερ ἀναλύει τὸ ὑπερβατικὸ ἐγὼ μέσα στὸ ζωϊκὸ ἐνοτικὸ. Ἡ διακύμανση αὐτὴ δείχνει ὅτι μιὰ φιλοσοφία τοῦ ὑπέρολογου μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ δυὸ ριζικὰ ἀντίθετες ἐρμηνεῖες τοῦ ἐγῶ: τὴ μιὰ πνευματικὴ κι' ἀνιδιοτελῆ, τὴν ἄλλη ζωϊκὴ κι' ἐγωϊστικὴ. Ἡ πρώτη θεωρεῖ τὸν ἀνθρώπο ἄξιο γιὰ κάθε γενναιοδωρία. Ἡ δευτέρη βλέπει σὲ κάθε πράξη του τὸ συμφέρον. Εἶναι, βέβαια, ἀδύνατο νὰ κόψει κανεὶς τὴ συνέχεια ἀνάμεσα στὸ ζωϊκὸ ἐνοτικὸ και τὴν ὁρμὴ τῆς νόησης. Πάντως ἡ δευτέρη δὲν ἐξηγεῖται μὲ τὸ πρῶτο. Τὸ ἐγὼ ἔχει τὴ δύναμη νὰ χειραφετεῖται ἀπὸ τὴν τυραννία τοῦ ἐνοτικῆτος. Ἀγαπώντας τὴν ἀλήθεια γιὰ τὴν ἀλήθεια και τὴν ὁμορφιὰ γιὰ τὴν ὁμορφιὰ, γίνεται ὄριμο γιὰ νὰ ὑψωθεῖ ὡς τὸν πραγματικὸ Θεό. Ἡ ἐξέλιξη πρὸς τὴν ἀνιδιοτέλεια, που περνάει ἀπὸ τὴν τέχνη και τὴν ἐπιστήμη γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ στὴν ἐπικοινωνία τῶν ἠθικῶν συνειδήσεων, εἶναι ἡ ἰδανικώτερη προετοιμασία τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸ θεῖο. Ὁ Θεὸς τοῦ ξεσκεπάζεται σὲ μιὰ καθαρὴ ὀρησκευτικὴ διαίσθηση, ἔξω ἀπὸ κάθε τυπικὸ ἢ χρονικὸ περιορισμὸ

—σάν η υπέρτατη έδρα της πνευματικότητας, της αλήθειας και της αγάπης. Η αλήθεια κι' η αγάπη δέν είναι εξωτερικές ιδιότητες του Θεού αλλά η ίδια η θεία φύση. Έτσι πραγματοποιείται και στο καθαρά θρησκευτικό επίπεδο το πέραςμα από την εξωτερικότητα στην εσωτερικότητα, η ένδομυχευτική προσπάθεια, που εκφράζει το γνωσιολογικό ιδεαλισμό της τέχνης και της επιστήμης. Ο Θεός της ωφελιμιστικότητας και της παντοδυναμίας δίνει τη θέση του στο Θεό της αλήθειας και της αγάπης. Ο Θεός αυτός είναι απαλλαγμένος από την υπερβατικότητα του καλού και του κακού, που έφερε σε τόσο μεγάλη άμηχανία τους θεολόγους: η έπρεπε το καλό και το κακό να έχουν κοινή πηγή η έπρεπε να βγαίνουν από έξ' ίσου υπερφυσικές και ανταγωνιστικές αρχές. Η ενάτένιση του σημειώνει την ολοκληρωτική χειραφέτηση από το ρεαλιστικό ένστικτο: διαλύει και την παραισθήση της βιολογικής ατομικότητας. Είναι παρών σε όλες τις συνειδήσεις κι' η παρουσία του αυτή καταργεί τη διάκριση σε πρόσωπα, που σ' αυτή η φαντασία υποτάζει το συναίσθημα. Και είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι την ίδια βεβαίωση άπαντούμε, κάτω από ασήμαντες φραστικές παραλλαγές, στις μεγάλες στιγμές της φιλοσοφίας. Το ίδιο πράγμα δέν είχε πει ο Πλάτων όταν έταξε το Ένα πέρα από την ύπαρξη, ο Φίχτε όταν ανέκηρυξε το Έγώ πηγή της ιδεαλιστικής ηθικής: Και είναι ακόμη πιο χαρακτηριστικό ότι ο ιδεαλισμός δέν έφτασε σ' αυτά τα ύψη παρά μετά τις επαναστάσεις, που πραγματοποίησαν ένας Σωκράτης κι' ένας Ντεκάρτ και που συνοψίζονται στην αναγνώριση της προτεραιότητας του γνώθι σαυτόν. Γιατί όμως χρειάστηκε να ξαναμπούν οι ίδιες βάσεις στο φιλοσοφικό στοχασμό; Γιατί η εξέλιξη δέν άκολουθήσε άκατάπαντα την ανιούσα; Μόνο οι ανθρώπινες αδυναμίες μπορούν να εξηγήσουν το λύγισμα και το παραστράτημα των συστημάτων. Το δίδαγμα είναι πολύτιμο. Ο μεγάλος, ο αιώνιος έχθρος του πνεύματος είναι οι ανάγκες της ζωής. Για όποιον φιλοδοξεϊ να συγκροτήσει πνευματικά πεπρωμένα, η πάλη είναι αναπόφευκτη. Και η έκβαση της προβληματική. Άλλά η αντιμετώπιση του κινδύνου είναι άνδρισμός υπέρτατος. Στόν άκατάπαντο κι' αδιάλλακτο άγώνα κατά της βιολογικής μοίρας και κατά της κοινωνικής παράδοσης θρονιαζει η μόνη ζωή, που αξίζει κανείς να ζήσει.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

B. ΤΑΤΑΚΗ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ (1)

Τραγικό η' όχι, όπως κι' αν το πει κανείς, μένει πάντα βέβαιο, πως κάθε φορά που το ανθρώπινο πνεύμα άνησύχησε, σταμάτησε και στοχαστικά αναρωτήσε τον εαυτό του για να δει αν το έδαφος που πατούσε ήταν στέρεο, βρέθηκε στην ανάγκη να κάμει μιá διαπίστωση που του στοιχίζει πολύ. Έννοιες βασικές πάνω στις όποιες ιδροκοπώντας με ένδομυχη πίστη θεμελιώνει τα παλάτια του για να τα υψώσει περήφανα, γλιστρούν από τα χέρια του σα χέλια, και τα παλάτια κρημνίζονται, τόσο πιο γλήγορα όσο πιο περίτεχνη σιάθηκε η οικοδομή τους.

Στην κατηγορία των έννοιων αυτών ανήκει και η αλήθεια.

Όλοι μας μιλούμε γι' αυτήν, αυτήν γυρεύουμε ν' ανακαλύψουμε, πιστεύουμε πως την κρατούμε, γι' αυτήν αγωνιζόμαστε, την νοιώθουμε σαν κάτι αναπόσπαστο δικό μας, κι' όμως όποιος μάς άρωτήσε τί έννοούμε με τον όρον αυτό, θα μάς βάλει σε πολύ δύσκολη θέση. Όσο λίγο γνωρίζουμε τί είμαστε εμείς οι ίδιοι, ο εαυτός μας, το έγω μας, άλλο τόσο και τί είναι αλήθεια. Μά το να όμολογεϊ κανείς πως δέν ξέρει, στάθηκε, από τον καιρό του Σωκράτη, το πιο μεγάλο φιλοσοφικό κατόρθωμα. Αυτό ανοίγει πλατειούς όρίζοντες στη σκέψη, έλευθερώνοντάς την, αυτό, πιότερο από κάθε άλλο, ξαναθροπίζει τον άνθρωπο, γιατί τον οδηγάει στόν πιο ανθρώπινο δρόμο: τον κάνει να αναγνωρίζει πως είναι πνευματικό όν και να υποχωρεί στις απαιτήσεις του πνεύματός του. Δέν πρέπει λοιπόν να μάς τρομάζει το γεγονός ότι ο άνθρωπος, ενώ αγωνίζεται για την αλήθεια, δέν ξέρει ίσως στο βάθος να μάς πει τί είναι αυτό που ζητά. Το ζήτημα είναι βασικό. Αν υποθέσουμε πως ήταν δυνατό να το λύσει ο άνθρωπος, καθορίζοντας το νόημα της αλήθειας μ' ένα τρόπο τελειωτικό κι' αιώνιο, ά; πούμε, θα έλυε ταυτόχρονα και με τον ίδιο τρόπο, τα βασικότερα προβλήματα που τον άπασχολούν. Γιατί ξέροντας, έτσι, μ' αυτόν τον τελειωτικό τρόπο δηλαδή, τί είναι αλήθεια, θα

1) Η έργασία τούτη είναι μιá περιληπτική και πρώτη διατύπωση μιáς εκτενέστερης μελέτης άπάνω στο ίδιο πρόβλημα, που έλπίζω κάποτε να δει το φώς.

μπορούσαν εύκολα να τη ζητήσουν και να την άνευρει σ' οποιαδήποτε περιουσία. Θα είχε ξεβγει ή ανθρώπινη ψυχή τότε, στον «ύπερουράνιον τόπον» του Πλατωνικού Φαίδρου. Ο νοῦς της, φτερωτό ἄλογο, πού τρέφεται με ἄμβροσίαν και νέκταρ, θα της ἔκανε τὴν ὄνειρευτὴ περιφορὰ στον «ἀδαμάντινον» ἐκεῖνο τόπο, ὅπου ὑπάρχει θέση μόνο για τὴν «ἀναφή οὐσίαν» (τὴν αὐτὴ δηλαδή), τὴν ὄντως οὐσαν και ὅπου δὲ θὰ συναντούσε παρὰ μόνο τὴν ἴδια δικαιοσύνη, τὴν ἴδια τὴ σωφροσύνη και τὴν ἐπιστήμη τοῦ ὄντος, τὴν ἀθάνατη και ἀληθινὴ ὅπως ἐκεῖνο. (Φαῖδρος 247 c.).

Στ' ἀλήθεια ὁ ἄνθρωπος πίστεψε πολλές φορές ὅτι βρῆκεν αὐτὸ τὸ ὄπλο και ὅτι τὸ κάτεχν ἀσφαλισμένα. Θα σταματήσωμε στὶς χαρακτηριστικώτερες του προσπάθειες. Ὅμως ἀπὸ τώρα μπορούμε νὰ σηκώσωμε ἕνα βαρὺ ἐπιχειρήματα ἐναντία σὲ κάθε τέτοια λύση. Οἱ φιλόσοφοι ἢ οἱ σοφοὶ πού νόμισαν πὼς κατέχουν τὸ νόημα τῆς ἀλήθειας, μᾶς τὸ ἔδωσαν μ' ἕνα ὄρισμό. Μὰ τί σημαίνει για μᾶς σήμερα ὁ ὄρισμός; Δὲν εἴμαστε πιά στον καιρὸ τοῦ Ἀριστοτέλη, οὔτε τῶν σχολαστικῶν. Ὁ ὄρισμός για μᾶς εἶναι ἕνας περιορισμός, μιὰ προσωρινὴ κατάσταση. Δὲ διαφέρει στὴν οὐσία του, ἀπὸ τὰ ὁρόσημα με τὰ ὁποῖα ξεχωρίζουν οἱ χωρικοὶ τὰ λειβάδια τους. Μ' ἄλλα λόγια πιστεύωμε πὼς ὁ ὄρισμός περιέχει μόνο ὅσα βάλεις μέσα στα σύνορά του, τίποτε τὸ ἀπόλυτο. Ἀπὸ τὴ στιγμή λοιπὸν πού ὀρίζεις, περιορίζεις. Ἄν νομίζεις πὼς κάνεις τίποτε περισσότερο γελιέσαι. Κλασσικὸ παράδειγμα σ' αὐτὸ μπορεί νὰ σταθεῖ ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα. Ἀπὸ τὸν ὄρισμό πού δίνει στὴν οὐσία και στὴν αἰτία, και ἀπὸ μερικὰ ἄλλα ἀξιώματα βγαίνει ὅλη του ἡ φιλοσοφία σὰν πόρισμα. Μὲ τὴν πρώτη λέξη σὰν νὰ εἶπε και τὴν τελευταία. Δὲν μπόρεσε νὰ βγεῖ ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ ὄρισμοῦ του. Ἀντίθετα πρέπει νὰ τὸ νοιώσει κανεὶς καλὰ ὅτι πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ ὄρισμοῦ του, ὅπως πέρα ἀπὸ τὰ ὁρόσημα τοῦ λειβαδιοῦ τοῦ Ἄλφα χωρικοῦ, ἐκτείνονται ἄπειρες ἐκτάσεις και πρέπει νὰ εἶναι πάντα ἔτοιμος, μόλις τις ἀνακαλύψει νὰ μεταθέσει τὰ ὁρόσημα. Ἄν δὲν τὸ κάμει, ἂν νομίζει πὼς κρατᾶ αἰώνια τὸ νόημα τῆς ἀλήθειας, θὰ καταδικαστεῖ σ' ὅλη του τὴ ζωὴ νὰ μετᾷ τὰ πράγματα πᾶν στον ὄρισμό του. Κι' ἐνῶ ἄλλοι θὰ τραβοῦν μπροστά, αὐτὸς θὰ μένει πίσω.

Φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὰ λίγα τούτα ὅτι κάθε ὄρισμός για τὴν ἀλήθεια εἶναι σχετικός, μιὰ προσωρινὴ κατάσταση, δὲν μπορεί νὰναι ἀπόλυτος. Ὅταν κανεὶς ἔχει σταματήσει στοχαστικὰ στὴ μελέτη τῆς ψυχικῆς λειτουργίας πού λέγεται προσοχή, και εἶδε, πόσο αὐτὸ πού ὀνομάζομε συνείδηση (ἔχι στὸ ἠθικὸ, ἀλλὰ στὸ ψυχολογικὸ και γνωστικὸ της νόημα) μοιάζει ἕνα προβολέα, ἕνα ὀφθαλμὸ, ἀπείρως βέβαια πὺ εὐλύγιστο και ἄρτιο, ἀπὸ εἶναι πνευματικός, μὰ πού ὅπως ὁ προβολέας και ὁ ὀφθαλμὸς εἶσι και αὐτὸς ὁ προβολέας - συνείδηση, ἔχει πάντα μιὰ ὀρισμένη κατεύθυνση και δὲν μπορεί νὰ γίνεῖ πανόπτης, ἂν και τὸ ἐπιθυμῆ βαθειά, ὅταν λέγω τὸ ἔχει κάμει αὐτὸ δὲ δυσκολεύεται νὰ μπεῖ στὸ νόημα τῆς σχετικότητας για τὴν ὁποῖα μιλοῦμε τώρα.

Ὅμως θὰ μᾶς ρωτοῦσαν οἱ ὀπαδοὶ τῶν ὀρισμῶν: δὲν ξέρομε τί εἶναι ἀλήθεια; δὲν μπορούμε νὰ τὴν ὀρίσωμε ἀπόλυτα; μὰ τότε; πὼς θὰ τὴν ζητήσωμε; κι' ὅταν τὴν εὔρωμε πὼς θὰ τὴν ἀναγνωρίσωμε; πὼς θὰ πειθοῦμε ὅτι δὲν πλανιόμαστε στὸ σκοτάδι; Δὲ θὰ μοιάζει ὁ ἄνθρωπος τότε μ' ἕνα ναυαγὸ πού ἀπέλπιδε ἀγωνίζεται νὰ βγεῖ στὴν ἐπιφάνεια; Ὁ ναυαγὸς αὐτὸς ἔστω νὰ φτάσει ὡς μιὰ πιθαμὴ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια, τὸ ἴδιο θὰ πιγεῖ ὅσο και ἂν εἶτανε σὲ βάθος 10 ἢ 1000 μέτρων, ἂν δὲν προφτάσει νὰ βγάλει τὸ κεφάλι του πᾶν ἀπὸ τὸ νερό. Ἡ κάλλιο ὁ ἄνθρωπος, θὰ μοιάζει, λένε, μὲ ἕνα ὑδρόβιο πού δὲ θᾶχει κατορθώσει σ' ὅλη τὴ ζωὴ του νὰ φτάσει ὡς τὴν ἐπιφάνεια. Γεννημένο στ' ἀνήλιαγα βάθη, πλέει δῶθε κεῖθε και πεθαίνει πρὶν γνωρίσει τὸν ἄλλο κόσμο. Μ' ἕνα τέτοιο πνεῦμα οἱ Στωικοὶ ἔλεγαν πὼς ὅσο μακρὰ εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρετὴ ὁ πὺ μεγάλος ἐγκληματίας ἄλλο τόσο εἶναι και κείνος πού ἔκλεψε μιὰ πεντάρα ἢ ἕνα σκουριασμένο καρφί. Κι' οἱ δυὸ βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ.

Σ' ὅλα αὐτὰ τὰ σημεῖα ἔχουν δοθεῖ ἀπὸ ἄλλους ἀπαντήσεις, πού, ὅπως θὰ φανεῖ ἀπὸ τὴ συνέχεια, ξεκαθαρίζουν ἄρκετὰ τὸ ζήτημα.

Πρὶν προχωρήσωμε ὅμως, νομίζω ἀπαραίτητο νὰ τονίσω ὅτι, ὅπως φαίνεται ἄλλωστε και ἀπὸ τὴ σύντομη εἰσήγησή μας, ἐμᾶς δὲ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἔδῳ παρὰ μόνο τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας, ὅπως τίθεται ἀπὸ τὴ φιλοσοφία και τὴν ἐπιστήμη. Πέρα ἀπ' αὐτές, σὲ μιὰ ἄλλη μεγάλη περιοχὴ, τὴν περιοχὴ τῆς ἀνθρώπινης δράσης, εἴτε αἰσθητικῶς, εἴτε ἠθικῶς, εἴτε θρησκευτικῶς, τὸ πρόβλημα πέρνει ἕνα νόημα πού διαφορετικὸ. Αὐτὸ ἐμεῖς δὲν θὰ τὸ θίξωμε τώρα.

Τρεῖς εἶναι οἱ σπουδαιότερες ἀπαντήσεις πού δόθηκαν στὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας. Ἄλλοι εἶπαν πὼς ἡ ἀλήθεια εἶναι λογικὴ, κάτι δηλαδή πού θὰ βγεῖ ἀπὸ τὴ συμφωνία τῆς σκέψης με τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της, ἀπὸ τὴν ἀνιδίπλωσή της· ἄλλοι τὴν εἶπαν συμφωνία τῆς σκέψης με τὴν πραγματικότητα, κι' ἄλλοι ἀντίκρουσαν και τοὺς δυὸ και πρότειναν μιὰ τρίτη λύση.

Ἄν δεχτεῖ κανεὶς τὴν πρώτη λύση, ὅτι δηλαδή ἡ ἀλήθεια εἶναι λογικὴ θᾶχει, ἀπὸ ὀρισμένη ἄποψη, μιὰ τυπικὴ ἀλήθεια. Θα μοιάσει τὸν ἄνθρωπο πού ἀνοίγοντας ἕνα γράμμα τὸ ὁποῖο τοῦ φέρνει σπουδαιότερες εἰδήσεις, ἀντὶ νὰ τὸ διαβάσει, θὰ κυττάξει τὴν καλλιγραφία, ἢ τὴν ὀρθογραφία του. Και κάνοντας αὐτὸ θὰ νομίζει ὅτι ἔλαβε γνώσιν τοῦ περιεχομένου, ἐνῶ ἔλαβε γνώσιν μονάχα τῆς μορφῆς τοῦ περιεχομένου. Τὸ ἴδιο και ἡ σκέψη ἂν, ἀντὶ νὰ κυττάξει τὸν ἑαυτὸ της στὸ περιεχόμενο, τὸν κυττάξει ἀποκλειστικὰ στὴ μορφή. Μπορεῖ νὰ γίνεῖ βᾶσιμος λόγος για νόμους τῆς τυπικῆς λογικῆς, για ἀλήθειες τῆς μορφῆς τῆς σκέψης μας, ὅτι ὅμως ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι λογικὴ, κάτι δηλαδή ἀποκλειστικὰ μορφικὸ, ἢ, τὸ ὑλάχιστον, ὅτι δὲν εἶναι μονάχα λογικὴ, εἶναι φανερό. Ἀπὸ ὅδῳ φαίνεται πόσο ἔπεσαν ἔξω ἡ Ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία, κυρίως στα χέρια τῶν σχολαστικῶν τοῦ Μεσαίωνα με τὴ θέση πού ἔδωσαν στὴ λογικὴ. Αὐτὴ ἔγινε τὸ ὄργανο τῶν ἐπιστημῶν. Τὰ συλλογι-

στικά σχήματα και οι λογικές έννοιες έφταναν για την ανακάλυψη της αλήθειας και την κατάταξή της. Η ίδια ή ανακάλυψη της αλήθειας ήταν μια απλή κατάταξη. Έφτανε να βρει το προσεχές γένος και την είσοδο διαφορά ενός αντικειμένου ή μιας ιδέας, για να γνωρίσει ταυτοχρόνως την ουσία της, την ατομικότητά της, την θέση της, στην ιεραρχία των όντων. Δεν μπορεί όμως να σκεφθεί κανείς έτσι παρά μόνο αν πιστεύει στο μεταφυσικό αξίωμα που λέει ότι η πραγματικότητα ακολουθεί το λόγο ή κάλλιο ότι είναι λογική. Και εδώ φαίνεται το ευρύτερο νόημα του όρισμού που εξετάζουμε. Δεν έχει ανάγκη ή σκέψη μας να εξετάσει τα πράγματα για να βρει την αλήθεια. Αντί αυτών θα εξετάσει τον εαυτό της. Η έρευνα αυτή θα της δώσει τις αρχές απάνω στις οποίες θα στηρίξει το οικοδόμημά της. Στην πραγματικότητα, όλο αυτό το οικοδόμημα δέ θάναυ παρά μια ανάλυση των αρχών που βρήκε ο νοῦς. Αναλύοντάς την ή σκέψη θα συμφωνεί με τον εαυτό της, θα αναδιπλώνεται, θα ταυτίζεται, αφού τοῖς δικούς της νόμους εφαρμόζει, και, όπως είπαν, θάχει την αλήθεια, χωρίς να βγει από τον εαυτό της, χωρίς να στραφεί προς τα πράγματα. Ποιος μᾶς λέγει όμως ότι η πραγματικότης είναι λογική; Οι Στωϊκοὶ τὸ πίστεψαν αὐτὸ και τὸ διατύπωσαν θαρραλά. Ὁ πυροειδὴς λόγος των, ὁ ὑπέροχος Ζεὺς, που εἶναι ἰλικός, εἶναι διάχυτος σ' ὄλο τὸ σύμπαν, και τὸ κυβερνᾷ. Ἐτσι μπορούσαν ὁ Στωϊκὸς νὰ ἐρμηνεύσει τὸν κόσμον μὲ μιὰ συλλογιστικὴ σειρά. «Ὁν λογικόν, μέτοχον τοῦ νοῦς» που κυβερνοῦσε τὸ σύμπαν, δὲν κάνει μὲ τὴ σειρά του παρά ὅ,τι ὁ μεγάλος νοῦς στὸ μεγάλο σύμπαν. Ἐκφράζει μὲ συλλογισμοὺς ὅ,τι ὁ μεγάλος νοῦς ἐκφράζει στὸ αντικείμενον. Κι' ὁ Σπινόζας δὲν εἶπε πράγματα πολὺ διαφορετικὰ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, μόνο που ἀπὸ τὸ ὑλοζωϊκὸ πεδίο τῶν Στωϊκῶν μεταφέρθηκε σ' ἓνα πεδίο καθαρῶς πνευματικόν. Τὸ παράδειγμα ὁμως τῶν σχολαστικῶν τοῦ μεσαίωonos που ὅταν ἓνα φυσικὸ φαινόμενον ἀντέβαινε στὰ συμπεράσματα τῶν συλλογισμῶν των τὸ ἀπέρριπτον, για νὰ κρατήσουν ἐκεῖνα, φτάνει νὰ μᾶς δείξει ὡς που μπορεί νὰ ὀδηγήσει ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι λογική. Ὅσο στίχοι, σωστοὶ ρυθμικῶς και μὲ νόημα συνεχῆ δὲ φτάνουν για νὰ ἀποτελέσουν ἓνα ποίημα, ἄλλο τόσο και συλλογισμοὶ λογικῶς ὀρθοὶ δὲ φτάνουν για νὰ δώσουν τὴν ἀλήθεια. Οἱ στίχοι μόνον μόνο στίχοι ρυθμικῶς σωστοὶ και οἱ συλλογισμοὶ, συλλογισμοὶ λογικῶς ὀρθοί. Ἐχουν μιὰν ἀλήθεια, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ὅχι μόνο λογικὴ λοιπὸν δὲν εἶναι ἡ ἀλήθεια ἀλλὰ πρέπει μὲ κάποιον ὑποψία νὰ στεκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ σκέψη πολὺ λογικὰ διατυπωμένη. Ἀπταιστοὶ συλλογισμοὶ βαλμένοι σ' ἡ γραμμὴ προδίδουν πὼς τὸ πνεῦμα που τοὺς ἔκαμε ἀσχολήθηκε πιότερον μὲ τὴ λογικὴ διατύπωση τῆς σκέψης του παρά μὲ τὸ οἰσιαστικὸ περιχόμενό της. Δὲ ζήτησε τίς ἐσωτερικῆς σχέσεις τοῦ αντικειμένου τῆς ἐρεῦνης του, ἀλλὰ μάλλον τὴ λογικὴ σειρά τοῦ στοχασμοῦ του. Ὁ ἄνθρωπος πέφτει πολὺ συχνὰ σ' αὐτὴ τὴν πλάνη. Ἡ λογικὴ του τὸν πείθει τόσο εὐκολα και ἀπλὰ και τόσο δυνατὰ! Κάθε ἐπιστήμη στὴν ἀρχὴ της δὲν

ἦταν ἄλλο ἀπὸ μιὰ σειρά λογικῆς ὀρθῶν συλλογισμῶν, κι' ἡ φιλοσοφία, ὅσο ἦταν μεταφυσικὴ μονάχα, πρὶν ἀπὸ τὴν κριτικὴ περίοδο δηλαδή, τὸ ἴδιο μιὰ μακρὰ σειρά συλλογισμῶν ἦταν σὲ μεγάλο μέρος. Ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία μᾶς δίνει ἀφθονα παραδείγματα σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Θὰ σταματήσουμε σὲ μερικὰ χαρακτηριστικὰ.

Ὁ Πυθαγόρας π. χ. ἢ οἱ ὄπαδοί του, ἀπὸ τὴν παρατήρηση πὼς τὰ πράγματα ἐκφράζονται μὲ ἀριθμοὺς, ἔβγαλαν τὸ λογικὸ συμπέρασμα πὼς εἶναι στὴν οὐσία τους ἀριθμοί. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴ λογικὴ αὐτὴ διαπίστωση σὰν ἀφετηρία, δούλεψαν ἔπειτα νὰ βροῦνε τίς θαυματουργικῆς ιδιότητες κάθε ἀριθμοῦ και ἀντιστρόφως τὸν ἀριθμὸ που κρυβότανε κάτω ἀπὸ τὸ κάθε αντικείμενο, μ' ἓνα τρόπο καθαρὰ λογικὸ που θυμίζει μάλιστα πολὺ τὰς μεθόδους τῆς μαγείας. Οἱ προῖποκράτειοι γιατροὶ πάλι ἀπὸ τὴν παρατήρηση ἀνέβηκαν σὲ μερικῆς λογικῆς διαπιστώσεις ὡς πρὸς τὴν φυσιολογικὴ ἰδιοσυγκρασία τοῦ ἀνθρώπου και στηριγμένοι ἀπάνω σ' αὐτὲς πᾶσχισαν νὰ ἐρμηνεύσουν παραγωγικῶς ὄλα τὰ φυσιολογικὰ προβλήματα.

Κι' οἱ λεγόμενοι φυσικοὶ τῆς Ἰωνίας δὲν ἔκαμαν τίποτε περισσότερο. Τὸ δὲν πνεῦμα τοῦ Παρμενίδη συνέλαβε σὲ ὄλη του τὴν εὐρύτητα τὸ πρόβλημα που γέννησε ἡ πρώτη αὐτὴ φιλοσοφικὴ προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων και τὸ διατύπωσε μὲ σπάνια σαφήνεια και καθαρότητα. Ἡ ἀλήθεια σκέφτηκε δὲν μπορεί νάνα παρά λογική. Ἄς λένε οἱ Ἴωνες και οἱ Πυθαγόρειοι πὼς ἐξηγοῦν τὸν κόσμον. Ἀνοησίες. Πὼς εἶναι δυνατό νὰ ἐξηγηθεῖ αὐτὸ τὸ αἰώνιο γίνεσθαι, τὸ ἀνύπαρκτο αὐτὰ; Μόνον ὁ λόγος μπορεί νὰ μᾶς δώσει τὴν ἀλήθεια. Κι' ὁ λόγος μιὰν ἀλήθεια μόνον μᾶς λέγει ὅτι τὸ «ὄν ἐστὶ». Στὸ «ὄν» δὲν μπορούμε νὰ δώσουμε κανένα ἄλλο κατηγορημα, ἐξὸν τὸ ἐστὶ. Ἀμα βγοῦμε ἀπὸ τὸ «ἐστὶ» εἴμαστε στὴν πλάνη, μάταια ἀγωνιζόμαστε λοιπὸν. Ἡ ἀλήθεια τὸ «ὄν ἐστὶ» εἶναι ὁ σιδερένιος κλοιὸς ἀπὸ τὸν ὁποῖο δὲν μπορεί νὰ βγεῖ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Τὸ «ὄν» αὐτὸ δὲν ἦταν οὔτε θὰ εἶναι, ἀλλὰ ἀπλούστατα εἶναι μόνον, «ἐστὶ», ἀκίνητο, ἀγέννητο και ἀίδιο. Ὅλα ἴσα μᾶς λένε οἱ αἰσθήσεις ἢ μᾶς ὑποβάλλει ἡ κίνηση και τὸ γίνεσθαι εἶναι πλάνη οἰκτρά, ἀπλὴ «δόξα», γνώμη ἀνεξέλεγκτη δηλαδή. Αὐτὴ εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ μεγάλου Ἐλεάτου. Ἡ κοσμοθεωρία τὸν ἔδειχνε μὲ ἐπίγνωση βαθύτερη ἀπὸ τὸς Πυθαγορείους, τὸ δρόμον πρὸς τὴ λογικὴ σκέψη και καλοῦσε τὸν ἄνθρωπον νὰ ζητήσῃ ἐκεῖ τὴν ἀλήθεια. Ἐτσι ὁ κόσμος τῶν ιδεῶν εἶχε γεννηθεῖ. Δίπλα του ὁ δικὸς μας κόσμος, ὅπου βασιλεύει τὸ «γίνεσθαι», κόσμος που μοιᾶζει μ' ἓνα τερατωδῶς ἄστατο παιδί, δὲν ἔργησε νὰ φανεῖ σὲ πολλοὺς σὰν ἓνας ἐκφυλισμένος γόνος που τὸν βαρραίνει ἢ βυρεῖα κατάρρα νὰ θέλει διαρκῶς νὰ φτάσει τὸ πρότυπό του χωρίς ποτὲ νὰ τὸ κατορθώσει. Πὼς μπορεί ποτὲ τὸ γεννητὸ νὰ γίνῃ ἀγέννητο; Ὅλη ἡ δραματικὴ προσπάθεια τοῦ Πλάτωνος στάθηκε τούτη: νὰ καθορίσει τὴ σχέση τῶν δύο κόσμων. Προσπάθεια πλούσια σὲ ἀποτελέσματα, γιατί ὁ Πλάτων ἀντὶ νὰ ἀρνηθεῖ τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ὅπως ὁ Παρμενίδης, προσπαθεῖ νὰ τὸν ἐξηγήσει.

Ξεκινώντας από την πίστη προς τον κόσμο των ιδεών, των αναλλοίωτων αυτών τύπων, προσπαθεί να ανακαλύψει τα ίχνη τους και στον κόσμο τον αισθητό. Όσο όμως προχωράει στη σκέψη του, ο κόσμος των ιδεών από κόσμος πρότυπου του αισθητού που ήταν, γίνεται όλο και πνευματικώτερος, ως που στο τέλος, για να μιλήσουμε σύγχρονη γλώσσα, ο Πλάτων δεν κάνει άλλο από το να έρευνά τους αιώνιους νόμους των αισθητών και φευγαλέων φαινομένων. Αυτό φαίνεται πολύ καλά στον Τίμαιό του. Μ' όλα ταύτα και ο Πλάτων, όπως όλοι σχεδόν οι Έλληνες φιλόσοφοι, είδαν μάλλον τη λογική πλευρά των φιλοσοφικών προβλημάτων. Η Πλατωνική φιλοσοφία μπορεί να θεωρηθεί στο βάθος σαν ένα σύνολον απαντήσεων στο εξής καθαρώς λογικό ερώτημα: «πώς είναι δυνατόν σε ένα υποκείμενο να δώσω ένα κατηγορούμενο άλλο από τον εαυτό του, χωρίς να παύει να μένει το ίδιο; πώς μπορώ π. χ. να πω ότι ο άνθρωπος είναι θνητός και όταν τον λέγω θνητό να μην παύει να είναι άνθρωπος; Μέσα στο ερώτημα αυτό κλείονται και οι δυο κόσμοι (ο κόσμος των ιδεών και ο αισθητός) και η ακαταπρόσητη προσπάθεια να υπαχθεί ο δεύτερος στον πρώτο. Το πρόβλημα που απασχόλησε τον Αριστοτέλη και τους Στωϊκούς δεν είναι άλλο. Η απάντηση μόνο που δόθηκεν είναι διαφορετική. Μπορεί το πρόβλημα αυτό, βαθύ και βασικό, να αναλυθεί σε ένα άλλο, τουτο: πώς είναι δυνατό ενώ λέμε ότι η αλήθεια είναι μια αναδίπλωση της σκέψης, μια ταυτότητα με τον ίδιο τον εαυτό της, να ξεκινούμε από το Α και να πηγαίνουμε στο Β; να μη μένωμε δηλαδή πάντα στο ίδιο σημείο; Στα μαθηματικά π. χ. ξεκινώντας από όρισμένα αξιώματα και όρισμους χιζουμε επάνω τους ένα άπειραντο οικοδόμημα μόνο με την αναδίπλωση του πνεύματός μας επάνω στον ίδιο τον εαυτό του. Πώς γίνεται αυτό; Πώς θα έννοηθούν η αναδίπλωση και η ταυτότης; Καθαρώς λογικά, τυπικά δηλαδή η ευρύτερα; Αν ζητήσωμε στο Β την ίδια σκέψη, μια τυπική ταυτότητα, δεν είναι δυνατό να έννοηθεί η πρόοδος, αν ζητήσωμε την ίδια σκέψη ουσιαστικά, τότε ναί. Πρέπει μου φαίνεται να δοῦμε στο έργο της σκέψης μας κάτι ανάλογο με ότι συντελείται στη φύση. Ο σπόρος, ένας όρισμένος σπόρος, χωρίς να χάσει την ατομικότητά του, αφομοιώνοντας ότι του χρειάζεται, αναπτύσσεται σε ένα όν τόσο μακρυσμένο από τον αρχικό σπόρο, αλλά και τόσο ίδιο. "Ο,τι κι' αν γίνει δε μπορεί να πάψει να είναι έξι γο του όρισμένου εκείνου αρχικού σπόρου, ένα πόρισμά του. Το ίδιο και στο έργο της σκέψης. Ένα θεώρημα της γεωμετρίας, όσοδήποτε απομακρυσμένο κι' αν φαίνεται από τα αρχικά αξιώματα, είναι πολύ κοντά τους, παιδί τους είναι. Έτσι μπορούμε να ποῦμε πώς η σκέψη Β είναι αναδίπλωση της Α, αλλά επάνω σε διαφορετικά δεδομένα, και το αποτέλεσμα της χωρίς να πάψει να είναι μαθηματικό π. χ. είναι κάτι νέο μαθηματικό. Ο Παρμενίδης είδε την ταυτότητα της σκέψης με τον εαυτό της καθαρώς λογικά. Μετέφερε στο κατηγορούμενο το υποκείμενο αυτούσιο «το όν έστι» και πήγε να ελυσσοδέσει την ανθρώπινη σκέψη σ' ένα κλοιό από τον όποιον θά της ήταν

αδύνατο να δραπετεύσει. Ός τόσο η εργασία των Έλλήνων φιλοσόφων ακόμα και σ' αυτό το σημείο είναι κολοσσιαία. Ένας σπουδαίος σύγχρονος Γερμανός φιλόσοφος ο Husserl, φτάνει ως το σημείο να υποστηρίξει ότι η πρόοδος της νεώτερης επιστήμης οφείλεται κυρίως στη λογική προεργασία των Έλλήνων. Είχαν αυτοί βαθύνει το πνεύμα, έτοιμασαν τις άφηρημένες έννοιες και τα καλούπια. Έμεις οι νεώτεροι δεν εκάμαμε άλλο από το να τα γεμίσωμε. Κι' από τη σημερινή πνευματική κίνηση, στο πείσμα των θετικιστών, πιο αξιόλογη βρίσκει εκείνη που άπεργίζεται νέους λογικούς τρόπους, νέο άφηρημένο κόσμο, νέα έμβάθυνση που θάρθουν οι απόγονοί μας με τη σειρά τους να τη γεμίσουν. Παρά τις επιφυλάξεις που μπορεί να έχει κανείς γι' αυτές τις τολμηρές ιδέες, πώς μπορεί ν' άρνηθεί τη βία τους; Δεν πρέπει όμως να ξεχάσει και το άρνητικό δίδαγμα των Έλλήνων, έξ ίσου πολύτιμο με το θετικό. "Οτι δηλαδή η αλήθεια δεν είναι μια άρθη λογικώς σκέψη. Η τέτοια σκέψη μπορεί να είναι μόνο μια άρθη λογική σκέψη και τίποτε περισσότερο. Είναι μια λογική αλήθεια, δεν είναι η αλήθεια.

Μήπως όμως η αλήθεια είναι συμφωνία του πνεύματος με την πραγματικότητα, μ' άλλα λόγια συμφωνία μιας ιδέας με το αντικείμενό της; Ο όρισμός αυτός είναι πολύ άφελής, όπως θα φανεί και από μια πρόχειρη εξέτασή του. Πρώτα-πρώτα πρέπει να έρευνηθεί αν το πνεύμα κ' η πραγματικότης, η ή ιδέα και το αντικείμενό της είναι δυο πράγματα διάφορα και ξένα. "Αν ναί, τότε πώς μπορούν να συμφωνούν; Κι' είναι εδώ ένα από τα πιο δύσκολα προβλήματα της μεταφυσικής. Από τη στιγμή που θα χωρίσωμε το πνεύμα και την πραγματικότητα, μ' άλλα λόγια το πνεύμα και την ύλη, είναι πολύ δύσκολο πιά, είναι αδύνατο να τα ενώσωμε. "Αλλά κι' αν υποθέσωμε πώς δεν είναι ξένα και μπορεί να υπάρξει αυτή η συμφωνία, πάλι έμεις δεν μπορούμε να την έρωμε. Ένας τρίτος πρέπει να υπάρξει που να την συλλάβει και να μās την πεῖ. Κι' αυτός ο τρίτος δεν υπάρχει.

"Επειτα ποιά είναι αυτή η πραγματικότητα; Είναι η αντικειμενική πραγματικότητα αυτή που ονομάζωμε έξωτερικό κόσμο, η ή νοητή πραγματικότητα; Γιατί κανείς δεν μπορεί να άρνηθεί πώς έξόν από τον κόσμο των πραγματικών αντικειμένων υπάρχει και ο κόσμος, έξ ίσου πλούσιος, των νοητών αντικειμένων. Το τρίγωνο, το Πυθαγόρειο θεώρημα κλπ. δεν ανταποκρίνονται σε κανένα πραγματικό αντικείμενο, δεν παύουν όμως γι' αυτό να είναι μια πραγματικότητα, νοητή βίβαια. Με ποιά πραγματικότητα λοιπόν θα έννοηθεί η συμφωνία του πνεύματος; "Αν είναι με τη νοητή, τότε το πνεύμα μας θα έξαντηληθεί στην προσπάθεια να εφαρμοστεί επάνω στους νοητούς τύπους, τις ιδέες, και θα λείει πώς έχει αλήθεια έφ' όσον φτάνει τον κόσμο των ιδεών. Θάχωμε να κάνωμε με ένα ιδεολογικό ρεαλισμό, φιλοσοφία Πλατωνικού τύπου. "Αν είναι με την πραγματικότητα των αντικειμένων θάχωμε την προσπάθεια του πνεύματος να εφαρμοστεί επάνω στα αντικειμενικά πράγματα, θάχωμε να κάνωμε με ένα αντικειμενικό ρεαλισμό, φιλοσοφία τύπου

Δημοκρίτου, Aug. Comte κλπ. Καί στίς δυό περιπτώσεις όμως ἔχομε νά κάνωμε μέ μιὰ κοινή δυσκολία ἐξόν ἀπό ὅσες σημειώσαμε παραπάνω. Ἐκεῖνος πού δίνει ἕνα τέτοιον ὄρισμό γιά τήν ἀλήθεια ἀναχωρεῖ ἀπό τήν ιδέα ὅτι ἡ πραγματικότητα εἶναι κάτι τὸ ἀπόλυτα δοσμένο ἔξω ἀπό τὸ πνεῦμα. Μπορεῖ όμως αὐτὸ νά ὑποστηριχθεῖ; Ἀκόμα κι' ἂν ἀφήσωμε τὸν Κάντ μέ τὸν κριτικό ιδεαλισμό του, πού, ὅπως εἶναι γνωστό, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πραγματικότητα δὲν μᾶς εἶναι γνωστή καθ' ἑαυτήν, ὅπως εἶναι δηλαδή, ἀλλὰ ντυμένη μέ τίς κατηγορίες τοῦ νοῦ καί τῆς αἴσθησης, μ' ἄλλα λόγια ὅτι τήν πραγματικότητα τῆ γνωρίζομε ἀφοῦ τῆ βάλουμε στά γαλοῦπια τοῦ νοῦ καί τῆς αἴσθησης, κι' ἂν ἀκόμα λέγω ἀφήσωμε τῆ θέση τούτη τοῦ Κάντ, δὲν εἶναι ἀνάγκη νά πᾶμε πολὺ μακριὰ γιά νά νοιώσωμε πόσο αὐτὸ πού ὀνομάζομε πραγματικότητα εἶναι κάτι σχετικό μέ τὸ πνεῦμα μας καί ὡς ποῦδ σημεῖο εἶναι δημιουργημά μας. Θὰ τὸ καταλάβωμε ἂν κάνωμε τήν ἐξῆς ὑπόθεση: ἄς ὑποθέσωμε π. χ. ὅτι αὐτὴ τῆ στιγμή παρουσιάζεται μπροστά μας ἕνας ἄνθρωπος τῆς Ὀμηρικῆς ἐποχῆς καί ὅτι ἐμεῖς καί κεῖνος βλέπομε τήν ἴδια στιγμή τὰ ἴδια πράγματα, τὸν Ὀλυμπο π. χ. Εἶναι φανερό πὼς τὸ ἀντικείμενο θάναι τὸ ἴδιο κατ' ὄνομα μόνο, κατ' οὐσίαν ὄχι. Ἀλλὰ ἄς μὴν ταράξωμε τοὺς ὀμηρικούς νεκρούς. Σήμερα τάχα ἡ πραγματικότητα εἶναι ἡ ἴδια γιά τὸν Einstein καί ἕναν ἄνθρωπο τοῦ λαοῦ; Ἡ ἀκόμη γιά τὸν Einstein καί ἕνα σοφὸ φυσικό πού δὲ θὰ παραδεχόντανε ὅμως τῆ θεωρία τῆς σχετικότητας; Ἐνα κομμάτι κρέας τὰ ἴδια πράγματα λέει σ' ἕνα ἀνατόμο καί σ' ἕνα χασάπη; Ὁχι βέβαια. Ἡ ψυχολογία μᾶς τὸ λέει καθαρά. Ἡ ἀντίληψη ἑνὸς πράγματος δὲν εἶναι κάτι πού ἔρχεται ἄπ' ἔξω. Ἀπ' ἔξω μᾶς ἔρχεται ὁ ἐρεθισμός πού μᾶς δίνει τὸ αἶσθημα. Ἀντιλαμβανόμεστε ἕνα πρᾶγμα ὅταν προβάλλωμε σ' αὐτὸ ὄλο τὸ σχετικό γνωστικό πλοῦτο πού ἔχομε μέσα μας. Ὅταν γιά νά καταφύγωμε πάλι σ' ἕνα παράδειγμα, ἕνας μαθηματικός καί ἕνας ἐντελῶς ἀγεωμέτρητος βρεθοῦν μπροστά σ' ἕνα κομμάτι χαρτί, ἀπᾶνω σιτὸ ὁποῖον εἶναι γραμμένο τὸ διώνυμο τοῦ Νεύτωνος, ὁ πρῶτος προβάλλοντας τῆ μαθηματικὴ του σοφία θὰ δεῖ σ' αὐτὸ ἕνα ὀλόκληρο κόσμο μαθηματικῶν σχέσεων, ἐκεῖ πού ὁ δεύτερος θὰ δεῖ μόνο μερικά γραμμὰ καί λίγες γραμμούλες. Εἶναι φανερό ἀπὸ δῶ πὼς ἡ πραγματικότητα, γιά τήν ψυχολογίαν τοῦλάχιστο, εἶναι σχετικὴ μέ τὸν ἀντιληπτικὸ κόσμο τοῦ ὑποκειμένου. Συμβαίνει τὸ ἴδιο καί στῆ νοητικὴ προσπάθειά μας; Θὰ μᾶς προβάλλουν τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ γνῶρισμα τῆς ἀλήθειας καί τῆς ἀντικειμενικότητάς τῆς, ἔγκειται ἀκριβῶς σὲ τοῦτο: ὅτι ἂν τὸ πνεῦμα τοῦ χασάπη πού ἀναφέρομε παραπάνω, εἶναι δεκτικὸ ἐπιστημονικῆς μόρφωσης, καί καθήσει καί μελετήσῃ, ἀναγκαστικά θὰ φθάσῃ στὸ σημεῖο νά βλέπει τὰ ἴδια πράγματα μέ τὸν ἀνατόμο, στὸ κομμάτι τὸ ὡμὸ κρέας. Καί θ' ἄχουν ἐκ πρώτης ὄψεως ἀπόλυτο δίκιο. Γιατὶ πραγματικά τὸ σπουδαιότερο γνῶρισμα τῆς ἀλήθειας εἶναι ἡ ἀναγκαιότητα μέ τήν ὁποία ἐπιβάλλεται σὲ κάθε πνεῦμα. Τὸ δίκιο τους ὅμως θὰ πέσει μόλις ἐρευνήσωμε τὸ νόημα πού περικλείει ὁ ὄρος «ἀναγκαιότητα». Πῶς

θὰ τὴν ἐννοήσωμε δηλαδή; ἀπόλυτη, πέραν τύπου καί χρόνου, ἡ σχετικὴ μέ ὀρισμένες προϋποθέσεις; Μ' ἄλλα λόγια θὰ ποῦμε πὼς εἶναι ἀπόλυτα ἀληθινὸ ὅτι ἕνα πνεῦμα θὰ βλέπει πάντα, στὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα καί ἀναγκαστικά αὐτὲς καί αὐτὲς τίς ἀλήθειες σὲ ἕνα ὀρισμένο ζήτημα, ἢ ὅτι θὰ τίς βλέπει πάντα, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὄρο νά ξεκινήσει ἀπὸ τίς α, β, γ ἐπιστημονικῆς ἀρχές; Εἶναι φανερό πὼς τὸ δεύτερο ἀληθεύει. Κι' ἂν προχωρήσωμε ἀκόμη περισσότερο θὰ δοῦμε ὅτι οὔτε ἡ κοινότητα τῶν ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν φτάνει γιά νά μᾶς ὀδηγήσῃ στὰ ἴδια συμπεράσματα. Ὁ ἴδιος ἀλγεβρικός τύπος πού τήν ἀλήθεια τοῦ παραδέχονται ὅλοι οἱ μαθηματικοὶ ξεκινώντας ἀπὸ τίς ἴδιες ἀρχικῆς μαθηματικῆς ἐννοιες, δὲν ἀντιπροσωπεύει τήν ἴδια πραγματικότητα γιά ὅλους, οὔτε ἔχει τὸ ἴδιο νόημα.

Ὁ ιδεαλιστὴς μαθηματικός βλέπει σ' αὐτὸν τὴν ἔκφραση μιᾶς καθαρῆς νοητῆς πραγματικότητας, μιᾶς μαθηματικῆς ιδέας, πού δὲν ἔχει καμμιά σχέση μέ τὸν ἔξωτερικὸ κόσμο, κι' οὔτε τοῦ χρωστάει τίποτα· ὁ ρεαλιστὴς μαθηματικός βλέπει σ' αὐτὸν μιὰ γλώσσα, στὴν ὁποία μεταφράζει τὸν κόσμο τῶν ἀντικειμένων καί ἡ ὁποία εἶναι παιδί τῆς ἐμπειρίας.

Θὰ μοῦ πῆτε πὼς πέφτουμε ἔτσι στῆ φιλοσοφία. Πῶς ὅμως ὁ φιλοσοφικός στοχασμός θὰ κηρυχθεῖ ξένος πρὸς τὸ ἔργο τῆς διαμόρφωσης τῆς ἐννοίας τῆς πραγματικότητας;

Γίνεται φανερό ἀπὸ τὰ λίγα πού εἶπαμε ὅτι τῆ σχετικότητα πού δίνει ἡ ἀντίληψη στῆ γνώση τὴν ἀπομακρύνωμε χωρὶς δίκιο, λέγοντας πὼς τῆ συναντοῦμε μόνο στὸ ψυχολογικὸ πεδίο. Ἄν αὐτὸ ἦταν ἀλήθεια, ἂν δηλαδή στῆ νοητικὴ του προσπάθεια τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα συλλαμβάνει τὸ ἀπόλυτο, τότε θὰ ἔχουν δίκιο αὐτόχρονα καί ὁ Πλάτων μέ τὸν κόσμο τῶν ἰδεῶν του— τὴν ἀναλλοίωτη νοητὴ πραγματικότητα—καί ὁ 19ος αἰώνας μέ τὴν ἀπόλυτη πίστη του πρὸς τὸν νετερεμενισμό καί τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα. Μὰ δὲν εἶν' ἔτσι. Ἄν τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἀπὸ ὀκνηρία, ἢ ἀπὸ ἀνάγκη ἀσφαλείας θεμελιώνει τὸ αἰώνιο καί καλοῦσαπλώνεται ἀπάνω του, ἔχει στῆ φύση του, σὲ ἄλλες του στιγμές, πολὺ δυνατὴ τὴν ἀγάπη τοῦ κινδύνου. Τότε βλέπει πόσο τὸ αἰώνιο ἦταν αἰώνιο γιὰ τὸ ζήτησε τέτοιο καί τὸ δημιούργησε τέτοιο. Δὲν τρομάζει μ' αὐτὴ τὴν ἀνακάλυψη, συναισθάνεται μόνο ὅτι τὸ ἔργο του γίνεται ἀπίεως δυσκολότερο.

Ἡ πραγματικότητα λοιπὸν εἶναι μιὰ ἐννοια σχετικὴ. Εἴτε νοητὴ εἴτε ἀντικειμενικὴ, εἶναι σχετικὴ μέ τὰ κεφάλαια πού διαθέτει ὁ νοῦς ὅταν τῆ μελετᾷ. Ὅστε ὅταν λέμε πὼς ἡ ἀλήθεια εἶνε συμφωνία τῆς σκέψης μέ τὴν πραγματικότητα δὲ λέμε σχεδὸν τίποτα. Γιατὶ θεωροῦμε τὴν πραγματικότητα ὡς κάτι ἀπόλυτα δοσμένο καί ἀπόλυτα γνωστὸ ἐνῶ οὔτε τὸ ἕνα συμβαίνει οὔτε τὸ ἄλλο.

Ἐως τώρα τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης μας στάθηκαν ἀρνητικά. Δὲ δεχτήκαμε ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι λογικὴ, μιὰ ἀναδίπλωση δηλαδή τῆς σκέψης ἀπάνω στὸν ἑαυτὸ τῆς, μακριὰ ἀπὸ κάθε ἐπαφὴ μ' ὅτι ὀνομάζομε ἐμπει-

ρική, μ' άλλα λόγια, μιὰ συμφωνία τῆς σκέψης μὲ τὸν ἑαυτὸ της, στὸ ὠρισμένο νόημα ποῦ τῆς ἔδωσαν οἱ ὀρθολογιστές. Οὔτε δεχτήκαμε ὅτι εἶναι ἡ ἀλήθεια ἢ συμφωνία τῆς σκέψης μὲ τὴν πραγματικότητα, ὅποιαδήποτε ἐρμηνεία κι' ἂν δώσουμε στὸν ὄρο πραγματικότητα. Μᾶς μένει νὰ δοκιμάσουμε μιὰ τρίτη κατεύθυνση. Θὰ μᾶς βοηθήσει κι' ἐδῶ ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ἢ ὁποία ἔδωσε στὸ σημεῖο αὐτὸ μιὰ ἀπάντηση πολυτιμότερη, τῆς ὁποίας τὴν ἀξία μόλις τὰ τελευταῖα σαράντα χρόνια ἀρχίζουν νὰ ἐννοοῦν, νὰ ἐκτιμοῦν καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν.

Οἱ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι ἐδέχοντο ὅτι ἀνάμεσα εἰς «τὰς φαντασίας» φαντασία ὠνόμαζαν πᾶν κατὰ ὅ,τι ἐμεῖς σήμερον ὀνομάζουμε στὴν ψυχολογία παράσταση ὑπῆρχαν καὶ μερικές ξεχωριστές τις ὁποῖες ὠνόμαζαν καταληπτικές. Αὐτές, μπαίνοντας μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ σοφοῦ, ποῦ μόνος του εἶχε τὴ δύναμη νὰ τις ξεχωρίζει ἀνάμεσα σὲ ἄλλες, ἐπιβάλλονταν μὲ τὴν ἐνέργειά τους. Ἐφερναν μαζί τους τὸ «ἴδιον ποιόν», ὅπως ἔλεγαν, τοῦ ἀντικειμένου των, δηλαδή τὸ ξεχωριστὸ γνώρισμα ποῦ ἔκανε ὥστε τὸ ἀντικείμενό τους νὰ ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἄλλα ὡς ἀτομικότητα. Μ' ἄλλα λόγια ἔφερναν αὐτές οἱ παραστάσεις τὴν οὐσία τοῦ ἀντικειμένου, τὴν τελικὴ ἀλήθεια. Αὐτές τις καταληπτικὲς φαντασίους ὁ σοφὸς θὰ τις χρησιμοποιήσει ὡς κριτήρια τῆς ἀλήθειας. Αὐτές καὶ τὰ πορίσματά τους θὰ τὰ συνδέσει, γιὰ νὰ ἀποτελέσει τὴν ἐπιστήμη, ποῦ, ὅπως ἔλεγαν, εἶναι ἓνα σύστημα γνώσεων, ποῦ τις ἔχομε νοιώσει βαθειὰ καὶ ποῦ κανένα λογικὸ ἐπιχειρημα δὲν μπορεῖ νὰ τις ἀνατρέψει.

Εἶναι φανερό πὼς ἔχομε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ δογματικὴ καὶ ἀρκετὰ ἀφελῆ ἀντίληψη. Ἡ ἀλήθεια μᾶς ἔρχεται ἀπ' ἔξω, ἔτοιμη, — μὴν ξεχνῶμε ὅτι τὸ στωϊκὸ σύμπαν τὸ κυβερνοῦσεν ὁ πύρινος λόγος καὶ ὁ σοφὸς δὲν εἶχε παρὰ νὰ συστηματοποιήσει ὅσα ἐκεῖνος τοῦ ἔστειλε.

Τὴν ἀπλοϊκὴν αὐτὴν θεωρίαν ἐπολέμησε νὰ ἀνατρέψει ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους φιλοσόφους, ὄχι τῆς ἀρχαιότητος μονάχα, ἓνας ἀπὸ κείνους ποῦ ὁ χρόνος ἀδίκησε πολὺ σκληρὰ παραδίδοντάς μας πολὺ κομματιαστὰ τὴ διδασκαλία του, ὁ Καρνεάδης ὁ Κυρηναῖος (2ος αἰὼν π. χρ.). Αὐτὸς παρατήρησεν ὅτι, ἢ παραπάνω θεωρία τῶν Στωϊκῶν γιὰ τὴν καταληπτικὴ φαντασία, στηρίζονταν στὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ παράσταση, ἢ γενικώτερα ἢ εἰκόνα ἑνὸς ἀντικειμένου εἶναι κάτι ποῦ μᾶς ἔρχεται αὐτούσια ἀπ' ἔξω. Ὅτι ἡ εἰκόνα π.χ. ποῦ ἔχω μιᾶς αἰθούσης, ὅπως εἶναι, μὲ ὅλο τὸν κόσμον καὶ τὰ ἀντικείμενα ποῦ περιέχει, μοῦ ἔρχεται ὅλη ἀπ' ἔξω, τὴν αἰθουσα, τὸν κόσμον, τὰ ἀντικείμενα, καὶ εἰδικώτερα ὅτι ἡ παράσταση τοῦ Α ἢ Β κυρίου ποῦ κάθεται στὴν αἰθουσα εἶναι ἀπολύτως ἢ παράσταση αὐτοῦ τοῦ ἴδιου καὶ δὲ χωρισταί τίποτα στὴν παράσταση ποῦ ἔχω ὅλων τῶν ἄλλων ποῦ εἶναι στὴν ἴδια αἰθουσα, καὶ ἀκόμα στὸν ἴδιον παραστατικὸ κύκλον ποῦ βρίσκει στὴ συνείδησή μου, μπαίνοντας ἐκεῖ μέσα. Ἀντίθετα ὁ Καρνεάδης ἀποδείκνυε μὲ σφιχτὰ ἐπιχειρήματα, ποῦ ἔχουν τὴν ἀλήθειαν μὲ τὸ μέρος τους, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος

περὶ ἀτομικότητας τῶν παραστάσεων. Ἡ ἰδέα ποῦ ἔχομε γιὰ τὸ κάθε πρᾶγμα δὲν μᾶς ἔρχεται ἔτοιμη ἀπ' ἔξω μὲ μιὰ «καταληπτικὴ φαντασία», μόνον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς θέσης ποῦ θὰ πάρει ἀπέναντι τοῦ ὅλου παραστατικοῦ μου κόσμου. Οἱ παραστάσεις, λέγει ὁ Καρνεάδης, δὲν εἶναι μιὰ μιὰ χωρισμένες μέσα στὴν ψυχὴ μας, ἀλλὰ εἶναι οἱ κρῖκοι μιᾶς ἀλυσίδας ποῦ μπορεῖ νὰ ἴναι κι' ἀτέλειωτη. Τὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς τοῦ Καρνεάδου εἶναι πολὺ βαθὺ καὶ ἀποτελεῖ σημαντικώτατον σταθμὸν στὴ φιλοσοφικὴ πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος. Πρῶτος ὁ Καρνεάδης μεταφέρει τὸ δράμα τῆς γνώσης στὸ ἐσωτερικὸ τῆς συνείδησης. Γιὰτὶ ὡς τότε, εἴτε ὁ νοῦς ἐθεάτο τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν μὲ τὸν Πλάτωνα, εἴτε ἐρμήνευε μὲ συλλογισμοὺς τὸν κόσμον τὸν αἰσθητό, ὅπως μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, τοὺς στωϊκοὺς κ.λ.π., πάντα δεχότανε ὅτι ἡ ἀλήθεια ἦταν κάτι ποῦ ὑπῆρχεν ἀντικειμενικὰ καὶ ἀπόλυτα ἔξω ἀπ' αὐτόν. Ὁ νοῦς δὲν ἔκανε παρὰ νὰ τὴν ἀναγνωρίζει. Μὲ τὸν Καρνεάδην ὁ νοῦς δημιουργεῖ, ὄχι τὴν ἀλήθειαν τὴν ἀπόλυτην, στὴν ὁποία ὁ φιλόσοφος αὐτὸς δὲν ἐπίστευε, ἀλλὰ τὸ «πιθανόν», μὲ τὸ ὅποῖον τὴν ἀντικατέστησε. Γιὰ νὰ φανεῖ ἢ στροφῆ αὐτὴ πρὸς τὰ μέσα ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμε τὸν ὀρισμὸν τοῦ πιθανοῦ. Εἶναι, λέγει, πιθανόν, ἐκεῖνο ποῦ καμμιά παράσταση δὲν ἔρχεται νὰ ἀνατρέψει. Ὅταν μιὰ παράσταση μπαίνει στὴν ψυχὴ μας, ἔχει τρόπον τινὰ νὰ περάσει ξετάσεις. Ἐξεταστὲς τῆς, οἱ παραστάσεις ποῦ βρίσκει ἐκεῖ μέσα. Ὅταν ἀπαντήσει σὲ ὅλες, τότε δημιουργεῖται τὸ πιθανόν. Γίνεται δεκτὴ. Ἐκεῖνα ποῦ πρέπει νὰ κρατήσωμε γιὰ τὸ θέμα μας ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν αὐτὴ εἶναι τοῦτα: α) ὅτι ἀπόλυτη ἀλήθεια δὲ σημαίνει τίποτα καὶ β) ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου ὡς πνευματικοῦ ὄντος, μ' ἄλλα λόγια, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὴν ἀλήθειαν ὅταν σκέπτεται. Ἀπὸ μιὰ τέτοια ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος, ἐξεπῆδησε καὶ ἡ θεωρία τῆς ἐλευθέρου ἐνεργητικότητος τοῦ πνεύματος (activité libre de l'esprit) τὴν ὁποία τόσο ἀξία ἀντιπροσωπεύει σήμερον ὁ βαθύς Γάλλος στοχαστὴς L. Brunschvicg. Ὅταν νοιώσεις βαθειὰ ὅτι ἡ ἀλήθειαν εἶναι μιὰ δικὴ σου πνευματικὴ δημιουργία, περνᾷς ἀπὸ μιὰ δυνατὴ κάθαρση, πνευματοποιεῖσαι ὅλο καὶ περισσότερο. Ὅταν τὸ νοιώσεις, ἐλευθερώνεσαι ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸ σου. Δὲν μπορεῖς πιά νὰ γίνῃς αἰχμάλωτος τοῦ ἔργου τοῦ πνεύματός σου. Βάζεις ὡς πρῶτον σου ἔργον νὰ κρατᾷς τὸ πνεῦμα σου ἐλεύθερον ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του, ἢ καλλίτερα ἀπέναντι τοῦ ἔργου του. Δὲν θὰ διατρέχεις τὸν κίνδυνον, τόσο συχνὸ καὶ κοινὸ πρὸς φιλόσοφους, σοφοὺς καὶ λογίους, ποῦ ἀρπαγμένοι ἀπὸ ἓνα δόγμα, εἴτε φιλοσοφικόν, εἴτε ἐπιστημονικόν, μετροῦν ἀπάνω του τὸ σύμπαν. Ἐσὺ θὺ ξεύρεις ὅτι τὸ ἔργον τοῦ πνεύματός σου εἶναι νὰ συστηματοποιεῖς τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, νὰ τὰ διορθώνῃ, νὰ ἐνώνει καὶ τὰ χωρίζει, καὶ θὰ ξέρεις ἀκόμη ὅτι τὸ σύμπαν, εἴτε νοητό, εἴτε ἀντικειμενικόν εἶναι ἀνεξάντλητον. Ἐπομένως δὲ θὰ πάρεις ποτὲ τὴν ἐργασία του ὡς τελειωτικὴ, μόνον ὡς τελειωμένην θὰ τὴν πάρεις.

Αὐτὸ εἶναι ἢ,τι ὀνομάζουμε ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος καὶ ἐλεύθερον ἔνεργον

γητικότητα του. Μια ενεργητικότητα δηλαδή που δεν έχει μια ώρισμένη και αλύγιστη κατεύθυνση, που δεν ξεχνά ούτε στιγμή ότι είναι πνευματική, που πάει να πει ελεύθερη ριζικά και που δεν έχει άλλο δεσμό και έλεγχο από τον ίδιο τον εαυτό της. Είναι οντοπία αυτό η έχει κάποια βίαση; Πολλοί κτυπούν τη θεωρία τούτη. "Όμως έχει τρανά επιχειρήματα στο ενεργητικό της. Τα μαθηματικά είναι η πιο σφραγή περιοχή του πνευματικού έργου του ανθρώπου. Πώς εργάζεται λοιπόν εκεί το πνεύμα μας; Μπροστά σ' ένα πρόβλημα ο μαθηματικός εργάζεται ως καθαρό πνεύμα, ως πνεύμα ελεύθερο, έτοιμο να αναθεωρήσει τον εαυτό του, να στραφεί προς όλες τις κατευθύνσεις και που δεν ήσυχάζει αν δεν πνευματοποιήσει το πρόβλημά του, αν δηλαδή δεν κατορθώσει να κάμει ώστε η σκέψη του να περπατήσει από την αρχή ως το τέλος ανεμπόδιστα. Μήπως το ίδιο δε γίνεται και σε οποιοδήποτε άλλο πρόβλημα; Υπάρχει πρόβλημα κάθε φορά που το πνεύμα μας βρίσκεται μπροστά σε ένα εμπόδιο, σε μια σκιά, και παύει να υπάρχει από την στιγμή που η σκιά εξαφανίζεται και ο στοχαστής εξακολουθεί ανεμπόδιστα το δρόμο του.

Ός προς τον όρο δημιουργία πάλι, πρέπει να προσέξουμε να μην πέσωμε στις ακρότητες των ιδεαλιστών. "Όταν λέμε ότι το πνεύμα δημιουργεί την αλήθεια δε δίνουμε στα λόγια αυτά οντολογική σημασία, όπως εκείνοι, ότι δηλαδή ένα πράγμα υπάρχει από τη στιγμή που το αντιλαμβάνομαι ή το σκέπτομαι, ότι το esse est percipi και το percipi est esse, όπως είπε ο Berkeley, αλλά έννοούμε 1) ότι η αλήθεια είναι μια ανθρώπινη αξία, πνευματική του δημιουργία. Αφαίρεσε το πνεύμα από το σύμπαν, τι νόημα θά 'χε τότε η αλήθεια; και 2) ότι η αλήθεια είναι δημιουργήμα του πνεύματος εφ' όσον αυτό στέκεται κριτικά, ελεύθερα δηλαδή και όχι συναισθηματικά, απέναντι στα δεδομένα που του παρουσιάζονται και τα βάζει σε τάξη πνευματικής αρμονίας.

Το συμπέρασμα στο οποίο θέλομε να καταλήξωμε και που είναι από πολλή ώρα φανερό, είναι τούτο. "Ότι η αλήθεια είναι μια αρμονία η οποία επικρατεί στο πνευματικό έργο του ανθρώπου, σε οποιαδήποτε περιοχή, είτε νοητή είτε αντικειμενική, κάθε φορά που το έργο αυτό αντιμετωπίζεται από τον άνθρωπο ως πνεύμα. "Έτσι π. χ. $2 + 2 = 4$ διότι κάθε φορά που αντιμετωπίζει το έργο αυτό το πνεύμα, και από οποιαδήποτε πλευρά, κανένας ίσκιος δεν έρχεται να κόψει το δρόμο του. "Έτσι επικρατεί στο ζήτημα αυτό η πνευματική αρμονία που λέγεται αλήθεια.

Η λύση αυτή είναι μέση. Μεταξύ της πρώτης που οδηγεί στον οντολογικό δογματισμό και δε βλέπει παρά μόνο ένα μέρος της αλήθειας, που ζητάει μιάν απόλυτη αλήθεια εκ των προτέρων, αιώνιους τύπους, και αγνοεί η περιφρονεί το πείραμα και της δεύτερης που οδηγεί στον εξ ίσου δογματικό και απόλυτο, εξωτερικό και έντελως επιφανειακό ντετερμινισμό, που έχει διαρκώς εστραμμένο το βλέμμα προς τα έξω και προς μια ώρισμένη κατεύ-

θυνση, που τυφλώνεται από την πίστη προς αυτό που ονομάζει απόλυτη πραγματικότητα, μεταξύ λέγω αυτών των δυο η τρίτη τούτη λύση προσπαθεί να δώσει στην αλήθεια όλη της την εφύτατα και την επιστημονικότητα. Δε βιφτίζεται πια η αλήθεια ούτε εκ των προτέρων, ούτε εκ των υστέρων. Στους όρους αυτούς οι σημερινοί στοχαστές βλέπουν δυο μεθόδους χρήσιμες, η κάθε μια με την ώρα της η και οι δυο μαζί και όχι δυο αντίπιλα δόγματα όπως πριν. Η πνευματική αρμονία μπορεί να είναι απάνω σε δεδομένα νοητά, όπως τα μαθηματικά, η υποθετικά, η εμπειρικά κλπ. η όλα μαζί. Μαζί με το πλάτισμα αυτό η πνευματική εργασία του ανθρώπου τείνει να αποκτήσει πάλι την ελευθερία και την ανεξαρτησία που της χρειάζονται. Είναι αυτό ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά των καιρών μας. Αντίθετα προς το 19ο αιώνα, όπου έβασίλευεν η πιο αφόρητη δογματολογία, είτε ιστορική, είτε κοινωνιολογική, είτε παιδαγωγική, φιλοσοφική κλπ., δογματολογία που νόμιζε πως ήταν επιστημονική, ενώ τις πιότερες φορές ήταν καθαρά μεταφυσική, σήμερα η κυρίαρχη κατεύθυνση είναι να δειχθεί πόσο πολύπλοκο παντού και σε όλα τα σημεία, πόσο ατελείωτο είναι το έργο που έχει να επιτελέσει το ανθρώπινο πνεύμα, πόσο επικίνδυνη είναι κάθε απόπειρα για απλούστευση και πόσο χρειάζεται απαραίτητα για την επιτυχία του έργου αυτού η καθαρή του πνεύματος από τους στομφώδεις δογματισμούς και η ανεξαρτησία του. Η εργασία αυτή έγινε κι' όλος σε πολλούς κλάδους. Ο Bergson στάθηκε πρωτοπόρος στη φιλοσοφική ελευθερία, ο Einstein έκαμε το ίδιο στη φυσική. Άλλοι συνετέλεσαν στην ελευθερία αυτή στην περιοχή της λογικής κι' άλλοι αλλού. Μια κολοσιαία εργασία επιτελείται σήμερα στην ανθρωπότητα. Έργασία αναθεώρησης και προόδου. Μια σπουδαία εύρυνση του πνεύματος συνειδητοποιείται. Αντι όπως άλλοτε, πριν λίγο καιρό ακόμη, να ξεκινά από μιάν αρχή είτε ενέργεια, είτε ύλη, δύναμη, πνεύμα, εξέλιξη, και να πιστεύει πως εξηγεί μ' αυτή το σύμπαν, ο σημερινός σοφός, τείνει όλο και πιότερα να δεχτεί ότι το έργο του είναι, όπως είπεν ο Καρνεάδης, ένα σύνολον υποθέσεων που κάνομε απάνω σ' αυτό που ονομάζομε πραγματικότητα και που η σκέψη, η παρατήρηση και το πείραμα επιβεβαιώνουν η ανατρέπουν.

Θά τελειώσω με μια χαρακτηριστική εικόνα που χρησιμοποίησε ο Καρνεάδης για να δείξει την πορεία του πνεύματος, προς τον υψηλότερο βαθμό του πιθανού. Περνώ από ένα διάδρομο άμυδρά φωτισμένο. Από αρκετή απόσταση παρατηρώ στο δάπεδο ένα κυλινδρικό πρᾶγμα. Το πέρνω για φίδι. Πλησιάζω για να βεβαιωθῶ. Λέγομαι τότε άλλες παραστάσεις που μου γενούν άλλες σκέψεις. Το χρώμα του, η ακινησία του με κάνουν να άμφιβίλω. Με το ραβδί μου το πατώ στην κεφαλή και βλέπω τότε ότι ήταν ένα κομμάτι σχοινί! Αιτή, μικρογραφικά δοσμένη, είναι η πορεία του ανθρώπινου πνεύματος σε όλο γενικά το έργο του.

ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ Η ΨΥΧΙΑΤΡΙΑ

1.

Το θέμα μας στο σύνολό του σχετίζεται με τα γενικότερα προβλήματα του πολιτισμού για την ούσία του, την ύπαρξή του, για την συντήρηση και την προόδό του, την ιστορία του και το μέλλον του.

Κανείς δεν άμφισβητεί τη σημασία που έχει η επίδραση της τέχνης στην ανάπτυξη του πολιτισμού και ότι είναι ένα από τα σπουδαιότερα ελατήρια για την εξέλιξή του. Έχει όμως άμφισβητηθεί ο τρόπος της επίδρασής της για την μελλοντική τύχη του πολιτισμού και τούτο γιατί διαβλέπονται στην τέχνη παθολογικά στοιχεία, παθολογικές ιδιότητες. Το συμπέρασμα που βγαίνει από την άποψη αυτή είναι, ότι η ανθρωπότητα, κάτω απ' την επίδραση της «παθολογικής» τέχνης, φέρνεται στον ξεπεσμό, στον εκφυλισμό.

Ο αιώνιος αγώνας της συντήρησης και της προόδου καθρεφτίζεται και δώ. Ό,τι για τον ένα είναι κλασική παράδοση, κάτι τι ιερό, περιφρονείται από τον άλλο σαν σταμάτημα, σα μιιά ανικανότητα. Αντιθέτως και η τάση για να υπερνικηθεί μιιά κατάσταση και να αλλάχθει, που εξυμνείται από τον δεύτερο σαν πρόοδο, δεν είναι για τον αντίπαλό του παρά άνοησία, σύγχυση ιδεών, παραστράτημα. Οι μομφές όμως που γίνονται, είναι όμοιες και τα δύο κόματα μιλάνε για ξεπεσμό και εκφυλισμό.

Κοντά σένα τέτιο κύκλο σκέψων βγαίνουν ορισμένες κρίσεις και επικρίσεις έναντιόν της τέχνης. Διακρίνουν στην εξέλιξή της το χαλίρωμα των αισθητικών και ηθικών αξιών. Δεν θά ξετείσουμε εδώ, αν οι αντιλήψεις είναι δικαιολογημένες και αν βασίζονται στα πράγματα. Αυτό είναι δουλιιά του κριτικού και ιστορικού της τέχνης. Βγαίνοντας απ' τις λεπτομέρειες, θά ασχοληθούμε με τη μομφή που δόθηκε στις τέχνες και περισσότερο κάθε φορά στις μοντέρνες, ότι είναι «παθολογικές».

Πίσω από τούτη τη μομφή κρύβεται μιιά γενική αρχή, ένα αξίωμα που υπάρχει στο διανοούμενο κόσμο: ότι η αληθινή τέχνη ζητάει το «ώραίο» και ότι το ώραίο είναι άχώριστα ένωμένο με το «ύγιές». Αντιθέτως η άσχημία

ταυτίζεται με την άρρώστια και έτσι η τέχνη που σχετίζεται με την αρρώστια δεν μπορεί να είναι αληθινή. Μαζύ όμως με το σύνθημα του «ώραίου και υγιούς» υπάρχει και ένα άτομικό «ιδεώδες» που κλείνει μέσα του — όχι πάντα συνειδητά, αλλά περισσότερο άκαθόριστα και άσχημάτιστα — μερικές προσωπικές αντιλήψεις και προτιμήσεις για το δρόμο που πρέπει να ακολουθήσει ο πολιτισμός καθώς και κάποιες ενδόμυχες επιθυμίες και όνειροπολήσεις για το μέλλον της ανθρωπότητας. Απάνω στο άτομικό ιδεώδες αντανακλάει η «πνευματική υγεία» σαν μιιά προϋπόθεση απαραίτητη για τη φόρμα που πρέπει να επιδιωχθεί και το ανώτερο επίπεδο που πρέπει να φτάσει ύστερα από μιιά εξέλιξη ο μελλοντικός άνθρωπος. Βέβαια είναι σίγουρο, ότι από την κατάσταση της γεννιάς που θά μας διαδεχθεί στις έρχόμενες εποχές κρέμεται η τύχη και του πολιτισμού γενικά και της τέχνης. Αν οι μελλοντικές γενιές είναι εκφυλισμένες, τότε φαίνεται βέβαιο ότι και η πρόοδος στην εξέλιξη της τέχνης θα βρει στην εποχή εκείνη ένα αναγκαστικό τέλος. Τούτο είναι όμως ένα διαφορετικό, καθαρά βιολογικό ζήτημα, που έμμεσα, αν και σοβαρότατα, επιρεάζει τα ζητήματα της τέχνης. Στους συλλογισμούς μας όμως πέρνουν τα ίδια προβλήματα διαφορετικό χαρακτήρα. Εκεί παίζει ένα μεγάλο ρόλο το πώς φανταζόμαστε τον μέσον όρο του μελλοντικού ανθρώπου. Σχηματίζουμε ορισμένες παραστάσεις, όχι άσχετες με τις προσωπικές μας ψυχικές ιδιότητες και την ιδέα που έχουμε για τον εαυτό μας, που δείχνουν την κατεύθυνση των επιθυμιών για το ίδιο το «εγώ» — βέβαια μαζί μ'ένα μεγάλο μέρος γενικά παραδεγμένων αξιωμάτων, όπως π. χ. το κλασικό ιδεώδες του ώραίου και της αρμονίας κ. τ. λ.

Έτσι σχηματισμένο το άτομικό ιδεώδες γίνεται μιιά προκατάληψη, που ακολουθεί παντού και που χρησιμεύει για μέτρο στην εκτίμηση όλων των πνευματικών εκδηλώσεων και φυσικότερα παρά άλλου των έργων της τέχνης. Και αν ένα ιδεώδες είναι απαραίτητο για την αντίληψη της τέχνης στις μεγάλες της γραμμές, καταντάει όμως σοβαρό εμπόδιο στη συζήτηση για τη σημασία και την έκταση του «παθολογικού» μέσα στην περιοχή της τέχνης. Στις φαινομενικά αντικειμενικές αντιλήψεις χύνεται ένα έντονο χρώμα υποκειμενικότητας. Για ν' αποφύγει κανείς την υποκειμενικότητα όταν εκφράζει μιιά γνώμη και στις πιο θετικές λεγόμενες επιστημες, όπου όλα λογαριάζονται και μετριώνται, είναι αρκετά δύσκολο. Για τα ζητήματα της τέχνης μού φαίνεται σχεδόν ακατόρθωτο. Και όμως είναι ανάγκη να την αποφύγουμε μέχρις ενός σημείου, αν θέλουμε να αντιληφθούμε την έννοια αυτή του «παθολογικού» στην τέχνη. Οι δυο τούτες εκφράσεις — παθολογικό και τέχνη — έτσι κοντά ή μιιά στην άλλη, ξερατίζουν άμέσως μερικούς σαν το κόκκινο πανί τον ταύρο· ο χαρακτήρας του θέματος είναι τέτιος, που φανταίζει κι' απ' τη μιιά κι' απ' την άλλη μεριά εύκολα.

Ό ένας κόσμος είτε άγνοεί, είτε θέλει να άγνοεί την ύπαρξη του. Ξεχωρίζοντας ακριβώς στις βάσεις του τη δικιά του ούσία από το παρείσακτο

και ξένο παθολογικό, με τον τρόπο που βλέπει ένας υγιής ένα λεπρό, που το άγγιγμά του θα μπορούσε να φέρει σε κίνδυνο τη ζωή του. Μά κατά περισσότερο τρόπο αυτή ή ίδια πρόληψη ή προκατάληψη ενός ιδεώδους της πνευματικής υγείας και ή κατ' αντίθεσή της άρνητική εκτίμηση του παθολογικού, έκανε μερικούς ψυχοπαθολόγους, να περάσουν τα όρια της επιστήμης τους και να μπουν, με τις δικές τους όμως αντιλήψεις για παθολογικό και φυσιολογικό, στην περιοχή της τέχνης. Το ότι φάνηκε τούτο στα μάτια του άλλου κόσμου σαν μιá βεβήλωση δείχνει καθαρά που βρισκότανε το λάθος και γιατί ή προσπίθεια, που έχει καταβληθεί για το ξεκαθάρισμα των ζητημάτων, έχει πέσει έξω και δεν έχει πετύχει παρά ένα μεγαλύτερο άνακάτωμα.

Και δεν δυσκολεύουμαι να πω, ότι το λάθος βρίσκεται απ' τις ημέρες του Lombroso περισσότερο στη μεριά των ψυχοπαθολόγων. Μια και ζητήσαν να εφαρμόσουν τις μεθόδους της επιστήμης τους άτόφιες σένα ξένο προς την περιοχή τους αντικείμενο, την τέχνη, χωρίς καν οι μέθοδοί τους να έχουν φτάσει άρκετά σένα τέτιο βαθμό τελειότητας, που να μπορούν να περιλάβουνε άφοβα στην περιοχή τους τόσο εκτεταμένα προβλήματα, έπρεπε τουλάχιστο να είναι όχι μόνο πιο προσεκτικοί, όταν διατυπώνουν γενικότερες αντιλήψεις και γνώμες, αλλά και να περιοριστούν στα ζητήματα, που στέκονται πιο κοντά στη δικαιοδοσία τους. Και τέτια δεν λείπουν. Όσο καλή κι αν είναι μιá μέθοδος όρισμένη για μιá επιστήμη, τόσο άκατάλληλη είναι, όταν εφαρμόζεται άνεξέλεγκτα σε ξένες περιοχές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την άκατάλληλη εφαρμογή μιás ψυχοπαθολογικής μεθόδου στην τέχνη είναι ή γνωμάτευση ενός ψυχιάτρου στα τελευταία χρόνια του περασμένου αιώνα για τον «άμαξά Henschel» του Hauptmann. Με την ύπόθεση ότι ο συγγραφέας άπεικόνισε ρεαλιστικά την ψυχική κατάσταση του ήρωα, φτάνει στη διάγνωση «μελαγχολία της γεροντικής ηλικίας» και έξακολουθεί να επιμένει σ' αυτή τη διάγνωση, αν και ο Hauptmann άπάντησε, ότι δεν είχε υπ' όψη του, όταν έκανε το ρόλο του άμαξά, ένα μελαγχολικό αλλά ένα... διαβητικό!

*
**

Τί ονομάζεται «παθολογική τέχνη»; Γιατί είναι άδιάφορο, αν αντί για τη λέξη «παθολογική» βάζουν άλλες, όπως έκφυλη κ.ά. Όταν για τον όρισμό και τα όρια του παθολογικού γενικά δεν μπορούν ακόμα να συμφωνήσουν οι φυσιολόγοι και παθολόγοι, οι ειδικοί τέλος πάντων, που έχουν σ' όλη τους τη ζωή μοναδικό μέλημα τη μελέτη των φυσιολογικών και παθολογικών λειτουργιών. Πώς θα μπορέσει ο μορφωμένος ή μισομορφωμένος μη ειδικός να ξεχωρίσει το παθολογικό απ' το υγιές και μάλιστα στην περιοχή της τέχνης; Για σωματικές άρρώστιες με βαριά και χεροπιαστά συμπτώματα το ζήτημα είναι άπλούστερο. Άλλά και σε ψυχικές άρρώστιες γρήγορα φτάνουν και οι πιο άνίδεοι στην άναγνώριση μιás παθολογικής

κατάστασης. Άλλά στην τέχνη; Πώς συμβαίνει να ακούμε μπροστά σε ένα πίνακα ζωγραφικής, σε ένα θεατρικό έργο, στο διάβασμα ενός φιλολογικού βιβλίου με τόση εύκολία τη διάγνωση «παθολογικό!»; Στα έργα της τέχνης εκδηλώνονται ψυχικές διαθέσεις. Άς δούμε τί κάνει τον μη ειδικό στην περίπτωση της ψυχικής άρρώστιας να διακρίνει την παθολογική κατάσταση. Συνήθως ή παρατήρηση μιás άλλης στην γενική συμπεριφορά ενός άνθρώπου, δ λ. το νέο, το άκατάληπτο, το περίεργο, και άγνωστο στις ψυχικές του εκδηλώσεις. Άν προσέξουμε καλά, θα διαπιστώσουμε, ότι οι ίδιοι λόγοι γεννάνε την έντύπωση του παθολογικού μπροστά σε ένα έργο τέχνης. Και όμως πολλά περίεργα και άκατάληπτα στην τέχνη γίνονται εύκολονόητα και γνωστά, όσο πιο στενή γίνεται ή πνευματική έσση με τα έργα. Έτσι συμβαίνει τις περισσότερες φορές να εκφράζουν, όσοι λένε «παθολογική τέχνη» κάτι όλοτελα άσχετο με τον όρο. Δεν είναι μάλιστα σπάνιο να εκδηλώνεται μ' αυτό τον τρόπο μιá όρισμένη διάθεση άπέναντι στο έργο, μιá άποστοροφή ή μόνο μιá άρνηση αλλά κάποτε και βρισιά.

Για ξείνους όμως που άσχολούνται με την τέχνη προσδιορίζονται με το «παθολογικό» πιο συγκεκριμένα οι αντιλήψεις για όρισμένες ιδιότητες της. Και δεν διακρίνουμε δυο διαφορετικές κατευθύνσεις στην χρησιμοποίηση του όρου. Στη μιá ή έκφραση πέρνει μεταφορική σημασία και επιβάλλει την όνομασία σ' αυτή την ίδια την τέχνη — στην άλλη χαρακτηρίζει το αντικείμενο, το περιεχόμενό της. Με άλλα λόγια ξεχωρίζουμε έτσι μιá τέχνη άρρωστη, κατ' έξοχην παθολογική και μιá τέχνη που καταπιάνεται με την άρρώστια, την τέχνη του παθολογικού. Ότι τώρα αυτή ή διάκριση δεν γίνεται πάντα, αλλά ούτε μπορεί εύκολα να γίνει, είναι εύλογο για κείνον που ξέρει τα πράγματα από κοντά και σκέφτεται.

Οι δυο ξεχωριστές και πολύ διαφορετικές σημασίες, που μπορεί να έχει ή έκφραση «του παθολογικού» στην τέχνη και ή δυσκολία στη διάκρισή τους μπερδεύουν το ζήτημα, μα το κάνουν και πιο ενδιαφέρον. Η έλλειψη σαφήνειας μεγαλώνει την επίδραση που έχει στα μυαλά, γιατί φουντώνει την φαντασία και ανοίγει μακρόν κουβεντολόγι. Η επιστημονική αντίληψη όμως άποφεύγει το ήμίφως και τη μεταφορική χρησιμοποίηση όρων. Τουναντίον προσπαθεί να φτάσει την καθαρότητα και τη σαφήνεια στις έννοιες. Μια λέξη έχει μιá σημασία, άλλως γίνεται άκατάλληλη για τη συνένωση και μάλιστα σε ζητήματα λεπτά, που εύκολα μπορεί να μπερδευτούν άναμεταξύ τους.

Μπορεί όμως μιá τέχνη να είναι άρρωστη παθολογική στην πνευματική της ύπόσταση, στις αισθητικές και ήθικες της ιδιότητες; Άς το σκεφτούμε. Μπορεί ή τεχνοτροπία, ή φόρμα ενός έργου να είναι παθολογική; Μια πινακιά είναι τόσο παθολογική όσο και το πινέλο, μιá προσωπογραφία όσο κι ο μουσαμάς ή το κάδρο. Το ίδιο στην άρχιτεκτονική ένα οικόδομημα, όσο περίεργο κι αν φαίνεται, δεν μπορεί να είπωθει παθολογικό, όπως και οι πέτρες και το τσιμέντο, απ' το όποια έχει να γίνει. Μια τέχνη ή είναι

τέχνη ή δέν είναι, ή είναι καλή ή μέτρια ή κακή. Οί προϋποθέσεις της, οί θεωρίες της, οί κατευθύνσεις της και οί τρόποι πού επιδιώκει τούς σκοπούς της είναι πολλοί και διάφοροι. Κάθε μιá νέα σχολή πού παρουσιάζεται, βάζει μπροστά της μερικές άρχές, όρισμένα αξιώματα. Τις περισσότερες φορές αναποδογυρίζει τά «παλιά» αξιώματα τών προγενεστέρων της. Τέτιες ήτανε οί απαιτήσεις τού ρεαλισμού άπ' τούς όπαδούς του, τέτια είναι ή βάση τής «άπόλυτης τέχνης» μέ τις υποδιαιρέσεις της. Δέν πρόκειται νά μπορούμε στίς λεπτομέρειες όλων αυτών τών ζητημάτων μέ τά αναμφισβητήτως έξαιρετικά και σοβαρότατα προβλήματα, πού όσο θεωρητικά και άν είναι, δείχνουν τούς συνδέσμους πού ένώνουν κάθε τέχνη μέ τις πνευματικές ροπές τής εποχής της. Κάθε κατεύθυνση παρουσίασε καινούργιες ανάγκες, καινούργιες προσπάθειες και άγωνίστηκε γιά τήν επικράτησή της μέ επιτυχία βγάζοντας καινούργιες αξίες ή νικήθηκε και άπότυχε. 'Η τέχνη ή είναι καλή ή μέτρια ή κακή, όπως είπαμε παραπάνω, άσχετα πρós τήν σχολή πού ακολουθεί, αδιάφορο δ.λ. άν θά τήν πούμε κλασσική, ρωμαντική, ρεαλιστική, έξπρεσιονιστική, ίμπρεσιονιστική κ.τ.λ. Τό παθολογικό δέν έχει έδώ πουθενά θέση. Είναι βέβαια χαρακτηριστικό γιά τόν τρόπο πού γίνεται χρήση αυτού τού όρου, ότι στίς αντίδράσεις έναντίον κάθε καινούργιας κατεύθυνσης στην τέχνη στίς διάφορες εποχές, προπάντων όμως στά τελευταία πενήντα χρόνια, τό «παθολογικό» στάθηκε σαν όπλο γιά νά κάνει τήν ύπαρξη και τήν πρόοδό της προβληματική, αδύνατη. 'Η έπιστήμη δέν δανείζει όμως τόν όρο, γιά νά άποκλείεται ένα άνεπιθύμητο είδος τέχνης άπ' τό ναό της μέ τήν θεληματική και αυθαίρετη όνομασία «παθολογική». 'Η έννοια τούτη τρίβεται έτσι σέ τέτιο βαθμό, όμα γίνεται σέ πολλές κατευθύνσεις κατάχρηση, πού δέν λέει πιά τίποτα ή χρωματίζει στό τέλος όλες τις ψυχικές εκδηλώσεις και μάλιστα κατά περίεργο τρόπο στίς αίσθητικές και ήθικές τους αξίες. Καί λέω κατά περίεργο τρόπο, γιατί τό «παθολογικό» μονάχο του, δέν κλείνει μέσα του ήθικές ή αίσθητικές αξίες, ούτε έχει καμιά σχέση μαζί τους.

* *

Στή βάση κάθενός έργου ύπάρχει μιá δημιουργική πνοή, μιá καλλιτεχνική προσπάθεια, αυτό πού φτιάχνει έξω άπ' τήν τεχντροπία και τήν κατεύθυνση τής τέχνης τήν ατομικότητα τού έργου, κάτι πού τό ξεχωρίζει άπό κάθε άλλο, πού άποτελεί τήν ψυχή του. "Ότι και πρós τά έχει ζητηθήκε τό παθολογικό είναι πιό έννόητο, γιατί πίσω άπ' τή δημιουργικότητα στέκεται στενά συνδεδεμένος μέ τό έργο ό καλλιτέχνης. "Αν ό μηχανισμός ολάκαιρος τής παραγωγής του είναι άρρωστος, τότε και τό έργο πρέπει νά είναι παθολογικό. 'Η σκέψη είναι άπλή και ή μέθοδο πού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν άπόδειξη τούτης τής θέσης παρόμοια άπλή. Στίς τελευταίες δυό δεκαετηρίδες περάσαν τό στενό κύκλο τών ψυχιάτρων και έγιναν πλατύτερα γνωστά τά τεχνουργήματα ψυχικά άρρώστων, ββαιουμένων δ.λ. ψυχωτικών. Φάηκε

τότε, ότι μερικές ιδιότητες άπ' τά τεχνουργήματα τούτα ήταν κατάλληλες νά σχηματίσουν τά στοιχεία μιás συμπτωματολογίας τής παθολογικής τέχνης. 'Εδώ είχαμε, σύμφωνα μέ τις πρώτες επιπόλαιες γνώμες πάνω σ' αυτά τά ντοκουμέντα άρρωστημένων μυαλών, σίγουρα πιά τήν «παθολογική τέχνη» στην κυριολεξία της. Είχαμε δ.λ. κάπιο μέτρο στό χέρι — και τό μέτρο ήμεις δέν άργησε νά φανεί. "Εγιναν συγκρίσεις, παραλληλισμοί και αντιπαραβολές μεταξύ τών τεχνουργημάτων τών ψυχωτικών και έργων τής μοντέρνας τέχνης. Δημοσιεύτηκαν άποδειχτικά ή μιá σειρά δίπλα στην άλλη γιά νά παραλληλήσει καθένas εύκολα και νά βεβαιωθεί γιά τις όμοιότητες πού έβγαιναν άπ' τή σύγκριση, όπως θά μάς έδειχνε λόγου χάρη ένας τυχερός μικροβιολόγος δίπλα στό μικρόβιο πού ανακάλυψε τά δλέθρια άποτελέσματά του στόν άνθρωπο. 'Η πρώτη σκέψη τών πιό άπλοϊκών ήταν «δέν μπορεί, αλήθεια, νά ξεχωρίσει κανείς πιό έργο είναι τού καλλιτέχνη και πιό τού ψυχωτικού»! "Απάνω σέ τούτη τήν εύκολη παρομοίωση έδρασε ή άσχημα έφαρμοσμένη πολυμάθεια τών ειδικών και ή ημιμάθεια τών «φίλων» τής τέχνης. Δέν είναι ανάγκη νά προστεθεί, πώς μιá και έγινε ή άρχή δέν έμεινε καμιά μοντέρνα τέχνη άπαλλαγμένη άπ' τήν παρομοίωση εκείνη, ή ζωγραφική και πλαστική, ή αρχιτεκτονική, ή μουσική, ή λογοτεχνία.

Και τό πού έχει οδηγήσει τήν ψυχοπαθολογία ή μελέτη τών τεχνουργημάτων σχετικώς λίγων φρενοβλαβών και τί συμπεράσματα μπορούν νά βγούν άντίκρου σ' αυτά είναι ένα ξεχωριστό ζήτημα πού θά μάς άπομάκρυνε πολύ άπ' τό θέμα μας. "Ενα όμοια άπλό παράδειγμα όμως παρμένο άπό κεί δείχνει καθαρά τί επικίνδυνες και τί επιπόλαιες είναι τέτιες παρομοιώσεις, όσο χυπητές κι' άν είναι οί όμοιότητες πού τις κάνουν πιθανές. Στην περίφημη συλλογή τέτιων τεχνουργημάτων τής ψυχιατρικής κλινικής τού Heidelberg ύπάρχουν μερικές μικρές ξυλογλυπτικές ένός σχιζοφρο νούς πού έχουν μιá τόσο «καταπληκτική όμοιότητα» μέ τά ξόανα μικρών θεών και προγόνων πού φτιάχνουν οί Ιθαγενείς τής Νέας Γουίνέας, ώστε κάποιος ειδικός γιά τήν τέχνη εκείνων τών φυλών άποφάνθηκε μέ βεβαιότητα, ότι προερχόντουσαν άπό τούς Ιθαγενείς τής Νέας Γουίνέας πριν τού είπουν τήν πραγματική τους προέλευση. 'Η άναλογία είναι ή ίδια. Καί γιά τήν τέχνη τών άπλοϊστων λεγόμενων λαών μπορεί νά διατυπωθεί ή γνώμη, ότι είναι πρωτόγονη, άνεξέληκτη, καλή, κακή, σύμφωνα μέ τά καλλιτεχνικά γούστα και τό βαθμό πού έχει έμβαθύνει κανείς στά έργα τους. Κανένος όμως δέν θά κατεβεί ποτέ ν' άποκαλέσει τήν τέχνη τους «παθολογική». 'Η σειρά αυτή τών σκέψεων πρέπει νά μάς κάνει τουλάχιστον προσεχτικούς. Μέ τό νά πιτόν σποποιηθεί μιá άναλογία, μιá όμοιότητα, όσο μεγάλη κι' άν είναι, μεταξύ δυό πραγμάτων δέν θά πεί καθόλου, ότι άποδείχτηκε ό ταύτισμός τους. Καί όμως είναι τό λογικό λάθος, πού κάνουν, όσοι κρίνουν κάπια επιφανειακή όμοιότητα μεταξύ τών τεχνουργημάτων τών φρενοβλαβών και τών μοντέρνων έργων και τούς κολούν άμέσως τή διάγνωση «παθολογικά».

Δέν είναι διαφορετικό κατά βάθος τὸ πρόβλημα στὴν περίπτωση ποὺ ὁ καλλιτέχνης πέρασε στὴ ζωὴ του μιὰ ἢ περισσότερὴ ψυχικὴ ἀρρώστια. Στὴν ἀρχὴ φαίνεται σὰν λογικὴ συνέπεια, ὅτι ἡ τέχνη ἑνὸς ψυχωτικοῦ καλλιτέχνη πρέπει νὰ εἶναι παθολογικὴ.

Αἱγοὶ ξέρουν νὰ κρίνουν ἀντικειμενικὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ γέροντος Rembrandt, τοῦ ξεπεσμένου ἀλκοολικοῦ γέροντος, ποὺ κατώρθωσε μέσα σὲ ὀλίγο καιρὸ νὰ κατακυλῆσει τὰ σκαλοπάτια τῆς κοινωνικῆς σκάλας, ἀπὸ τὸ ἀρχοντικὸ παλάτι ὡς τὸ ὑπόγειο τῆς ἐβραϊκῆς συνοικίας τοῦ Leyden. Ἐνα τέτοιο γεροπαρὰλυμένο, ποὺ σπατάλησε τὴν περιουσία του καὶ ἔκανε παιδιὰ μὲ τὴν ὑπερήφιά του θὰ τὸν ἐβάζαν σήμερα ὑπὸ κηδεμονία γιὰ «πνευματικὴ ἀδυναμία» (ὅπως λέγεται ὁ ὄρος στὴ γερμανικὴ νομοθεσία). Ἐνας εἰδικὸς σημερινὸς θὰ ἐβεβαίωνε μιὰ ψυχοπαθολογικὴ κατάσταση. Αἱ λοιπὸν, τὰ ἔργα τοῦ γέροντος Rembrandt ἔχουν μικρότερη ἀξία ἀπὸ τὰ πρώτα του, εἶναι παθολογικά; Κανένας δὲν τολμᾷει μπροστὰ σὶ τὸν πελώριον ὄγκο τῆς καλλιτεχνικῆς τους ἀξίας νὰ σκεφτεῖ ἔτσι.

Ἀσφαλῶς ὑπάρχουν καὶ καταστάσεις πραγματικῆς ψύχωσης. Τὰ κλασσικὰ παραδείγματα, ποὺ ἀφιτιάζονται σὲ μιὰ τέτια ἐρώτηση εἶναι ὁ van Gogh, ὁ Strindberg, ὁ Dostojewski, ὁ Hölderlin, ὁ Lenin κ.ἄ. Πιὸς ἀμφιβάλλει ὅμως καὶ στὰ ἔργα τούτων ὅτι πρόκειται γιὰ ἐξαιρετικὰ δημιουργήματα μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας; Σὲ μερικές περιπτώσεις ἡ ψυχικὴ ἀρρώστια εἶναι τόσο βιαιά, ποὺ καταστρέφει μιὰ γιὰ πάντα τὴν προσωπικότητα καὶ σταματᾷ τὴν πνευματικὴ παραγωγή, ὅπως στὸν Lenin, σ' ἄλλους βάζει καθαρὴ τὴ σφραγίδα τῆς ψύχωσης, ὅπως στὰ ποιήματα τοῦ Hölderlin, ποὺ μπαίνουν ἔτσι στὴν κατηγορία τῶν τεχνουργημάτων τῶν φρενοβλαβῶν. Δέν εἶναι ὅμως πάντα τόσο εἰκόλη ἡ διάκριση, ἰδίως στὶς περιπτώσεις, ποὺ ἡ ψύχωση δὲν καταστρέφει τὴν προσωπικότητα στὸ σύνολό της, αὐτὴ τὴ δημιουργικὴ ἰκανότητα, ἀλλὰ βγαίνει ἀπὸ ἕνα ἀνώμαλο χαρακτήρα ἢ παρουσιάζεται σὲ ἀραιὴς φάσεις ἢ σὲ μεγάλη ἡλικία, ὅπως στὸν Strindberg. Ἄλλοτε ἡ ἐπίδραση στὸν ψυχικὸ κόσμον εἶναι τελείως ἐξωτερικὴ, ὅπως στοὺς Baudelaire, Poe, Reuter κ.ἄ. Ἄλλὰ τὸ τόσο περίπλοκο αὐτὸ ζήτημα, περίπλοκο περισσότερο γιὰ τὸν ψυχοπαθολόγο, βρίσκει τὴ λύση του ἀπ' τὴ μεριὰ τῆς τέχνης ἀκριβῶς στὴν πραγματικότητα. Ἐνας ἀνεπιρέαστος ψυχοπαθολόγος ἢ κριτικὸς χωρὶς νὰ ξέρει τὸ δημιουργό τους δὲν θὰ μπορούσε ποτέ νὰ φαντασθεῖ μπροστὰ σ' ἕνα «ὀλλανδικὸ τοπίο» τοῦ van Gogh, στὴν «κοιμωμένη» τοῦ Χαλεπᾶ, σ' ἕνα ρωμάντιστο τοῦ Strindberg, ὅτι εἶναι ἔργα σχιζοφρενικῶν. Μὰ καὶ γιὰ κείνον ποὺ ξέρει κατὰ τόσο τὴ Βιογραφία ὅσο καὶ τὴ Παθολογία τους δὲ παύουν τὰ ἔργα αὐτὰ νὰ τοῦ ἀποκαλύπτουν τὰ θέλητρό τους.

Ἡ σημασία ἑνὸς καλλιτεχνικοῦ ἔργου βασίζεται ἀπᾶνω στὶς αἰσθητικὲς του ἀξίες. Ἡ λέξη «παθολογικὸ» κοντὰ στὴν τέχνη, στὴν στενὴ τῆς ψυχιατρικῆς ἔννοια, δὲν χωράει καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια γίνεται κατάχρηση.

Μ. ΣΤΡΙΓΓΑΡΗΣ

ΧΡ. Ε.Μ. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΕΝΟΣ ΠΟΙΗΤΗ

(Ὁ Κρουστάλλης ὅπως προβάλλει σὲ μιὰ σειρά ἀνέκδοτά του γράμματα πρὸς τὸ φίλο του Δημ. Ἀλεξόπουλο).

Γιατί, ξέρεις, ὅσα καλὰ πράγματα κι' ἂν γράφης, ἂν δὲν ἀκουσθῆς κι' ὅλα, ἂν δὲν κάμης θόρυβο, δὲν κάμνεις τίποτα, δὲν ἀποκτῆς τόσον ἐπιρροήν. Τὸ ξεπάθωμα τοῦ κ. Γαβριηλίδου ἦτον δι' ἐμὲ σπουδαία διαδήλωση (ἄς τὴν ποῦμε ἔτσι) ἢ ὅποια μὲ ἀποκατέστησε γενναιοτάτα πλέον εἰς τὴν φιλολογικὴν θέσιν μου. Ἐναντίον τοῦ κ. Γαβριηλίδου ἐσηκώθηκα καὶ ἡ «**Νέα Ἡμέρα**» τῆς Τεργέστης, λέγουσα ὅτι δὲν καταλάβουν ἔχουν ἀνάγκη λεξικοῦ. Ἐγώ, ὁ γινώσκων αἱ λέξεις μου, καὶ ὅτι διὰ νὰ τὲς καταλάβουν ἔχουν ἀνάγκη λεξικοῦ. Ἄλλὰ τί ὄρατα τοὺς ἀπήνησε μὲ δυὸ ἄρθρα του καὶ ὁ Γαβριηλίδης, τὰ ὅποια βεβαίως θὰ ἐδιάβασες. «Βέβαια, τοὺς λέγει εἰς τὸ πρῶτον, δὲν ἐνοοῦμεν τὸ λεξιλόγιον τοῦ Κρουστάλλου, διότι ἀναγινώσκωμεν Ὅμηρον καὶ Πλάτωνα καὶ δὲν ἐφροντίσαμεν νὰ καταρτίσωμεν λεξιλόγια τῆς δημοτικῆς γλώσσης». Καὶ εἰς τὸ δεύτερον τὸ χθεσινὸν ὁ **λογιώτατος**: «Πῶς θέλετε νὰ ἐννοήσωμεν τὸν Κρουστάλλον ὁ ὅποιος μᾶς περιγράφει τὴν φύσιν μὲ τὰς λέξεις τοῦ βιβλίου τῆς φύσεως, ἐνῶ ἡμεῖς ζοῦμεν ἀνάποδα καὶ μᾶς εἶναι πάντεως ἄγνωστα κλειστὰ τὰ βιβλία τῆς φύσεως. Ἡ καθαρεύουσα ἔχει δι' ὅλα τὰ πράγματα γενικὰς ἐννοίας δηλ. **ὄρος, παιδιὰς, θάλασσα, ποιμνιοστάσια**. Ἀνοίξατε τώρα καὶ τὸν Κρουστάλλον νὰ ἰδῆτε ὅτι εἰς τὴν γλώσσαν του αἱ τέσσαρες αὐτὲς λέξεις εἶναι πόσας ἄλλας ἑκατοντάδας ὑποδιαφορῶνται. Καὶ ἔπειτα λέγεται ὅτι δὲν εἶναι πλουσιὰ ἡ δημοτικὴ» κ.τ.λ.

Δὲν ἤξεύρω ἂν ἐδιάβασες εἰς τὸ **Ἄστυ**, τῆς Λαμποῦνης, τὴν **συνέντευξίν** μου μὲ τὸν συντάκτην του. Ἐκεῖ θὰ ἰδῆς ὅτι μετ' οὐ πολὺ θὰ ἐκδώσω καὶ τὰ

πεζά μου δημοτικά μαζί με τὰ τοῦ ἐξ Ἀγορίνου καλοῦ διηγηματογράφου ἐν τῇ δημόδει Μήτσου Χαντζοπούλου, εἰς ἕνα τόμον ἐπιγραφόμενον «**Πεζογραφήματα**». Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἔργον θὰ κάμη θόρυβον, διότι θὰ εἶναι ὅλον εἰς τὴν δημοτικὴ γραμμὴν καὶ θὰ περιλαμβάνῃ διηγήματα δύο συγγραφῶν μαζί, πράγμα τὸ ὁποῖον συχνὰ γίνεται εἰς τὴν Εὐρώπῃ, ἐδῶ δὲ διὰ πρῶτην φοράν. Εἰς τὸ ἴδιον **Ἄστν** θὰ ἴδῃς ὅτι τώρα γράφω νέον μεγάλο ποιμενικὸ εἰδύλλιον, τὴν «Γκόλφω» εἰς τρία μέρη διαιρημένο.

Ἄλλὰ θὰ ἀγγήσω νὰ τὸ τελειώσω. Ἰὸν Γιατὶ θὰ προσηγηθῇ ἡ ἔκδοσις τῶν **Πεζογραφημάτων** καὶ 2ον γιατί θέλω νὰ τὸ συλλάβω καλὰ εἰς τὴν ἔμπνευσιν καὶ κατασκευὴν, καὶ μελετήσω ὀλίγον καιρὸν, γιατί ὡς τώρα περισσότερον ἔγραφα, νὰ κάμω καὶ κανένα ταξεῖδι, ἂν τὸ καταφέρω τὸ καλοκαίρι κανένα μῆνα εἰς τὰ βουνά μου, ἀπάνου στὰ Τζουμέρκα καὶ στὸν Ἀσπροπόταμο, γιὰ ἀνάπαυσιν καὶ γιὰ μελέτην συνάμα τῶν τσομπαναρέων, νὰ θυμηθῶ δηλ. πάλι ὅσα πράγματα ἔτυχε νὰ λησμονήσω ἐδῶ μέσα στὴν σκόνην τῶν Ἀθηνῶν κυλιόμενος, καὶ νὰ μάθω καὶ νέα. Καὶ τότε πιστεύω ἡ «**Γκόλφω**» νὰ γίνῃ ἕνα ἀπὸ τὰ καλύτερα καὶ τελειότερα νεοελληνικά ἔργα εἰς τὸ εἶδος τῆς.

Διότι ἕστερ' ἀπὸ τόσον θόρυβον, τέτοιο πρέπει νὰ γράψω τώρα. Γιὰ νὰ ἐπισφραγίσω τὴν φήμην ποῦ μοῦ διέδωσεν ὁ **Τραγουδιστὴς τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς Στάνης**.

Ὁ Βαλαωρίτης ἦτο ἀλήθεια μέγας ποιητής, ἐγὼ τὸν λατρεύω πλέον, θυμῶσαι πόσες φορές σοῦ ἔλεγα γι' αὐτόν. Εἶχε καὶ φαντασίαν καὶ φύσιν καὶ παρὰν καὶ ζοῦσε καθημερινῶς με χωρικούς τῆς Λευκάδος καὶ Ἀκαρνανίας. Ἐγὼ εἶν' ἀλήθεια, ἡ κακὴ τύχη μου δὲν με εὐνόησεν οὔτε χρήματα νὰχω νὰ ζήσω ἀναπαυτικά, οὔτε νὰ σπουδάσω καθόλου, οὔτε μίαν ξένην γλῶσσαν νὰ μάθω, οὔτε νὰ ζήσω εἰς τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς μου καὶ μεταξὺ χωρικών καὶ ποιμένων τώρα, ποῦ εἶμαι εἰς θέσιν νὰ μελετῶ καὶ νὰ ξεδιαλέγω τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν βίον τῶν. Λύσε μου κι' ἐμένα ὅλα αὐτὰ νὰ ἴδῃς τί σοῦ πρέπει νὰ ἐργάζομαι, καὶ ἀκόμη ἐξακολουθῶ νὰ διαβάζω ἀγοραζοντας βιβλία καὶ ἐξοικονομῶν ἀπὸ τὴν καθημερινὴν μου τροφήν. Κι' αὐτὰ ποῦ κατορθῶνω πολλὰ πάλε εἶναι. Γνωρίζεις ὅτι ἐργάζομαι σὰν **ἐργάτης** πλέον ἑπτὰ ὄρες εἰς τὸν Σ. Π. Α. Π. Βγαίνω κουρασμένος ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὰ ὑπέργεια ποῦ μ' ἔχουν ριγμένον. Τρέχω γλήγορα νὰ ἴδω ὀλίγον φῶς καὶ ἴλιον καὶ θάλασσαν καὶ χλωρασίαν εἰς τὸ Ζάππειον. Ἐπιστρέφων ἀπὸ κεῖ τὸ βράδυ, τί νὰ πρωτοκάμω; νὰ φάω; ν' ἀνταμώσω κανένα καφοφίλο ἢ πατριώτην, νὰ φροντίσω καὶ νὰ γράψω διὰ τὴν **Φωνὴν τῆς Ἠπειροῦ** ἢ νὰ μελετῶ τὰ δικά μου καὶ νὰ γράφω τοιαῦτα ποιήματα ὥστε νὰ σηκῶσω τοὺς λογίους στὸ ποδάρι; Καὶ πότε ν' ἀναπαυθῶ; Ἄλλ' ἐσυνήθισα πλέον καὶ ἡ ζωὴ αὐτὴ δὲν μοῦ φαίνεται καθόλου φορτικὴ. Ὁ Θεὸς νὰ με φυλάξῃ ἀπὸ χειρότερα. Ὁ Ροῖδης μοῦ ἔλεγε προχθές: «Ἐσὺ, παιδί μου, ἔ-

πρέπει νὰ ἔχῃς ἕνα ὁμογενὴ νὰ σὲ προστατεύσῃ, δηλαδὴ νὰ σοῦ ἐξασφαλίσῃ τὴν συντήρησιν τῆς ζωῆς, καὶ σὺ νὰ μὴ κάμῃς ἄλλη δουλειὰ παρὰ νὰ γράφῃς, γιατί εἶσαι ὁ μόνος ποῦ γράφεις τὴν καθαρὴ καὶ ἄγνωστη δημοτικὴ γλῶσσα, τὴν ἡπειρωτικὴν, ἢ ὁποῖα ἀπὸ ὅλα τὰ ἰδιώματά μας ἔμεινεν ἡ καθαρωτέρα, ἢ πλουσιωτέρα, ἢ κλασικὴ». Ἄλλὰ ποῦ νὰ βοεθῇ. Μητρο, τέτοιος ὁμογενής. Ἐχω τόσους ἡπειρώτας ἐγὼ, ἀλλὰ ποῖος γυρίζει νὰ σὲ ἴδῃ. Ἄς εἶσαι ὁ ἀριστος τῶν λογογράφων ἢ ποιητῶν ἢ καλλιτεχνῶν ἢ ὅτι θέλεις... ἄμα εἶσαι φτωχός, δὲν γυρίζει ἕνας νὰ σὲ κυττάξῃ. Τὸ πολὺ πολὺ, ἐκ φιλοτιμίας μπορεῖ νὰ γίνῃ συνδρομητὴς εἰς ἕνα ἔργον σου δι' ἐν ἡ πέντε σώματα, τίποτε περισσότερον. Ξέρεις δὲ πότε θὰ σ' ἐκτιμῆσῃ καὶ θὰ σὲ πλησιάσῃ πολὺ; ὅταν μάθῃ ὅτι ἔκαμες καὶ λίγους παράδες. Δηλ. τότε, ὅταν ἐσὺ δὲν θὰ τοῦ ἔχῃς τὴν ἀνάγκη. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ὁμογενεῖς ἡπειρώτες μου ὅπως κατέλαβα ἕως τώρα. Καὶ ὁ Θεὸς εἶθε νὰ με βγάλῃ δι' ἔμπροσς ψεύτη καὶ ἀπαισιόδοξον, ἀλλὰ δὲν πιστεύω νὰ γίνῃ αὐτὸ τὸ θαῦμα, δὲν πιστεύω.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὰ 1000 σώματα τῶν τελευταίων τραγουδιῶν μου ἐξηνητήθησαν ὅλα σχεδὸν εἰς τοὺς Ἠπειρώτας, ἀλλὰ ὄχι εἰς ὁμογενεῖς, εἰς τοὺς τῆς κατωτέρας τάξεως, εἰς ἐκείνους ποῦ καὶ ἂν θέλουν, δὲν ἠμποροῦν νὰ σὲ βοηθήσουν περισσότερον. Εἰς αὐτοὺς ὀφείλω τῷ ὄντι ἄπειρον εὐγνωμοσύνην. Εἰς τοὺς ὁμογενεῖς ὅμως, εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως—πίστεψέ με—ἔτσι γιὰ ποινὴν τοὺς ἔστειλα ἀπὸ 1 σῶμα δωρεάν, με τὴν ἰδιόχειρον ἀφιέρωσί μου εἰς τὸ ἐξώφυλλο.

Ὁ καυμένος ὁ Ροῖδης τὰ λέει αὐτὰ καὶ εἰς τὸ τετρακοσιοσέλιδον περὶ γλώσσας βιβλίον τοῦ ποῦ ἐκδίδει κατ' αὐτάς.—Ὁ Παράσχος ποῦ εἶναι ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὰ ποιήματά μου, ἐρωτήθεις ἀπὸ τὸν συντάκτην τοῦ **Ἄστεως** περὶ ἐμοῦ τί εἶπε, νομίζεις, ἀπὸ κακῆν του ἀρχῆν; ὅτι εἶναι πολὺ καλὴ ἡ γλῶσσα μου, ἀλλὰ τὰ ποιήματά μου δὲν ἔχουν ἰδέαν. Διότι γνωρίζεις (ὅτι) ἡ γλῶσσα μου δὲν γράφεται ἀπὸ κανένα σήμερον τόσον καθαρὴ, ἀρμονικὴ καὶ πλουσία καὶ ἂν ἔλεγε ὅτι ἔχουν καὶ ἰδέας τὰ ποιήματά μου, θὰ ε' ἀνεγνώριζεν ὁ ἴδιος αὐτὸς πολὺ καλλίτερον ἀπὸ τὰ δικά του, τὸ ὁποῖον δὲν τὸν ἐσύμφερνε. Ἐπροτίμησε λοιπὸν νὰ πῇ μίαν κουταμάρα. Διότι οὐδεὶς περιμένει ἰδέας ἀπὸ ποιμενικά καὶ γεωργικά ποιήματα. Ἄν ἔχω ἢ ὄχι ἰδέας ἢ φαντασίαν τὸ δείχνουν τὰ ἔργα μου. Νὰ βάλω ὅμως μέσα εἰς ποιήματα ἀφελούς καὶ ἀπλοῦ ὕφους ἰδέας σὰν τὰς δικάς του καὶ τοῦ Βαλαωρίτου θὰ ἦταν αὐτόχρημα ἀμάθεια καὶ ἀσυνειδησία μου. Διότι ἴσα ἴσα ὅσον περισσότερον ἀφελῆ καὶ ἀπλὰ εἶναι τὰ τοιαῦτα ποιήματα τὸν ποιμῆν; Εἶναι δυνατόν ποτε νὰ ἔχη τερατώδη ἔμπνευσιν ὁ βίος αὐτῶν, ὁ ἔρωσ των; Οὐδέποτε. Ἐχουν ἰδέας ὁ Ὀμηρος, ὁ Θεόκριτος, ὁ Βιργίλιος, ὁ Ἐρωτόκριτος, τὰ κλέφτικα τραγούδια; Αἱ μεγάλαι ἰδέαι εἰς ἕν ποιῆμα θὰ εἶναι ἢ ὁμογενεῖς ἢ φιλοσοφία καὶ μυστικισμὸς (συμβολισμός). Αὐτὰ ὅμως τὰ εἶδη τῆς ποιήσεως δὲν

είναι καθόλου ελληνικά. Είναι φράγκικα. Πολύ περισσότερο δὲν εἶναι ποιμενικά και ἀγροτικά (ειδυλλιακά).

Πιστεύω νὰ ἐχόρτασες μὲ τόσα γραφόμενά μου.

Τώρα θὰ σοῦ ἐκφράσω και ἕναν στερνὸν πόθο μου και θὰ τελειώσω πόθο, ὅχι ἐκείνον ποῦ ἔπρεπε νὰ ἀποκτήσω πραγματοποιημένον, ἀλλὰ ἀνάλογον τῶν σημερινῶν περιστάσεών μου. Κάτι δηλ. θὰ ἔδιδε ἀν εὐρίσκετο ἕνας μεγαλοκτηματίας (ἐν Θεσσαλίᾳ π. χ.) και μ' ἔπαιρνε γραμματέα ἐπισιασίας εἰς ἕνα κτήμα του ἐκεῖ. Ἔχω πεποιθήσιν ὅτι ἐκεῖ, πρῶτα θὰ ζήσω μὲ τὴν λαχταριστὴν μου φύσιν και θὰ ἀποκτήσω ὑγείαν ἀκίνδυνον. δεύτερον θὰ συναναστρέφωμαι ὅλο μὲ χωρικούς και ποιμένας, θὰ διδάσκωμαι ὁλόένα περισσότερο τὴν γλῶσσαν των και τὸν βίον των και θὰ ἠμπορέσω νὰ γράψω πολὺ καλὰ πράγματα. Διὰ σπουδᾶς πάει πλέον, πῆρα τὴν ἔγνοια μου. Τώρα τοῦτον τὸν πόθο ἔχω. Κάπου γνωρίζω ἕναν τοιοῦτον κτηματίαν εἰς Θεσσαλίαν. Θὰ ῥίξω ἕνα λόγο. Ἄν πιαστῆ, πιάστηκε. Ἐχτίκισσα βρε ἀδερφέ, και μὲ τὰ εἰσιτήρια τοῦ Σ. Π. Α. Π. Ἡ ἐργασία μου ὅσο πάει πληθαίνει, αἱ εὐθύναι και σκουτοῦραι πολλαπλασιάζονται κι' ὁ μισθός; . . . ὁ ἴδιος πάντα! Ἄει στὸ διάβολο, γαμῶ τὰ πρέα τους, ντέ!

Ἐφρα και τὸν ἀδελφό μου Γουίλαν ἀπὸ τὴν Ἡπειρο τελευταία. Ἐπῆγασας Πάτρας και τὸν ἐδέχτηκα. Ἀπὸ τὸν δρόμον ἔβλεπ' ἀπέναντι τὰ βουνὰ τῶν Κραββάρων σου, τὸν Ἐλαχτο, τὴν Γκιώνα και τὴν περήφανη Λιάκουρα, χιονισμένα ὄλα. Ἐ! πῶς ἔφτερούγιαζε ἡ μαύρη μου καρδιά μέσα σὰν τὸ εἶδα, ὠρὲ Μῆτρο. Πίστεψέ με, ἐδάκρυσσα στὸ βαγόνι ποῦ τ' ἀγνάντευα σὶν μικρὸ παιδί, κι' ἐπειδὴ ἤμουν μοναχὸς μου μέσα σ' ἕνα βαγόνι ὁλόκληρο (Β' θέσ.) ἐπῆρα τὸ τραγοῦδι τῶν βουνῶν αὐτῶν, τὸ ὀραιότερο κλέφτικο τραγοῦδι τοῦ ἑλληνισμοῦ, ποῦ μοῦ τῶλεγε ἕνας κλέφτης τῆς Πίνδου μιὰ φορά στὰ μπουντρούμια τ' Ἀλήπασσα στὰ Γιάννινα φυλακισμένος. . . ὁ καψερός!, και ὁποῦ τὸ τραγουδῶ καλύτερ' ἀπὸ κάθε ἄλλο τραγοῦδι. Τὸ εἶπα, ὠρὲ, μιὰ βολὰ τὸν χειμῶνα μπροστὰ σὲ μιὰ συντροφιά Μητσάκηδων κλπ. και τοὺς ἔκαμα ὄλους κλέφτες. Ἄκουες σουρητὰ ἀπὸ δῶ κ' «ἔι, ἔι!» ἀπὸ κεί. Ἄκου το και σύ:

«Δὲν εἶναι μέγα θιάμαγμα, παραξενιὰ μεγάλη,
Νὰ κρένουν τ' ἄγρια τὰ βουνὰ κι' ἀγνάντια νὰ ρωτιοῦνται,
Ἡ Λιάκουρα τῆς Λειβαδιάς, ἡ Γκιώνα τοῦ Σαλώνου,
Και τὰ Βαρδούσια τὰ ψηλὰ πῶχουν τὲς καταβόθρες,
Ποῦ γέννησαν τὴν κλεφτουριά και τὰ καπετανάτα,
Τὸν Δρόσο τὸν περίφημο κι' αὐτοὺς τοὺς Ἄνδρουτσαίους;
Ἡ Γκιώνα λέει τῆς Λιάκουρας:— Βουνὸ ψηλὸ και μέγα
Ρίξ' ἵνα μάτι γύρα σου νὰ ἰδῆς ποῦ νάναι οἱ κλέφτες
Οἱ κλέφτες κ' οἱ ἀρματωλοὶ κι' αὐτοὶ οἱ Ἄνδρουτσαῖοι.

—Στοὺς κάμπους παίζουν τὰ σπαθιά και ρίχνουν τὸ λιθάρι κλπ. κλπ.

Ἡ Γκιώνα παραγγέλλει τὴν Λιάκουρα νὰ φρονάξῃ στοὺς «ψωριασμένους κάμπους» ν' ἀφίσουν «τὰ στολίδια τους» (τοὺς κλέφτες) νὰ ἀνεθοῦν στὶς κορφές, γιατί ἀν λυώσῃ τὰ πολλὰ χιόνια τῆς θῆ νὰ τοὺς πνίξῃ! . . . Ἐ! πῶς σοῦ φαίνεται; Ὅμηρος!!! Μπροστὰ σ' αὐτὸ ὁ ρωμαντισμὸς τοῦ Παράσχου, ἡ φιλοσοφία (!) τοῦ Παλαμά και ὁ συμβολισμὸς (!) τοῦ Στεφάνου εἶναι κολοκῦθια νερόβραστα. Τὴν φαντασίαν τοῦ τραγουδιοῦ αὐτοῦ, μόνον ὁ Βαλαωρίτης ἠμπορεῖ νὰ πλησιάσῃ εἰς τὰ ποιήματά του κι' ὁ Καρκαβίτσας εἰς τὰ λαμπρότατα διηγήματά του.

Τὰ ἰδικὰ μου φιλολογικὰ ἔχουν και τὸ ἄλλο προσόν, ὅτι παρουσιάζουν εἰς τὸν κόσμον περιγραφὰς τῆς φύσεως και τοῦ βίου τῶν κατοίκων τῆς Ἡπειρου και ἰδίᾳ τῶν ὄρεινῶν, τοὺς ὁποίους δὲν ἐξεμεταλλεύθη οὐδεὶς φιλολογικῶς οὔτε ἀρχαῖος οὔτε νεώτερος. Καὶ γνωρίζεις σὺ ἐξ ἀκοῆς πόσον πρωτότυπος εἶναι ἡ Ἡπειρος και ἰδιόρρυθμος και πελασγικὴ ὑπὸ ἔποψιν φύσεως και βίου.

Σοῦ στέλνω ἐν τέλει τὴν Παιδαγωγικὴν ἡ ὁποία ἔχει δραχ. 4 1|2 και τὸ βιβλίον μου δραχ. 1.50 ἐν ὄλφ δραχ. 6 τὰς ὁποίας μοῦ στέλνεις, τὰ δὲ ταχυδρομικὰ πῖετα μαζί με τὸν σύνοικόν σου εἰς ὑγείαν μας.

Τὸν Στάμον ἔχω ζαμάνια νὰ τὸν ἰδῶ.

Σὲ φιλῶ τρυφερά
ὁ Σὸς

Κώστας Κρυστάλλης

Υ. Γ. Τὸ γράμμα μου ἔμεινε ἕως (10|4) διότι μὲ τὸ σήμερα και μὲ τὸ αὔριο νὰ πατῶ εἰς τοῦ κ. Παλαδοπούλου, πέρασαν πάλι μέρες. Διὰ τοῦτο ἄς τὸ στείλω ἐπὶ τέλους σήμερα αὐτό, διὰ νὰ μὴ μοῦ παραπονήσῃ ὅτι ἀμελῶ νὰ σοῦ γράψω και τὴν Παιδαγωγικὴ μὲ τὸ βιβλίον μου ἄλλην φοράν. θὰ τὰ στείλω. Λησιμονῶ ὅποτε βγαίνω ἔξω.

ὁ ἴδιος.

Μὲ τὸ γράμμα αὐτὸ ἔχουμε ὁλόκληρο τὸν Κρυστάλλη, μὲ τοὺς πόνους του και τοὺς καύμούς του, ἀλλ' ἔχουμε και τὸν ἀδάμαστο ἀγωνιστὴ και τὸν ἀληθινὸ ποιητὴ ποῦ κι' ἀπὸ τὸν τάφο ἀκόμη ὀρθώνεται ν' ἀντικρύσῃ ἐκεῖνους ποῦ ἀνακηρύσσουν μεγάλο, δίκαια ἢ ἀδίκαια, δὲν τὸ συζητῶ, τὸν ποιητὴ τῆς «Πρέβεζας» ἢ ὁποιονδήποτε ἄλλο, κι' οὔτε ν' ἀκούσουν γιὰ τὸν ἴδιο θέλουν, γι' αὐτὸν ποῦ ἔγραψε «τὸ τραγοῦδι τοῦ τραγουδιοῦ».

Στὸ παρακάτω γράμμα εἶναι ἀκόμα ἀτόφιος ὁ Κρυστάλλης, μὲ τὴν πεποί-

θηση στον εαυτόν του, την ελληνική του ζωντάνια, την κρίση του, την αλύγιστη ήπειρώτικη σκέψη του.

Ἐν Ἀθήναις τῆ 6 Αὐγούστου 1892.

Ἀγαπητοί μου Μῆτσο καὶ Γιῶργο.

Ἐχετε δίκιο νὰ μοῦ τὰ ψέλνετε γιατί δὲν σᾶς ἔγραψα τόσον καιρῶ, ἀλλὰ ἐκεῖνος ὁ φόβος σας μὴ σᾶς λησμονήσα δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη, βρὲ ἀδέρφια. Νὰ ξέρατε ὅτι κ' ἐγὼ μὲ τὸ σήμερον καὶ μὲ τ' αἴριο νὰ σᾶς γράψω ἄφησα νὰ περάσῃ τόσος καιρὸς! Ἀλλὰ νὰ σᾶς λησμονήσω! Καὶ τὸ πιστέψατε ἐσεῖς; Ὑστερον ἐγὼ γνωρίζω μὲ τί καὶ μὴ γλύφετε σεῖς τὴν Ἀκρόπολιν σὰν νᾶνε ἀλειμμένη μὲ μέλι καὶ γράφοντας κάποτε - κάποτε σ' αὐτὴν ἐσυλλογιζόμενον ὅτι μ' ἐδιαβάζατε κ' ἐβλέπατε ὅτι ζῶ καὶ ὅτι ἀφοῦ γράφω εἶμαι καὶ καλά. Ἀλλὰ ἐγὼ ποῦ νὰ μαθαίνω ἀπὸ σᾶς, ὅπου ἐπιμένατε, ὡς φαίνεται, ἢ νὰ σᾶς ἀπαντήσω ἐγὼ εἰς τὸ γράμμα σας ἢ νὰ μὴ μοῦ γράψετε πάλι. Ὅμως ἐνίκησα ἐγὼ καὶ ἴδου ὅτι μοῦ ξαναγράψατε ἐσεῖς, ὡρὲ κοκκαλόπτσοι!

Τί νὰ σ' πῶ, ὡρὲ καβράκη Μῆτσο. Ἀπὸ Τσιλιγραδίτην πρὸς Τσιλιγραδίτην ἔπεσα ὁ μαῦρος. Μ' ὅτι ξεχώρισ' ἀπὸ σένα νὰ καὶ μοῦ βγήκε μπροστὰ ἄλλος Κραββαρίτης. Ὅμως δὲν εἶναι βέρους Κραββαρίτης καὶ τοῦτος. Εἶναι, ἀλήθεια, ἀπ' τὸν Ἐπαχτο καὶ κατάγεται ἀπὸ κεί ἀπὸ τὸν πατέρα του, ἀλλ' ἡ μάννα του εἶναι Σουλιώτισσα καὶ εἶναι μίγμα αὐτὸς Δωριεὺς καὶ Ἡπειρώτου. Φαντάσου τί πτσαρᾶς εἶναι! Εἶναι φοιτητὴς τῆς Φιλολογίας, διηγηματογράφος καὶ ποιητὴς ἀξέβγαλτος ἀκόμα (δὲν ἐδημοσίευσεν δηλ. ἀκόμα ἀλλὰ γράφει καὶ γράφει καλὰ καὶ θὰ ἀναδειχθῆ) καὶ λέγεται . . . Βλαχογιάννης. Εἴμαστε ἀχώριστοι καθημερινῶς. Ἡ δεξαμενὴ εἶναι δική μας τὴν Κυριακή. Εἶναι ἐκεῖνος ὅπου ἔγραψε τότε κ' αὐτὸ τοῦ Καρκαβίτσα εἰς τὸ Ἄστν καὶ τὴν Ἐθνικὴν. Τώρα ὅμως τοὺς ἐσυμβιβάσαμεν καὶ περπατοῦμεν ὅλοι μαζί ὅπου ἀνταμονόμεθα ἐγὼ καὶ αὐτός, ὁ Καρκαβίτσας καὶ ὁ Μητσάκης. Πολλὲς φορὲς τρώμε καὶ ὅλοι μαζί. Γεῖα χαρὰ μας τὰ παλληκάρια τῆς πέννας! Ἐνας Ἡπειρώτης, ἓνας Ἐπαχτίτης, ἓνας Λεχαινώτης κ' ἓνας Σπαρτιάτης. Ἀργότερα θὰ κάμωμε πολλὰ πράγματα ἡμεῖς οἱ τέσσαρες. Τώρα ὡς αὐτοῦ μάθετε.

Τὸ γράμμα τοῦ Στάμου θὰ τὸ δώσω ἀπόψε τοῦ Εὐαγγέλιου του. Τὸν καρτερῶ, τὸν καρτερῶ τὸν κοκκαλόπτσο νὰ τὸν δῶ ζωσμένον μὲ τὴν χακαστράκα του σὰν τὸν καπετὰν - Διάρρακα ἀπὸ τὸν Ἐπαχτο.

Σᾶς φιλῶ

ὁ Κώστας σας

* *

Τί νὰ προσθέσω ἐγὼ ὕστερον ἀπὸ ὅλα αὐτὰ; Ποιὸν νὰ ὑπερασπίσω; Αὐ-

τόν, τὸν Κρυστάλλη; Τάχα ὅμως τὰ βουνὰ θέλουν προστασία, οἱ ἀετοὶ θέλουν ὄδηγόν; Τάχα τὰ γράμματα καὶ μόνο δὲν ἀρκοῦν νὰ μοῦ δεῖξουν πόσο ὁ Κρυστάλλης ὁ ποιητὴς εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν Κρυστάλλη τῶν ἐπιστολῶν; Νὰ δεῖξουν πόσο καὶ οἱ δυὸ εἶναι ἄξιοι μελέτης καὶ θαυμασμοῦ; Ἐκεῖνο ποῦ θᾶχα νὰ κάνω εἶναι νὰ δημοσιεύσω καὶ τὰ ὑπόλοιπα γράμματα ποῦ ζωγραφίζουν τὸν Κρυστάλλη τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν τῆς ζωῆς του. Αὐτὸ ὅμως ἄλλοτε.

ΧΡ. ΕΜ. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗΣ

Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἀρθροῦ αὐτοῦ γιὰ τὸν Κρυστάλλη ὑπάρχουν πολλὰ λάθη ποῦ οἱ ἀναγνώστες ἤμποροῦ νὰ τὰ παρατηρήσουν καὶ μόνοι των. Ἐκεῖνο μόνο ποῦ θέλω νὰ σημειώσω εἶναι ὅτι ὁ Κρυστάλλης δὲν ἔγραψε κανένα τραγοῦδι μὲ τὸν τίτλον «ὁ Σκούφος» («Ἰδέα», Τόμ. II, σελ. 115), ἀλλὰ μὲ τὸν τίτλον «ὁ Σκάρος».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Πρέπει να ξεχωρίσουμε τρεις μεγάλους έχθρους του αστικού μας Κράτους: τις οργανωμένες ιδιοτέλειες, τον τύπο, το μεγάλο κεφάλαιο.

Δύστροποι, ψευτουπερήφανοι, βίανασοι, παραδόξιστοι, έχουν κανταντήσει πραγματικοί τυραννίσκοι. Κι' έχουν κατορθώσει να έντεθοῦν τόσο τεχνικά μέσα στον ὄλο μηχανισμό του φιλελεύθερου Κράτους πού να μὴν τοῦ εἶναι πιά δυνατό ν' ἀπαλλαγεί χωρίς κάποια πραγματικά ἠρωϊκὴ προσπάθεια ἀπὸ τις ὑποπιτες ἐξυπηρετήσεις τους.

Κι' ἔρχεται τώρα τὸ ἐρώτημα: πῶς καὶ πού θὰ βρεῖ τὸ Κράτος αὐτὴν τὴ δυναμικότητα πού τοῦ χρειάζεται για νὰ τοὺς ὑποτάξει, νὰ τοὺς πειθαρχήσει καὶ νὰ τοὺς χρησιμοποιήσει ὅπως αὐτὸ θέλει τοὺς θρασείας του συμπαραστάτες; Καὶ ὑπάρχει ἀκόμα κάτω ἀπὸ τὴν ἀδύναμη στάση τῆς κοινοβουλευτικῆς ἀγυρτίας για τὸ ξανάνημα τῶν σβυσμένων δαυλῶν:

Γιατί ἂν ὄχι δὲ θὰ μπορέσει νὰ σωθεῖ ἀπὸ τὴ τιμωρία πού κάποτε θὰ ἔρθει, ἀπὸ τὴν τιμωρία πού ἔρχεται, ἀπὸ τὴν τιμωρία για τὴν ἀχαρκτηρίστη διαγωγή του' για τὴν παράδοση τῆς ἐξουσίας του στοὺς κακοὺς.

* *

Μέσα στὴν ἔκφραση «πίλη τῶν τάξεων» ὑπάρχουν δυὸ νοήματα πού πρέπει σαφῶς νὰ ξεχωρίσουμε. Τὸ ἓνα, ἡ πάλη, ἀποτελεῖ τὴν αἰώνια ἔκφραση τῆς ζωῆς. Τὸ ἄλλο, ἡ τάξη, ἡ οἰκονομικὴ διάφοροποίηση, εἶναι μιὰ πρόσκαιρη διάκριση πού δημιούργησαν εἰδικὲς οἰκονομικὲς συνθηκὲς. Εἶναι, δηλαδή, τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς κοινωνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς μιᾶς ὀρισμένης περιόδου.

Ὁ ἀγώνας ὅμως ὑπῆρξε, ὑπάρχει καὶ θὰ ὑπάρχει. Θὰ ὑπάρχει γιατί χρειάζεται θύματα ἢ ζωὴ, ἢ ζωὴ πού πέρνει πάντοτε τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπό-ἓνα θάνατο.

* *

Ἡ ζωὴ στὸ βάθος τῆς, στὴν οὐσία τῆς, στὴν ὕψη τῆς εἶναι ἀγώνας. Ἀγώνας ὄχι ὡς μέσο, ἀλλὰ ὡς σκοπός. Γι' αὐτό, τὸ ἀποτέλεσμα του δὲν εἶναι νὰ μᾶς ἀνταμοίβει μόνο με ὀρισμένες πραγματοποιήσεις, ἀλλὰ νὰ μᾶς συγχρονίζει καὶ νὰ μᾶς ἀφομοιώνει με αὐτὲς τὲς δυνάμεις τῆς ζωῆς, νὰ μᾶς ὀπλίξει με τὴν ἰκανότητα νὰ κινούμαστε ἀνάμεσά τους ἐλεύθερα, νὰ βρισκόμαστε σ' ἓνα περιβάλλον γνώριμο, σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα πού βοηθεῖ τὴν ἐξέλιξή μας πρὸς ἀνώτερες ζωϊκὲς μορφές.

* *

Ἡ ζωὴ ἐνδιαφέρεται μονάχα για τὴν ἐναλλαγὴ τῶν μορφῶν, τὴ μεταμόρφωση τῆς ὕλης. Δὲν τὴν ἐνδιαφέρει τί θὰ γίνεῖ, ἀλλὰ μονάχα ἡ γένεση. Στοὺς ἀνθρώπους ἀπόκειται νὰ δώσουν στὲς δυνάμεις αὐτὲς τῆς μεταβολῆς τὲς συμφερότερες διεξόδους για τὴν ἀνθρώπινη ὀλότητα, ἐξυψώνοντας τὸν ἀγώνα - σκοπὸ τῆς ζωῆς σὲ ἀγώνα - μέσο τῶν ἀνθρώπων.

* *

Για τὸν ἀγώνα, τὴν ἀποδοχὴ του καὶ τὴν τραχιά του διεξαγωγή, χρειάζεται μιὰ εἰδικὴ ψυχικὴ διάθεση. Εἶναι στοιχεῖο πνευματικὸ πού πέρνει τὴν ὕπαρξή του ἀπὸ τὴ φαντασία. Ὅταν ἡ φαντασία πάψει νὰ τὸ τροφοδοτεῖ με νέες ἐπιδιώξεις, καινούργιες ἀπόψεις, εὐρύτερα ἰδανικά, τότε ἀρχίζει τὸ ξέπεσμα τοῦ πολιτισμοῦ. Γι' αὐτό πιστεύω στὴν προτεραιότητα τοῦ πνεύματος χωρίς νὰ παραγνωρίζω τὴ δυναμικὴ ἀξία τῶν ὕλικῶν μέσων.

* *

Στὴ σημερινὴ Εὐρώπη ὁ ἄκρατος ἐθνικισμός, ἔτσι ὅπως ξαναπαρουσιάστηκεν ἐδῶ καὶ κάμποσα χρόνια, κλίνει μέσα του τὴν αὐτοκαταστροφὴ. Δυὸ δρόμοι τοῦ ἀνοίγονται. Ὁ πρῶτος εἶναι, μιὰ φορὰ κι' ἐπέτυχε τὴν συνδετικὴ του προσπάθεια, νὰ δώσει λύσεις πρωτοβουλίας στὴ διεθνή συνεργασία καὶ προβαδίσματος στὲς εἰρηνικὲς ἐπιδόσεις ἔτσι μετουσιώνεται ἀποδοτικὰ σ' ἐθνικὴ ἀμιλλα. Ὁ δεῦτερος δρόμος εἶναι ὁ πόλεμος.

* *

Τὸ σύνθημα πού μᾶς χρειάζεται για τὴ μεγάλη προσπάθεια πού ἀπαιτοῦν οἱ καιροὶ μας βρίσκεται μέσα στὴ ρωμαντικὴ ἀποψη νὰ διεκδικήσουμε για μᾶς, για τὴν Ἑλλάδα, τὸ δικαίωμα νὰ ζοῦμε ὑπερήφανοι για τὸν πολιτισμὸ μας.

ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΘΗΚΗ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΗΣ ΑΝΑΓΩΓΗΣ

Οι «Προσθήκες στο κεφάλαιο της 'Αναγωγής» είναι μία συναγωγή σημειωμάτων, παρεκβάσεων, σχολίων και φιλοσοφικών συναρτήσεων (στην άλλη σημασία της λέξης), που έγραψα κατά διαστήματα στο περιθώριο του τρίτου κεφαλαίου των «Μορφών της Πολιτείας». Τα κομμάτια αυτά διασπαρνίζουν ή θέτουν κάποιες άλλες προϋποθέσεις για την περαιτέρω διερεύνηση του κοσμολογικού προβλήματος, που το νοιώθω τώρα κοντά μου, ζωντανό, όλο παλμό και φυσιολογικό...

Ι, α

Ἡ *Διαλεχτική* είναι ὁ θεμελιώδης ρυθμὸς τοῦ κόσμου. Ἡ ὑπέροχη ἀνάγκη ποὺ διχαλώνει τὸ Σύμπαν σ' ἀντιθέσεις τεράστιες στὶς διαστάσεις κι' ἀπροσμέτρητες στὶς ἀναλογίες, ὅπως ἡ φύση καὶ ἡ ζωὴ.

Αἰώνια κι' ἀκατάλυτα ὁ κόσμος φέρεται στοὺς μεγάλους τριμερείς δρόμους. Αἰώνια κι' ἀνεπίστροφα ὁ κόσμος φέρεται σ' ἀπειρους ρυθμοὺς χρόνου καὶ διαστήματος, ὅπου συμπλέκονται καὶ αὐτοαναπτύσσονται ἀνυπόθετες μορφές, μαγικὲς περιπέτειες, ὕψιστες προσπλάθειες, σκοποὶ καὶ κατευθύνσεις.

β

Ἡ Διαλεχτικὴ εἶνε ἀνάγκη ὑπερβατὴ—ὁ ὑπέροχος συντελεστής, ἡ ὑποστατικὴ αἰτία πασῶν τῶν πραγματικότητων, ἡ *μοῖρα* τοῦ σύμπαντος.

Ὁ κόσμος αὐτοδιχάζεται. Ἀπὸ κάθε ἐνότητα διαποχωρίζεται ἡ ἄρνησή της, γιὰ νὰ πραγματοποιεῖ ἔπειτα ἀπὸ μιὰ περίοδο νέων ἀνταγωνισμῶν (κι' ἐπομένως νέων ἐξελίξεων κι' ἐμπλοκῶν) ἡ νέα ἐνότητα, ἡ ὑψηλότερη σύνθεση.

II. α

Ἡ ζωὴ ἀναβρῦζει γλυκεῖα καὶ διάθερμη, ὀρμητικὴ καὶ διαυγὴς σὰν ἀπὸ πηγὲς ὄνειρου χρυσταλλένιου.—Δὲν ἔχει πνευματικὸ ἢ λογικὸ περιεχόμενο. Στὴ βαθύτερη ὑφὴ της καὶ ποιότητα εἶνε κίνηση, τάση, ἔνταση, διαίταση, πολικότητα, ρυθμὸς, κυκλοφορία, διαδοχὴ, ἀνεπίστροφος ροὺς, ἐτερογενὲς παλίσροια, παλμοὶ συνεχόμενοι (*). *Μία*, αὐτόνομα συναισθηματικὴ καὶ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ νόηση, τονίζεται ἀπὸ κάποιες μὴ παρριστικὲς ἐσωτερικὲς αἰσθήσεις...

β

Δὲν πρέπει νὰ συγγέουμε τὴ ζωὴ μὲ ὅ,τι τὸ πνευματικὸ. Ἡ καθ'αυτὸ ζωὴ ἐνεργεῖ μὲ ὅλη τὴ βιαιότητα ἐνὸς ἐνστικτοῦ καὶ τὴν ἀσυνειδησία μιᾶς ἀνακλαστικῆς κίνησης.

γ

Στὴν ὀργανικὴ πυραμίδα τῆς ζωῆς, ποὺ κάθε κύτταρό της εἶνε ἡ συνισταμένη ἐνὸς πλήθους προσπαθειῶν, ὁ «ἄνθρωπος» (τὸ ἀφηρημένως ἀνθρώπινο) εἶνε ἡ κορυφὴ. Καὶ ἡ κορυφὴ αὕτη εἶνε τὸ πλησιέστερο σημεῖο πρὸς τὸ ἄπειρο βᾶθος τοῦ πνεύματος.

δ

Ἡ *ἀρχικὴ φορὰ* τῆς ζωῆς, ὁ ζωϊκὸς κελμὸς, τὸ ζωϊκὸ ρεῦμα, ἀναστρεφόμενο πίσω, ἐνώνεται ὀργανικὰ μὲ τὴ «φύση»—μὲ τὴ «φύση» ὡς σύνθεση περισμένων ὑπερβατῶν κοσμικῶν ἐναντιώσεων.—Ἡ *φύση εἶνε πρᾶγμα τετελεσμένο*. Περρασμένες τιτανικὲς ἀντιθέσεις ἐπετέλεσαν τὴν ἐνότητα της κι' ἐχάραξαν τὴν ἀκριβὴ περίμετρο ποὺ τὴν περιορίζει.

ε

Ἡ καθαρὴ ζωὴ αὐτοαναπλάθεται καὶ αὐτοαναπτύσσεται στὸν ἄχωρο καὶ ἀδιαίρετο χρόνο. Ὁ ἀνταγωνισμὸς της ὅμως πρὸς τὴ Φύση, τὴν ξαναγκάζει νὰ κινηθεῖ καὶ νὰ ἐνεργήσῃ στὸ διάστημα—τὸ ὁμοίωμα, ἄπιο καὶ ὁμόγενο.

στ

Ἡ ἱεραρχία τῆς διοργάνωσης τῆς ζωῆς διαμέσου τῶν γενῶν καὶ τῶν εἰδῶν, ἔχει τὸ λόγο της στὴν προσπάθεια νὰ ὑπερνηκηθεῖ ἡ *ὄξετα* ἀντίσταση τῆς φύσης καὶ στὴν ἐπιδίωξη ὄρων κατ'ἀλληλων γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πνεύματος. Ἀπροσδόκητοι συνδυασμοί, ξαφνιάσματα, ἀναπηδήματα, ταλαντέμα-

(*) Δὲν αἰσθητοποιῶ πάντοτε τὸ ἀφηρημένο μὲ εἰκόνες. Συχνότερα τὸ κλείνω σὲ μιὰ λέξη, ἀπλὴ ἢ μεταφορικὴ, ποὺ φροντίζω νὰ εἶνε περιγεγραμμένη κι' ἀπομονωμένη, ὁρατὴ ἀπ' ὄλες τὶς μεριές. Ἔτσι ἀποφεύγονται οἱ ὑπερβολὲς ἐντάσεων ποὺ πηγάζουν ἀπ' τὴν παράθεση σειρᾶς εἰκόνων, μὲ δυσδιάκριτη ἢ ὄχι τὴν τομὴ.

ματα, ὀρμές, παραπλανήσεις και ἀποβολές—ὅλα γίνονται γιὰ τὸν ἴδιο σκοπό: γιὰ τὴν ὑπερνίκηση τῆς φύσης και τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πνεύματος.

ζ

Οἱ ζωὲς ἐκτείνονται ἀδιάκοπα στὸ Σύμπαν, ἐξορμώντας ἀπὸ ἀπροσδόκητα σημεῖα. Ἀπὸ πλανήτη σὲ πλανήτη, ἀπὸ ἄστρο σ' ἄστρο, διαποτίζονται και διαδύουν ἢ μιὰ στὴν ἄλλη, ἀλληλοδιατρυποῦνται και προεκτείνονται, συνεργάζονται ἐπιδρώντας ἢ μιὰ στὴν ἄλλη, ὠθούμενες ἀπὸ τὴν ἴδια λαχτάρα, ἀπὸ τὸν ἴδιο σκοπό.—*Ἡ διαμόρφωση τῶν κόσμων μέσα στὸ Σύμπαν ἐπιτελεῖται κατὰ τὸ λόγο τῆς ἀνάπτυξης τῆς ζωϊκότητας.*

III. α

Οἱ ἐναντιώσεις αἰρῶνται βαθμιαῖα στὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος, στὴν ἐνότητα τῆς ἐλεύθερης ἐσωτερικῆς «ζωῆς». Ὁ κόσμος τείνει ν' ἀκινήσει και νὰ ἡρεμήσει, τείνει ν' ἀποβεῖ *καθαρὸν εἶναι*. (*)

β

Ἡ ἐνέργεια (ἢ κινητικότητα, ἢ λειτουργία, τὸ «γίγνεσθαι») ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς στὴν ἄρνηση. Ἐκπηδᾷ ἀπ' τὸ μυχὸ τοῦ εἶναι τῆς, τείνει νὰ καταλάβει ὅλο τὸ μῆκος τοῦ κόσμου και νὰ ἐπιτελέσει τὸ θαῦμα τῆς νέας ἐνότητας.

γ

Ὁ κόσμος τῶν ἐναντιώσεων πειθαρχεῖται και μεταμορφώνεται μέσα στὰ πλαίσια τῶν ἐννοιῶν—τῶν ἀμετάβλητων και ἀσύννοχων. Ὑπάρχουν στιγμὲς ποὺ ζωϊκὰ ἀναβρύσματα, τεράστιες μάζες πολλότητας, προστριβόμενες ὀρηκτικὰ μὲ τὴ φύση, συστέλλονται και στερεοποιοῦνται σὲ ἀμετάθετες και ἀπαράλλαχτες ἐννοιες.

δ

Οἱ ἰδέες ἀποβαίνουν ἀντικειμενικές, μεταφέρονται *πέραν* τῆς ζωῆς και τῆς φύσης, μέσα στὸ πᾶν, και σωματοποιοῦνται σ' αὐτότελα μεγέθη.

ε

Τὸ πνεῦμα, ὡς ἐνότητα και διαλλαγὴ (*φιλότης*) τῶν ἐναντίων, εἶν' ἓνα γεωμετρικὸ συνεχές, μὲ μιὰ διάσταση, τὴ διάσταση τοῦ ἀπολύτου βάρους, ποὺ μπορεῖ ἴσως νὰ συλληφθεῖ νοητικὰ, ἀλλὰ δὲν θὰ αἰσθητοποιηθεῖ ποτέ.

(*) Ἡ ἐνότητα εἶνε μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς δύναμη σὲ κατάστατη ἡρεμίας και ἢ ἐναντίωση (τὸ *νεῖκος*) δύναμη σὲ κατάσταση ἐνεργείας.

στ

Τὸ πνεῦμα εἶνε στὴν οὐσία τοῦ ἀσώματος, ἄχωρο, ἄχρονο, ἀνέγγιχτο, ἀβαρές, ἀόρατο, ἀπειρο (δηλ. ἀπεριόριστο ἀπὸ χρόνο και τόπο), ἀμετάθετο, ἀκίνητο, και ἀνυπόταχτο στὸ νόμο τῆς φθορᾶς και τῆς γένεσης.

ζ

Ἡ ἀπειρότης συνοδεύει κάθε τετελεσμένη ἐνότητα. Ἡ περατότης κάθε ἐναντίωση.

η

Τὸ πνεῦμα ἐσωτερικεύοντας τὴν ἀνάγκη τὴν κάνει ἐλευθερία. Ἡ ἐλευθερία εἶνε ἐσωτερικὴ μορφή τῆς ἀναγκαιότητας.

θ

Ἡ διαφορὰ τῆς φύσης, τῆς ζωῆς και τῆς ἐνότητάς των (τοῦ πνεύματος), μπορεῖ νὰ παρασταθεῖ ὡσεξῆς: ὅτι διορισμὸς τῆς πρώτης εἶνε χωρικότητα, ἢ ἐκτατικότητα· διορισμὸς τῆς δεύτης ἢ χρονικότητα, ἢ διάρκεια, ὁ ροῦς· και διορισμὸς τῆς τρίτης ἢ ψυχικότητα, ἢ ἰδεατότητα, τὸ ἀπόλυτο βᾶθος.

ΝΤΙΜΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ

Στη Μαργαρίτα

Σήμερα έχω ολόκληρος παραδοθεί σ' αυτό που με περιμένει. Όπως τρέχω μ' ένα τραίνο μέσα στον ήλιο δέν καταλαβαίνω τίποτε απ' την πραγματικότητα που με τριγουρίζει. Είναι σά να ταξιδεύω μέσα σ' αυτό που πιάω να συναντήσω. Γύρω όλα φαίνονται καθαρά κάτω απ' το φως, οι άνθρωποι, τα μεγάλα βουνά, οι πεδιάδες. Μά για μένα είναι σά να μην υπάρχουν. Μέσα μου κυριαρχεί αυτό που ξεκίνησα να βρω, που δέν το ξέρω και που σέ κάθε στιγμή μπορώ να του δίνω όποια μορφή μου άρέσει. Κι' όμως αυτό τ' άγνωστο υπάρχει ουσιαστικά στο βάθος του έαυτού μου τέτοιο που θά ήθελα να είναι. Έγινε μιá πραγματικότητα. Είναι πιά αυτό που ζεί μέσα μου.

Έτσι θυμάμαι πάντα με βασάνιζαν οι μεγάλες πολιτείες που πήγαινα ν' ανακαλύψω την ψυχή τους. Σ' όλα μου τὰ ταξίδια βρισκόμουν σέ μιάν ανάλογη κατάσταση. Διάθεση καθαρά ποιητική. Πήγαινα σά να νειρευόμουν με τὰ μάτια ανοιχτά. Δέν ξέρω αν έτσι βρισκόμουν πιδ μακριά η πιδ κοντά στην πραγματικότητα, αν κατώρθωνα να τή δημιουργήσω τέτοια που θά έπρεπε να είναι κι' όχι τέτοια που ήταν. Μά σήμερα τρέχω σ' έναν άνθρωπο που με περιμένει. Βιάζομαι. Θέλω να δοκιμάσω όσο μπορώ πιδ γλήγορα τί σχέση έχουν τὰ πλάσματα της φαντασίας μου με την πραγματικότητα. Κι' όμως ή νέα γυναίκα που πηγαίνω να βρω υπάρχει από πολύν καιρό μέσα μου, από τότε ίσως που ήμουν παιδί, έχει μεγαλώσει στο αίμα μου σαν ένα κομμάτι του ίδιου του έαυτού μου, είναι τέτοια και στην πραγματικότητα όπως τή βλέπω μέσα απ' τὰ όνειρα μου.

* *

Ήταν σ' ένα δρόμο ήσυχο κοντά σέ κάποια εργοστάσια μαυρισμένα απ' τούς καπνούς που σέ καρτερούσα. Ο ήλιος βρισκότανε ακόμα στον ουρανό κ' ή μέρα προχωρούσε σιγά-σιγά στο τέλος της. Σ' έπερίμενα κι' ένας άνεξηγητος τρόμος μου πάγωνε τὸ αίμα, μήπως σέ περιμένει πάντα στή ζωή

μου. Κι' ο άκεανός της άναμονής με εξαφάνιζε στην άφραντισύνη του. Κι' όμως περίμενα κάτω που τὸ είχα τόσο έντονα ζήσει μέσα μου στή μοναξιά, ώστε έπρεπε, ήταν άνάγκη νάρθει εκεί που ήταν ή θέση του. Καρτερούσα κάτω δικό μου που έλειπε πολύν καιρό κι' όλα στο βάθος του έαυτού μου τὸ άναζητούσαν, όλα τὸ καλοῦσαν σά να είχαν χάσει την ίσορροπία τους, τὸ ρυθμό τους, τή λειτουργία τους, την ίδια τους ύπαρξη. "Αν δέν φοχότανε αυτό που περίμενα δέν ήταν πιά δυνατό να γεμίσει με τίποτα τὸ κενὸ της ψυχής μου. Οι στιγμές είχαν μιá τραγική διάρκειά και ή άγωνία μου παραφρονοῦσε. Και σέ περίμενα όπως άλλοτε μιá νύχτα σ' ένα παλιό ξενοδοχείο στις προκυμαίες του Σηκουάνα τή μικρή Lucy. Μά και τότε έσένα περίμενα, πάντα έσένα σ' όλη μου τή ζωή. Και μέσα μου σέ μεγάλωνα, σου έδινά κάθε μορφή, σ' αγαπούσα με κάθε άγάπη, και πάντα σέ περίμενα...

* *

Και σου μιλούσα μέσα στή νύχτα μπροστά σέ μιá θάλασσα που ποτέ δέ μένει άκίνητη σ' ένα άκρογιαλί της Άττικής. Αυτό πάντα τὸ νειρευόμουν. Μπροστά σέ μιá θάλασσα που κλείνουμε στο αίμα μας και τή λατρεύουμε γιατί πάντα μας φέρνει στο άλλο. Και δέ σ' έβλεπα. Δέν κοίταζα τ' άνήσυχα μάτια σου, τὸ πρόσωπο σου. Έβλεπα μέσα μου. Ήταν νομίζω κείνη τή στιγμή σά να έβλεπα έσένα. Ψηλά ο ουρανός γέμισε άστρα και ή ψυχή μας όνειρα και σχέδια για ταξίδια που ποιός ξέρει αν θά τὰ πραγματοποιήσουμε ποτέ. Ή νύχτα του καλοκαιριού σόπαινε μπροστά στή θάλασσα. Πόσα χρόνια να τρέξαμε μαζί πάνω στή γή, πάνω σ' όλες τις θάλασσες τραγικό άκόλουθο του άπόλυτου. Μαζί σαν ένας άνθρωπος. Και κείνη τή νύχτα σταματήσαμε για λίγο σ' αυτή τή μαγική γωνιά της γής. Κ' ήσουν ή μόνη ζωντανή ύπαρξη που έφτανε έτσι σταθερά και βέβαια μέσα μου. Σκέψου ότι ως τώρα μονάχα μάτιας σκιές με κατακτιήσαν και με γέμισαν ξεθωριασμένα όνειρα. Ήσουν ο άνθρωπος που πάντα άναζητούσα. Ο άνθρωπος που χρόνια μεγάλωνα μέσα μου, ολόκληρη ή ζωή. Και οι μάτιας σκιές χαθήκαν νικημένες.

ΣΤΕΛΙΟΣ ΞΕΦΛΟΥΔΑΣ

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΚΩΣΤΑ ΘΡΑΚΙΩΤΗ: *Στόν 'Ελεύθερο Δρόμο*. (Ποιήματα).

Όπως ή μικρή λυρική συλλογή του μās πληροφορεί, ό κ. Κ. Θρακιώτης βγήκε στόν ελεύθερο δρόμο τής έμπνευσης και τής τέχνης για να τραγουδήσει. Καταλαβαίνετε βέβαια ποιός είναι ό ελεύθερος δρόμος. Ξεκινώντας από τις άρχές του ιστορικού ύλισμου φέρνει ολόσια στην κοινωνική επανάσταση και, φυσικά, στην κατάλυση κάθε προεπαναστατικής αξίας. Μά ό δρόμος αυτός πού ελεύθερο τόν θέλει ό κ. Θρακιώτης είναι ελεύθερος όσο να ξεφύγει κανείς από την αστική στρατα. Μόλις προχωρήσουμε δυο - τρία βήματα, κι' αν θέλουμε βέβαια να έχουμε τα μάτια μας άνοιχτά, θα καταλάβουμε πώς ή ελευθερία μας είναι φαινομενική και πώς ό καινούργιος δρόμος μās υποχρεώνει να τόν ακολουθήσουμε σε όλες του τις συνέπειες. Στους χρυσούς ορίζοντες μās προσμένουν καινούργια σφρηλατημένα δεσμά γιατί σε κανένα δρόμο δέν μπορεί κανείς να περπατήσει σωστά, είτε ποιητής είναι είτε σκαφτιός αν δέν ύπακούει στα προστάγματα κάποιου κυρίαρχης πειθαρχίας. Ό κ. Κ. Θρακιώτης όταν προχωρήσει ακόμη λίγο πιδό μπροστά θα καταλάβει πώς είναι άνάγκη να ύποτάξει τούς ύπερβολικά ελεύθερους ήχους του τραγουδιού του σε κάποιο προσωπικό νόμο καλλιτεχνικής πειθαρχίας, και πρέπει ν' άντιμετώπισει αποτελεσματικά την έκτυφλωτική επίδραση πού δέχεται από τούς άμφίβιλους ποιητές τής επαναστατικής πρωτοπορείας. Διαφορετικά θα καταλήξει στην άπόλυτη άναρχία του ποιητικού λόγου και στην άδοξη έξάντληση τής ποιητικής του προσωπικότητας πού δίχως άμφιβολία ύπόρχει, και συμπαθητικά μās γνώφει, όσο άπλαστη άκόμη και αν είναι. Ό ποιητής εινε πολύ νέος και δέ λογαριάζει άκόμη όσο πρέπει τό πολυσύνθετο νόημα τής τεχνικής. Γράφει τούς στίχους του όπως τούς πρωταρπάζει με την επαναστατική του φαντασία δίχως καμμιά επίμονη έπεξεργασία. Όσο αν ό τρόπος αυτός άνταποκρίνεται κάπως στην ψυχολογία τής επαναστατικής ποίησης δέν μπορεί να συμβιβαστεί με την άυστηρή ποίηση πού είναι ή δύσκολη τέχνη του λόγου. Προσωπικά δέ ουμπαθώ και ύποψιάζομαι μάλιστα την επαναστατική ποίηση πού θέλει να κρατηθεί στην άτμόσφαιρα του καθαρού λυρισμού. Η παρόρμηση πρδς τή μεγάλη κραυγή, την έντυπωσιακή χειρονομία, τή διδαχή και τή ρητορεία, ή έπιταχτική άνάγκη τής άμεσης επικοινωνίας με τα επαναστατικά ένστιχτα τής μάζας δύσκολα συμβιβάζεται με την έσωτερική άυτοσυγκέντρωση και τή συγκρατητή έκσταση του λυρισμού πού κι όταν άκόμη ξεσπά σε όρμητικό, ένορρηματικό μεθύσι, πάλι διαφέρει από τή ρητορική μέθη του επαναστάτη ποιητή. Τό μεθύσι του επαναστάτη ποιητή δέ γνωρίζει μήτε ρυθμό μήτε άρχιτεχτονική. Τα σπάζει όλα και τα παραμερίζει για να εξασφαλίσει όσο μπορεί πιδό πλατύ χώρο στις άγριες κραυγές του πού στο τέλος άκούγονται σαν βραχνολαλήματα μεθυσμένου και πού προκαλούνε τρόπον άντι συγκίνηση Δέ μπορεί να είναι ποίηση τό έργο εκείνο πού προκαλώντας στόν άναγνώστη άμεσο τρόπον του παραλύει την άισθητική συνείδηση. Η όργη και τό ταξικό μίσος πού στο τέλος γίνεται άνθρώπινο μίσος, οδηγεί

τόν επαναστάτη ποιητή στόν άντικαλλιτεχνικό έκβλισμό τής μορφής και τόν υποχρεώνει να μην άισθίνεται παρά μονάχα όσα του είναι άναγκαία για να δείχεται στόν έαυτό του και στη μάζα σκληρός, άμείλιχτος και άσυγκίνητος τιμωρός κάθε πνευματικής εκδήλωσης πού άντιπαθεί, πού δέ συμπαθεί ή πού δέν ενδιαφέρεται για την επανάσταση. Μέσα στους νέους και στους παληούς άκόμη ποιητές μας έχουμε άρκετούς τέτοιους τύπους. Μά ό Θρακιώτης και με όλες του τις νεανικές άδυναμίες είναι δίχως άμφιβολία μια εύχάριστη έξάρρηση. Τα λιγοστά του τραγούδια γραμμένα με βαθειά καλωσύνη και με παιδική τρυφερότητα θαρρείς πώς τα έμπνεύστηκε σε στιγμές επαναστατικής άφέλειας. Τό άσπονδο ταξικό μίσος ούσιαστικά του είναι άγνωστο και ή άναγκαστική ρητορεία τής άνταρσίας πού συχνά και άναπόφευχτα τινάζει τούς στίχους του δέν είναι άντιπαθητική έπειδή δέν είναι προμελετημένη κι' έπειδή κάποτε βρίσκει τόνους λεπτούς και συγκινημένες άποχρώσεις. Μεταχειρίζεται βέβαια τις λέξεις αίμα, μίσος, κόκκινος κ.λ.π. μά νοιώθεις πώς δέν άνταποκρίνονται στην άληθινή του ψυχολογία. Ό Θρακιώτης συμπονει πιδό πολύ και διαισθάνεται τρυφερά, είδυλλιακά, την πραγματικότητα πού τραγουδεί και πού λαχταρά την κοινωνική της άπολύτρωση, παρά πού μετατρέπει σε ποίηση τή δογματική συνείδηση και τή φορά του κομμουνιστικού άγώνα. Ό Θρακιώτης πήρε τόν ελεύθερο δρόμο με σύμβολο και άλληγορία την πορφυρή σημαία και τό θρυλικό πορτραίτο του Λένιν άλλά με κίνητρο έσωτερικό την άφιλόκερδη άγάπη, τή μητρική στοργή και την είδυλλιακή όμορφιά τής ζωής. Έδώ βρίσκω την καθαρή του άλήθεια κι' αυτή φαντάζομαι πώς είναι ή πιδό πολύτιμη ούσία τής ποίησής του:

Έδώ κάτω, είναι τόσον ώραία,
τό γαλάζιο άκρογιάλι,
τά μακρυνά τα καράβια πού πάνε
στην ύγρη και καμπύλη ράχη του πόντου...
Μου τα χάρισεσ όλα, μητέρα,
την άγάπη,
για ν' άνοίγουν στο φως της
σαν τεράστια πολύχρωμα
ρόδα.

Πρέπει να έχει κανείς έμπιστοσύνη στους δροσερούς αυτούς και τρυφερούς ήχους, πού δίχως να έχουνε πολλές γνωριμίες με την άυστηρή τεχνική, με τό ποιητικό βάθος και τή συνειδητή καλλιέργεια τής μορφής, άναβρύζουνε ήρεμα από μι' είδυλλιακή πηγή μελωδίας και είναι συγκινημένοι άντίλαλοι μιας ευάισθητης ψυχής. Πόσο άπλά και σύντομα μισοδείχνει την άτμόσφαιρα των δυο άντίπαλων κόσμων!

Έκει κάτω είναι μια γαλήνη
κι' έδώ σκοτεινή όχ! άνταρσία.

Μά ό Θρακιώτης έχει άκόμη πολύ δρόμο να περπατήσει. Πρέπει να κλαδέψει άφοβα τόν έαυτό του, να τόν βυθομετρήσει σωστά και να τόν κολλιεργήσει με σύστημα και με πάθος. Να μην τόν περιφρονήσει τόσο, σαν καλλιτέχνη, ώστε πάντα να μένει εύχαριστημένος στο ρόλο του άπρόσωπου άντίλαλου τής επαναστατικής ποίησης πού την ύποφέρουμε σήμερα, δίχως να θέλουμε, σαν ένα κακό άναγκαίο και ίσως μεταβατικό. Και άφού μήτε ή διάθεση, μήτε ή έφευρετική φαντασία δέν του λείπει, άφού οί μελωδικές άποχρώσεις τής γλώσσας δέν του είναι ξένες, άφού ή άφέ-

λεια του προσθέτει μια λεπτή χορδή στη λύρα του, γιατί να μην αποτινάξει τις ολέθριες επιδράσεις των «Πρωτοπόρων» ή τουλάχιστο να τις διαμορφώσει κατάλληλα, ώστε να μάς πει μια μέρα το τραγούδι του και να τον χειροκροτήσουμε όλοι δίχως τον ίησουητισμό της ταξικής επιφύλαξης;

ΑΝΤΡΕΑΣ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ

ΜΑΝΟΥ ΚΑΡΠΗ: *Με το νόμο εκτός νόμου*, Αθήνα 1933.

Φαντάζομαι πώς ο κ. Μάνος Κάρπης θα είναι ένας άνθρωπος που ξεκίνησε στη ζωή χωρίς συγγραφικές προθέσεις μήτε λογοτεχνική προετοιμασία και ξηφνικά, εκεί που δεν το περίμενε, του ήρθε ή όρεξη να γράψει να πει τον πόνο του. Έτσι υπόθετω πώς έγινε αυτό το βιβλίο, που είναι ανώριμο, παραφορτωμένο, συχνά αδέξιο, μα δεν του λείπει κάποιο πάθος. Αισθάνεσαι πώς οι σελίδες του πηγάζουν από μια βαθιά ανάγκη της ψυχής.

Πρόκειται για έναν υπάλληλο χρηματιστικού γραφείου, θύμα της κρίσης, που βρίσκεται μια μέρα χωρίς δουλειά και χωρίς κανένα πόρο, γνωρίζει όλη την υλική και ψυχική δυστυχία της αεργίας κι αποφασίζει τέλος να βγει έξω-νόμου για να σωθεί. Η τύχη τον ευνοεί, οι παράνομες επιχειρήσεις του του δίνουν ξαφνικά τον πλούτο (λαθρεμπόρια ναρκωτικών και τσάι) αλλά δεν είναι ικανός να σταθεροποιήσει τη νέα οικονομική του θέση και κατακυλιό ξανά μες στην απόγωση.

Το περιβάλλον όπου ξετυλίγεται αυτή η ιστορία μάς είναι άρκετά γνώριμο και πολύ αντιπαθητικό. Είναι αυτή η ψευτοκοινωνία που συναγελάζεται γύρω στην οδό Σταδίου, στα χρηματιστικά γραφεία, στα καμπαρέ και στα κρυφά χαρτοπαίγνια και ξεδεύει όλον τον καιρό του μες στα νούμερα και σε πολύ μέτριες απολαύσεις, στο περιθώριο της αληθινής ζωής. Είναι μια πολύ χαμηλή ανθρωπότητα, που της λείπει ολότελα κάθε γενναίο όρμη, κάθε φιλοδοξία, κάθε πλατύτερη αντίληψη του κόσμου. Ένας ληστής του βουνοῦ, ένας τυχοδιώκτης των μεγάλων θαλασσών, είναι βέβαια πολύ ανώτεροι άνθρωποι από όλον αυτόν τον καλοντυμένο όχλο. Ο συγγραφέας αποφάσισε να τα πει όλα για να ξεσκάσει και τα λεία πράγματα με απόλυτη ειλικρίνεια και δίχως καμμιόν ελπίδα πώς μπορεί να διορθώσει κανέναν. Η πρόθεσή του είναι να ξεσκεπάσει ολότελα την ψυχική φτώχεια και ασκήμια των προσώπων του. Υπάρχει στο βιβλίο του κάποιος τόνος απέραντης αηδίας και εκδικητικής μανίας, που θυμίζει κάπως το «Ταξίδι στην άκρη της νύχτας» του Σελίν, χωρίς να φτάνει ποτέ την πνοή και την εδύτητα της σύνθεσης του Γάλλου συγγραφέα. Ίσως να υπάρχει εδώ και κάποια επίδραση.

Ως ψυχολογικό ντοκουμέντο της εποχής μας (οικονομική κρίση 1932) αυτό το βιβλίο θα μπορούσε να σταθεί. Ως λογοτέχνημα είναι μια αδύνατη εργασία. Μα ο κ. Μάνος Κάρπης ασφαλώς έχει κάτι μέσα του. Άς καλλιεργήσει τον εαυτό του, άς κοπιώσει, άς μελετήσει τη ζωή και τα βιβλία. Άς προσπαθήσει κυρίως να λυτρωθεί από την επίδραση αυτής της τόσο ταπεινής ανθρωπότητας, που τον κλείνει σήμερα μες στα δόξα της, και να κοιτάξει τον κόσμο από μια υψηλότερη ανθρώπινη σκοπιά.

Γ. Θ.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Αμερικανικά θέματα.

Τα γεγονότα που εξελίχθηκαν και εξελίσσονται στην Κούβα, εκτός από το τοπικό και το γενικότερο πολιτικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν εξ αιτίας του ρόλου των οποίων έπαιξαν σ' αυτά οι Ένωμένες Πολιτείες, θα μπορούσαν και από άλλες σκοπιές να σχολιασθούν. Σεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει μέσα σ' αυτά η μορφή του προέδρου στρατηγού Μαχάδο.

Ο στρατηγός εξέλεγε στα 1924 εις αντικατάσταση του προέδρου Μενοκάλ, και με την υποστήριξη των Ένωμένων Πολιτειών αξίζει να σημειωθεί ότι σήμερα ύστερα από σειρά άτυχημάτων στην εσωτερική του πολιτική, πάλι μια επέμβαση του πρεσβευτή των Ένωμένων Πολιτειών τον ανάγκασε να παραιτηθεί. Στο μεταξύ όμως διάστημα, οι σχέσεις του προέδρου με τους οικονομικούς κύκλους του Ντάουν Στρήτ υπήρξαν εξαιρετικά καρποφόροι και για τις δυο μεριές· σχετικά αναφέρουν το εξής χαρακτηριστικό γεγονός: στα 1927 σ' ένα γεύμα που του έκαναν Άμερικανοί οικονομικοί παράγοντες στη Νέα Υόρκη, όταν ο πρόεδρος Μαχάδο εδήλωσε: «Κυβερνώ με πυγμή σιδερένια», ο αντιπρόσωπος του Οίκου Μόργκαν του απήντησε: «Τα μέσα δεν μάς ενδιαφέρουν· αυτό που θέλομε είναι να μείνει καιρό στην αρχή ένας τόσο καλός Κυβερνήτης».

Και πράγματι ο στρατηγός είχε κι' άλλες αρχίσει να δείχνει πώς τέτοιες είναι και οι δικές του αντιλήψεις· τον ίδιο αυτό χρόνο, φιλελεύθεροι φοιτητικοί κύκλοι που έπετεθήκαν εναντίον του εδιώχθηκαν παράνομα και με σκληρότητα. Στις πρώτες σχετικές παρατηρήσεις που του έγιναν απήντησε: «έμένα δε με ρίχνουν τα κουρελόχαρτα», εννοώντας τους νόμους· άλλοτε, σε παρόμοια περίπτωση, απήντησε: «ό,τι είναι πατριωτικό, είναι νόμιμο»...

Η αντίδραση ηύξανε, και ταυτόχρονα τα βίαια ή τρομοκρατικά μέσα του προέδρου· στις επόμενες προεδρικές εκλογές, ο Μαχάδο παρουσιαζόταν μόνος υποψήφιος· κατηγορούμενος για τις δικτατορικές τάσεις, απαντά: «Δικτάτωρ, ναί! Άλλά δικτάτωρ εν όνόματι των ιερωτέρων πραγμάτων του κόσμου: της δημοκρατίας και της ελευθερίας!» και ο Αρχιεπίσκοπος της Αβάνας τελειώνει ένα του κήρυγμα με τα λόγια: «Ο Θεός στον ούρανο και ο Μαχάδο στη γη»...

Για να επιτευχθεί το δεύτερο αυτό κυριώτερος συνεργός είναι η μυστική Άσφαλεια: από τα 1927 στα 1931 η στατιστική αναγράφει 2.638 ύποπτες αυτοκτονίες και μυστηριώδεις θανάτους στην Κούβα. Η κατάσταση αυτή ώθησε τα πράγματα στην εξέλιξη ή όποια μάς έγινε τώρα γνωστή από τον καθημερινό μας τύπο.

Ένα γράμμα του Στέφαν Τσβάιγκ.

Από καιρό ο Στέφαν Τσβάιγκ είχε ζητήσει να του σταλούν τα έργα του Κωστή Παλαμά. Το γράμμα του που δημοσιεύουμε παρακάτω μεταφρασμένο είναι η απάντηση του διάσημου Αυστριακού συγγραφέα στην αποστολή των βιβλίων αυτών.

Σάλσμπουργκ, 9 'Ιουνίου 1933.

Ἀγαπητέ κύριε και συνάδελφε,

Ἡ τόσο πολυτάραχη ἐποχή πού ζοῦμε, δέ μου ἐπέτρεψε δυστυχῶς νά βυθιστῶ·
νωρίτερα στή σειρά τῶν ὡραίων ἐκείνων βιβλίων πού εἶχατε τήν καλωσύνη — ἐδῶ
και λίγους μήνες — νά μου στείλετε, προσθέτοντας μιὰ χαριτωμένη ἀφιέρωση.

Ἐπιτρέψτε μου νά σᾶς ἐκφράσω τώρα, ὅλο τὸν εἰλικρινέστατο θαυμασμό μου
γιὰ τὰ ποιήματά σας καθὼς και γιὰ τὰ πεζά σας, δηλαδή γιὰ ὅλο σας τὸ ἔργο, πού
οἱ ὁμορφιές του μου φαίνονται πολὺ καλά ἀποδομένες στή γαλλικὴ μετάφραση. Πόσο
ὁμως λυπᾶμαι πού δὲν μπορῶ νά σᾶς διυβάσω στή μητρικὴ σας γλῶσσα!

Ἡ ἐπιτομὴ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας τοῦ Ἑσσελιγκ μου πρόσφερε πολὺ κα-
λὲς ὑπηρεσίες. Εἶμαι τώρα σὲ θέση ν' ἀντιληφθῶ τὴν ὀλωσδιόλου πρωτεύουσα θέση
πού κατέχετε στή σημαντικώτατη αὐτὴ κίνηση. Καὶ ἄλλη μιὰ φορὰ σᾶς εὐχαριστῶ
και σᾶς ζητῶ συγγνώμη γιὰ τὴν τόσο μεγάλῃ μου σιωπῇ.

Πιστεύετε, ἀγαπητέ κύριε και συνάδελφε, στὸν εἰλικρινέστατο και βαθύτατο
θαυμασμό τοῦ ἀφοσιωμένου σας

Στέφαν Τσβάιγκ

Σᾶς ζητῶ θερμὰ συγγνώμη πού σᾶς γράφω τόσο ἀτελεῖς, ἀλλὰ οἱ τελευταῖοι μῆ-
νες εἶτανε δυσκολοβάσταχοι (θὰ τὸ ξέρετε ἴσως πὼς κάψανε και τὰ δικὰ μου τὰ βι-
βλία δημόσια στὸ Βερολίνο, χωρὶς ποτὲ νά ἔχω ἀνακατευθεῖ στήν πολιτικὴ). Διάβασα
ἀργὰ τὰ ἔργα σας, γυρεύοντας νά μαντέψω τὴ μουσικὴ τοῦ ρυθμοῦ μέσα ἀπὸ τὴ με-
τάφραση (τὴν ποιητικώτατη, ἄλλωστε, τοῦ κ. Clément)— ἐνοιῶσα κάτω ἀπὸ τὴν ἀδν-
νατισμένη ἴσως μορφὴ τῆς γαλλικῆς ἀπόδοσης, τὴ μεγάλη δημιουργικὴ δύναμη,
ἐνοιῶσα πὼς εἴσατε ἕνας ἀπὸ τοὺς ποιητὲς τοῦ μεγάλου ἔμφυτου ρυθμοῦ, ὅπως εἶ-
ταν ὁ Walt Whitman και ὁ Verhaeren ἕνας ἀπὸ ἐκείνους πού μεταμορφώνουν
τὴν ἴδια τὴ ζωὴ σὲ ρυθμὸ δίχως νά τὸ θέλουν. Πόσο λυπᾶμαι πού δὲν μπορῶ νά
διαβάσω ἑλληνικὰ τοὺς ἠχηροὺς αὐτοὺς στίχους — μὰ θὰ ἤθελα, τουλάχιστο, μιὰ
μέρα νά μου δινόταν ἢ εὐκαιρία νά σφίξω τὸ ἄξιο χέρι σας στήν Ἀθήνα. Εἶναι τό-
σοι λίγοι ἐκεῖνοι πού ὑποστηρίζουν ἀκόμα τὴν ἀκέρεια τὴν καθαρὴν ποίηση,
ὥστε πρέπει νά τοὺς θαυμάζουμε μὲ ὅλη τὴ συγκίνηση πού ταιριάζει στὸ σπάνιο και
στὸ ὑπέροχο. Ἐπιτρέψτε μου, νά σᾶς στείλω ἕνα ἀπὸ τὰ βιβλία μου — ὄχι ὡς ἀντα-
πόδοση, ὡς ἀντίδωρον*, ἀλλὰ ὡς ἐκδήλωση σεβασμοῦ.

Χιτλερισμός και Ἐκκλήσια.

Τις μέρες αὐτὲς καταδικάσθηκε ἀπὸ τὸ δικαστήριον τῆς Δορτσμούνδης σὲ 16
μηνῶν φυλάκιση ἕνας καθολικὸς παπᾶς. Αἰτία τῆς καταδίκης του εἶταν ὅτι παίρ-
νοντας μιὰ φορὰ ἀφορμὴ ἀπὸ ἕνα χιτλερικὸν ἄρθρον πού εἶχε γιὰ τίτλον «ὁ καθολικι-
σμός εἶναι αἰσχρὸς γιὰ τὸν πολιτισμό», ἐμίλησε ἐναντίον τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ.

* Ἡ λέξις αὐτὴ γραμμὴν ἑλληνικὰ στὸ κείμενον.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Τὸ χρονικὸ τοῦ Μαχαιρᾶ.

Εἶναι μερικὸς καιρὸς τώρα πού ὁ κ. R. M. Dawkins, Καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς
και νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσας και λογοτεχνίας στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης,
ἔχει ἐκδώσει τὸ Μαχαιρᾶ, τὸ γνωστὸ Κύπριον χρονογράφο τοῦ ΙΕ' αἰῶνα.

Ὁ κ. Dawkins εἶναι πολὺ γνωστὸς ἐδῶ, κυρίως ὡς ἀρχαιολόγος. Τὸν εἶχαμε
Διευθυντὴ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἀπὸ τὸ 1906 ἴσα μὲ τὸ 1914. Γιὰ
τις ἀνασκαφὰς πού ἔκανε στή Σπάρτη (1906—1910) ἔχει βγάλει, σὲ πολυτελεῖ ἔκδοσιν,
ὀγκωδέστατον βιβλίον στὰ 1919 μὲ τὸν τίτλον «Ἄρτεμις Ὀρθία». Ἐξὸν ἀπὸ τὴν ἀρχαιο-
λογία, ἔχει καταγίνει και στίς ντοπιολαλιὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας και τοῦ Πόντου και
δημοσιέψει σπουδαῖα ἄρθρα γιὰ τίς μελέτες του. Τελευταῖα ἔγραψε και μιὰ ὡραία μελέτη
γιὰ τὸν Ἀγγλον λογοτέχνη Norman Douglas. Ἀπὸ τὰ 1920 διδάσκει στήν Ὁξφόρδην,
και ἡ ἔκδοσιν τοῦ Μαχαιρᾶ εἶναι ἀπὸ χειρόγραφον πού σὴζεται ἐκεῖ.

Γιὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτὴ γράφτηκαν, νομίζομε, δυὸ μονάχα σημειώματα ἐδῶ ἕνα στὴν
«Ἔστια» και τὸ ἄλλο στὸ τελευταῖον τεῦχος τῆς «Ἐπετηρίδος τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν».
Τὸ πόσον σπουδαῖα και χρήσιμα στή μελέτη τῆς ἱστορίας και τῆς γλώσσας μας εἶναι τέ-
τοια ἔργα, και πόσον δείχνουν τὴ συνέχεια τὴν ἀδιάσπαστη τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι τόσο
ὀλοφάνερο, πού κάθε σχολίον περιτετεῖ, ἂν και βρέθησαν μερικοὶ νά ποῦνε πὼς εἶναι
ἀνάξιον νά καταγίνεται κανεὶς μὲ αὐτοὺς τοὺς χρονογράφους και τοὺς ὁμοίους των.

Γι' αὐτὸ, σὺν εἶδαμε στὸ Ἀγγλικὸν περιοδικὸν τὸ Journal of Hellenic Studies
(Τόμος 32ος, Μέρος 3ον, σ. 331-4) μιὰ βαθιὰ μελετημένη βιβλιοκρισίαν γιὰ τὸ ἔργον
αὐτὸ ἀπὸ τὸ γνωστὸν λογοτέχνη Ἰω. Ν. Μαυρογορδάτου τῆς Λόνδρας (!) παρακαλέσαμε
τὸ φίλον κ. Νικόλαον Ποριώτη νά μᾶς τὴ μεταφράσει—ἀριστοτεχνικὰ ὅπως ἐκεῖνος μονάχα
ἔχει—γιὰ νά τὴ γνωρίσει και τὸ Ἑλληνικὸν Κοινὸν ἀπὸ τὴν «Ἰδέαν».

Δ. Π. Π.

(!) Ὁ κ. Μαυρογορδάτος ἔχει δημοσιέψει ἀγγλικά μιὰ τραγωδίαν «Ἡ Κισσάνδρα
στὴν Τρωάδα» (1914), τὸν «Κόσμον ἄλυσοδεμένο» (1917) μελέτην οἰκονομοκοινωνικὴν,
ποιήματα (1927), μελέτες γιὰ τὸν Ἐρωτόκριτον και τὸ Κρητικὸν Θέατρον (1929), τὴν «Τω-
ρινὴ Ἑλλάδα» (1931).—Ἀνταποκριτὴς μεγάλῃς Ἀγγλικῆς Ἐφημερίδας στὸν πρῶτον
Βαλκανικὸν πόλεμον, ἐδημοσίεψε σὲ τόμον τίς ἐντυπώσεις του μὲ τὸν τίτλον «Γράμματα
ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα».

ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΜΑΧΑΙΡΑ: *'Εξήγησις τῆς γλυκειᾶς χώρας Κύπρου, ἣ ὀνομάζεται Κρόνακα, τοῦτέστιν Χρονικόν*, ὅπως τὴν ἔχει ἐκδώσει μετὰ φράση καὶ σχόλια ὁ R. M. Dawkins.

Τόμ. Α', σελ. XVI-685, μετὰ φράση. Τόμ. Β', σελ. VI-333, μετὰ γενεαλογικὸν πίνακα. Ὁξφόρδη: Clarendon Press 1932. Τιμὴ Λ. στ. 2, σ. 10.

Πρέπει νὰ συγχαρῆ κανεὶς τὸν καθηγητὴ Dawkins γιὰ τὴν ἀποτελείωση τῆς ἐκδόσεως τοῦ Μαχαιρᾶ ἀπὸ καιροῦ τὴν καρτερούσαμε καὶ τώρα μᾶς παρουσιάζεται διτόμη σὲ μιὰ τιμὴ πού ἔχουμε μάθει πιά νὰ τὴ γνωρίζουμε σὰν ἄτοχο παραβλάσταρο τοῦ Πανεπιστημιακοῦ τυπογραφείου τῆς Ὁξφόρδης. Ὁ πρῶτος τόμος περιέχει τὸ κείμενο, μετὰ νέα διαίρεσή του σὲ ἕξ βιβλία καὶ 713 ἀριθμημένους παραγράφους, μετὰ κριτικὰ ὑπομνήματα, καὶ μετὰ περὶ τεχνῆ μεταφράσεως πού ποτὲ τῆς δὲ χίνει λέξη ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ οὔτε παραπολὺ ἐπιτηδεύεται τὸ ὄψος. Ὁ δεύτερος περιλαμβάνει μιὰ συντομώτατη εἰσαγωγή, ἕνα βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα, ἕνα σημείωμα γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ Χρονικοῦ, τὰ σχόλια τοῦ κειμένου, τρεῖς πίνακες καὶ ἕνα γλωσσάριο. Κρίμα πού δὲ μᾶς δίνει καὶ μιὰ σελίδα πανομοιότυπη ἀπὸ κάθε χειρόγραφο.

Οἱ δέκα σελίδες γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ Χρονικοῦ, ὅπως τὴ μεταχειρίζονται «καὶ ὁ Μαχαιρᾶς καὶ ὁ ποιὸς εἶναι ὑπόλογος γιὰ τὴν (Ὁξφορδιανὴ) διασκευή», δοκιμάζουσι μοναχὰ «νὰ περιγράψουσι τὸ λεξιλόγιον τοῦ γενικοῦ τοῦ ὄψους, καὶ νὰ ἐπισύρουν τὴν προσοχὴν ἐπὶ σημεία ὅπου μποροῦμε τοὐλάχιστον νὰ ἐξηγήσασιν τὶς ἀρχὰς μερικῶν ἀπὸ τὰ ἀξιοσημεῖωτα γνωρίσματα τῆς Κυπριώτικης Ἑλληνικῆς ὅπως μιλιέται σήμερον». Ὁ καθηγητὴς Dawkins προβαίνει καὶ καταστρώνει δέκα φωνητικὰ γνωρίσματα γιὰ τὴ διάλεκτον, πού πιστεύει πὼς ἔχει κατορθώσει νὰ τὰ ξεχωρίσῃ: ἀποβολὴ τοῦ τόνου ὕστερ' ἀπὸ τὸ ἀρνητικὸν ἀφομοίωσι τῶν φωνήεντων ἀνάπτυξιν τοῦ κ ἀπὸ τὸ ἡμίφωνον ζ' ἀποβολὴ τῶν β, γ, δ ἀνάμεσα σὲ δυὸ φωνήεντα ἀπαλυσμὸ τῶν χε, χι καὶ συ' ἀφομοίωσι τοῦ τελικοῦ ν' ἀνακάτωμα τῶν βγ καὶ γβ' διπλασιασμὸν στὰ σύμφωνα καὶ τὴν ἀνομοιωτικὴν ἀποβολὴν τῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς δυὸ ὅμοιες ἐπάλληλες συλλαβές. Οἱ δέκα σελίδες συμπληρῶνται μετὰ ἕνα πολὺ σύντομον σημείωμα γιὰ τὸ λεξιλόγιον. Αὐτὸ ὅμως ἀναπληρῶνται μετὰ τὸ ἕξοχο Γλωσσάριον πού εἶναι καὶ μόνον τοῦ ἔργου σημαντικώτατον, γιὰτὶ συνοψίζει πολλὰς λεξικογραφικὰς πληροφορίας ἀπὸ μέσ' ἀπὸ τὰ σχόλια καὶ ἀπ' ἄλλοι' ὅμως ἀδύνατον νὰ μὴ λυπηθῶμε πού ὁ καθηγητὴς Dawkins δὲν ἔχει ξανατυπώσει ὅλην τὴν συγγραφὴν γιὰ τὸ λεξιλόγιον τοῦ Μαχαιρᾶ πού βρῖσκειται ἐν τῇ Proceedings of the Philological Society (1925-1930) αὐτὴ μᾶς δίνει πολὺν πληρέστερον ἐπισκόπησιν τῆς ἀναλογίας καὶ ἐπιρροῆς πού εἶχαν τὰ λόγια Ἑλληνικὰ, τὰ δημοτικὰ Ἑλληνικὰ, τὰ Βυζαντινο-Λατινικὰ, τὰ Γαλλικὰ, τὰ Ἰταλικὰ, καὶ τὰ Σημιτικὰ στοιχεῖα. Καὶ κοντὰ ἐπὶ σημείωματα ἐκεῖνα γιὰ τὰ φωνητικὰ γνωρίσματα καὶ τὸ λεξιλόγιον τῆς γλώσσας, θὰ μᾶς εἶταν καλὸδεχτεὶς λίγες πληροφορίες γιὰ τὴ γραμματικὴ. Ἐξω ἀπὸ ἕνα σημείωμα (§ 680), γιὰ τὴν ὀνομαστικὴν κατὰ παράθεσιν μετὰ ἄλλας προηγούμενες πτώσεις, σχεδὸν καμιά ὁδηγία δὲ μπορεῖ νὰ βρεθῆ στυλοῦς τῶν αὐτῶν καὶ ὁ ἀναγνώστης, ὁ συνηθισμένος μετὰ τὰ Ἑλληνικὰ μιᾶς πλαιότερης ἢ νεώτερης ἐποχῆς, θὰ τῷχε χαρὰν τὴν νὰ μάθῃ λ. χ. γιὰτὶ ὁ Μαχαιρᾶς γράφει, καθὼς φαίνεται ἀδιάφορα, *λότζα τῶν Γενουβίων ἢ λότζα τοὺς Γενουβίους, ὁ ποδεστᾶς τοὺς Γενουβίους ἢ τὸ κουμούνιν τῶν Γενουβίων*.

Τὸ Κυπριώτικον Χρονικὸν τοῦ Λεόντιου Μαχαιρᾶ ἀπὸ πολλῶν καιρῶν εἶταν γνωστὸν, καὶ μετὰ τὶς Ἀσείζες, ὡς ἡ ἀξιολογώτερη πληροφορικὴ πηγὴ γιὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς θεσμοὺς καὶ τὴν γλώσσαν τῆς Κύπρου. Εἶχε πρωτοτυπωθῆ κάπως ἀπρόσεχτα ἀπὸ τὸ Σάθα ἐν τῷ 1873 ἀπὸ ἕνα χειρόγραφον τοῦ 16ου αἰῶνος πού εἶναι ἐν Βενετίᾳ (B) καὶ ξαναεκδοθῆ ἀπὸ τοὺς Miller καὶ Σάθα ὕστερ' ὑπὸ ἐννιά χρόνια μετὰ γαλλικὴν μετάφρασιν καὶ λίγες παραλλαγὰς ἀπὸ ἕνα ἄλλο χειρόγραφον τοῦ 16ου αἰῶνος (O) πού γράφτη-

κε ἐν τῇ Πάφῳ καὶ εἶναι τῶρα ἐν τῇ Βοδλεγιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ὁξφόρδης. Ὁ καθηγητὴς Dawkins μᾶς ἔδωκε τῶρα μιὰ ἐντελῶς νέα ἀντιβολὴ τοῦ B, προσθέτοντας ἐν κριτικὰ ὑπομνήματα ἐκεῖνες μόνον τὶς παραλλαγὰς ἀπὸ τὸ O ὅσες φέρουν ἐν κριτικῶν ὀρισμένην διαφώτισιν ἢ βελτίωσιν. Τυπώνει τὸ κείμενον ἀπὸ τὸ Βενετικὸν χειρόγραφον ἀκριβῶς ὅπως εἶναι γραμμένον, μόνον διορθῶνοντας καὶ παραπάνω ἀπὸ μερικοὺς «ιδιοτροποὺς τονισμοὺς»: κ' εἶσι εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ συνηθίσωμε πὲς γραφὰς πού συναλλάσσονται, συχνὰ μέσα ἐν τῷ ἴδιῳ παραγράφῳ, ὅπως *λειτουργία καὶ λουτουργία, Ριγούνα καὶ Ραούνα* (ἢ Ἀραγούνα), *γενεᾶς καὶ γενιάν, κληρονόμους καὶ κλερονόμους, βεντέττα καὶ βετέττα, σουρτάνος καὶ σουλιτάνος, Ἀποδεχάτορος καὶ Ἀποδοχάτορος* (Podocataro), *Συργιάνοι καὶ Συριάνοι, Κοντεφρέ ντε Πολίου καὶ Κουνιφρέ ντε Πολίου* (Godefroy de Bouillon). Ἀληθινὰ, παρὰ νὰ παρενθῆσθαι τὸ μου, πού, καθὼς σωστά λέγει, «δὲν ἔχει ἀπολύτως κανένα χειρογραφικὸν κῆφος», σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ φορὰς πού ἀναφέρει τὸν πατέρα τοῦ ὁ Μαχαιρᾶς (*τὸν πατέρα, τὸν κύρη Σταυρινὸν τοῦ Μαχαιρᾶ* § 608), ὁ καθηγητὴς Dawkins προτιμᾷ νὰ μεταφράσῃ τὸ πατέρα ὡς ἰσοδύναμον μετὰ τὸ παπᾶ, καὶ κάνει τὸ Σταυρινὸν ἱερέα. Ἡ κατὰ γράμμα μεταγραφή τοῦ χειρογράφου ἔχει, φυσικὰ, προδιαγραφῆ ἀπὸ τὴν ἐλλείδαν μήπως βρεθῶσι ἐν τῷ 15ῳ αἰῶνῳ ἴχνη τῆς γλώσσας πού μιλοῦν τῶρα ἐν τῇ Κύπρῳ. Κρίνοντας ὁμοίως ἀπὸ τὸν ἀσυνήθιστον συλλαβισμόν τῶν ὀνομάτων, πού βέβαια θὰ εἶταν τότε ἐντελῶς γνώριμος, ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν πού ἀνόμοιοι συλλαβισμοὶ γίνονται δεχτοί, καὶ ἀπὸ τὴν ἀδυσμῖαν μᾶς νὰ ξέρουμε ποιοὶ συλλαβισμοὶ ὑπῆρχαν ἐν τῷ ἀρχέτυπῳ καὶ ποιοὺς συνεισέφεραν οἱ κατοικοὶ ἀντιγραφῆς, κλίνουσι ἴσως νὰ ὑποθέσωμε πὼς αὐτὴ ἢ ἐμπιστοσύνη ἐπὶ τῷ γράμματι τοῦ χειρογράφου καὶ ἐπὶ τῇ φωνητικῇ ἀκριβολογίᾳ τοῦ γραφέα εἶναι κάπως ὑπερβολικὴ.

Οἱ παρεμβολῆς κ' οἱ ἀλλαγὰς ἀπὸ τὸ O σημαδεύονται ἐν τῷ κείμενῳ μ' ἕνα περὶ τεχνῆ σύστημα ἀπὸ ἀριθμημένους περισημένους, ἀριθμημένους ἡμι-ἀγκύλους, τετραγωνικὰς ἀγκύλους καὶ καμπύλους ἀγκύλους καὶ εἶναι ἐν τῇ ἀρχῇ ἀρκετὰ δύσκολον νὰ παρακολουθῆσθαι κανεὶς τὸ Ἑλληνικόν, μέρος ἐν τῷ κείμενῳ καὶ μέρος ἐν τῇ κριτικῇ ὑπομνήματι ἐν τῷ κείνω τῆς σελίδας, ἀπὸ τῆς μεταφράσεως ἐν τῇ ἀντικρινῇ σελίδᾳ πού εἶναι ἀφήγησις τεχνικὰ συγχορευμένη καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ ἐκδοχὰς. «Οἱ διαφορὰς μεταξὺ B καὶ O εἶναι, ἀληθινὰ, τόσο πολυάριθμοι», λέγει ὁ καθηγητὴς Dawkins, «ὥστε θὰ εἶταν εὐκολώτερον νὰ τυπωθῆ ἀκριβῶς τὸ O παρὰ νὰ ὑποδειχθῶσι ὅλες αὐτὰς ἐν τῇ σημειώματι. Προσθέτει πὼς «πολὺ δὲ θὰ κερδίζαμε μ' ἐκείνη τὴν πληρότητα». Ὅμως δὲ μποροῦμε καὶ πάλιν νὰ μὴν ποῦμε κρίμα πού δὲν ἔγινε δυνατόν νὰ τυπωθῶσι μαζὺ τὸ B καὶ τὸ O σὲ παράλληλες στήλας: τὰ δυὸ διαφορετικὰ κείμενα θὰ παρουσιάζαν ἕνα ἀληθινὸν ἀξιοσημεῖωτον παράδειγμα γιὰ τὸ πολὺστροφο καὶ τὴν δεχτικὴν ἰκανότητα τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς (πού γιὰ τὰ δείγματά τῆς πού τῶρα μᾶς παρέχονται δὲν εἶμαστε δὲ καὶ ἀχάριστοι) καὶ ἡ συσχέτισίς τους παραμένει πρόβλημα πού μήτε ὁ καθηγητὴς Dawkins δὲν ἔχει κατορθώσει νὰ ὑποδείξῃ μιὰ λύσιν τοῦ τελειωτικῆ. Τὸ πρόβλημα δὲν ἀλλάζει μετὰ τὴν Βενεσιάνικην μετάφρασιν τοῦ Strambaldi (αὐτὴ πρωτοτυπώθη ἀπὸ τὸν de Mas Latrie ἐν τῷ 1891), πού εἶναι χρήσιμη γιὰ τὴν διευκρίνησιν τοῦ κειμένου, φαίνεται ὁμοίως πὼς βασιζέται «ἀπὸ τὸ σ' ἕνα κάπως καλῆτερον χειρόγραφον τῆς ἐκδοχῆς O παρ' αὐτὸ πού εἶναι τῶρα ἐν τῇ Ὁξφόρδῃ».

«Ὁτιδὲποτε ὑπάρχει ἐν τῷ O καὶ ὄχι ἐν τῷ B ἀποδείχεται πάντα πὼς ἔχει φυσικὴ θέσιν ἐν τῷ κείμενῳ B, ὅπου μέσα μπορεῖ νὰ καλομηθῆ» ὅλες οἱ ἄλλες διαφορὰς ἐν τῷ κείνω δὲν καταλήγουσι ἐν τίποτι παραπάνω ἀπὸ μιὰ διαφορετικὴν ἔκφρασιν γιὰ τὰ ἴδια λεγόμενα καὶ σὲ μιὰ γενικὰ μεγαλύτερη πληρότητα ἐν τῇ ἀφήγησιν τοῦ B: διαφορὰς σὲ πράγματα καὶ ἀσυνβίβαστα λεγόμενα εἶναι σπανιότατα ἀληθινὰ, καὶ περιορίζονται ἐν μικρολεπτομέρειαις (σελ. 17). Θάδικοῦσε κανεὶς τὸν καθηγητὴν Dawkins ἀνῆθελε συγκεφαλαιώσει τὴν ἐπιχειρηματολογία του σ' ἕναν παράγραφο: ὅλοι ὅσοι ἐνδιαφέρονται γιὰ τὸ πρόβλημα πρέπει νὰ διαβάσων οἱ ἴδιοι τὴν εἰσαγωγὴν του. Τὰ

συμπεράσματα του όμως μπορούνε ν'αναφερθούνε με τὰ δικά του τὰ λόγια. 'Επιχειρεῖ ν'ἀποδείξει, ἀπὸ μερικά ἐδάφια πού εἶναι σφραγισμένα με τὴ σφραγίδα τῆς προσωπικῆς παρουσίας στὴν ἀυλὴ τοῦ Πέτρου Α' καὶ τῆς χήρας του βασίλισσας 'Ελεανώρας» (σ. 18), πὼς «μέσα στίς πηγές πού βρίσκονται πίσω ἀπὸ τὸ Χρονικὸ τοῦ Μαχαιρά» — ὑπάρχουνε κάποια μισὴ δεκάδα παραπομπές σὲ γραπτὲς πηγές ἔξω ἀπὸ διάφορες μνείες γιὰ προφορικὲς πληροφορίες — «εἶτανε κάποια ἀξιοσημείωτη ἐργασία ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Δημήτρη Δανιήλ, νεαροῦ "Ἑλληνα με Γενοβέζικη προστασία πού ἀναφέρεται ὡς γραμματικὸς τῆς βασίλισσας». Αὐτὴ καὶ ἄλλες πηγές τίς ἐργάστηκε ἔπειτα καὶ τίς αὔξησε ὁ Μαχαιράς, με ἀποτέλεσμα τὴν ἐκδοχὴ Β. Αὐτὸς πού ἔγραψε τὸ Ο, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, πῆρε τὰ ἴδια ἔγγραφα, τὰ περίκοψε, κ' ἔτσι ἔφτιαξε μιὰ συντομώτερη ἐκδοχὴ» (σ. 19).

Εἶναι ἀληθινὰ ἀδύνατο νὰ διαβάσῃ κανεὶς τὸ Χρονικὸ χωρὶς νὰ πιστῆ πὼς ἕνας ἀπὸ τοὺς δυὸ χρονογράφους βρέθηκε προσωπικῶς κι ὁ ἴδιος σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐπεισόδια πού περιγράφει. Εἶχε λ. χ. παρακολουθήσει μέρη τῆς μάχης τῆς λαγομαχίας πού καταλήξανε στὴ δολοφονία τοῦ βασιλέα Πέτρου Α' (1369), καὶ παρατηρήσει μέρη τῆς μάχης τῆς πολιορκίας τῆς Κερύνειας ἀπὸ τοὺς Γενοβέζους στὴ 1374 καὶ ὅμως μπορεῖ αὐτὸ νὰ εἶναι ἀμφισβητήσιμο γιὰ τὸ Δημήτρη Δανιήλ (Δανιὲλ (η)) μ' ὅλη τὴ γνωριμία του με τὴν *τσαμπεράνα* (καμαριέρα) τῆς βασίλισσας, τὴν Προφέττα, καὶ ὅλα τὰ γοητευτικὰ καθέκαστα γιὰ τὰ δικά του περιστατικὰ ὡς καβαλλάρη μαντατοφόρου τοῦ βασιλιά. Ὡς Ἕλληνας κίτω ἀπὸ Γενοβέζικη προστασία, ἂν καὶ πρόθυμα μπορεῖ νὰ δεχτοῦμε πὼς «εἶδε τὰ πράγματα σὺν ἐντόπιος», δύσκολα θὰ φανέρωνε τόσο σφοδρὸ μῖσος πρὸς τοὺς Γενοβέζους, μ' ὅλη του τὴν πίστη καὶ ἀφοσίωση πρὸς τὴ δυναστεία τῶν Λουσιναίων. «Ὡς δουλευτὴς τῆς βασίλισσας 'Ελεανώρας (Ληνόρας)», λέγει ὁ καθηγητὴς Dawkins, «μπορεῖ νὰ σημειωθῆ πὼς βάζει τὴ διαγωγή τῆς κάτω ἀπὸ φθὸς ὅσο παίρνει εὐοικώτερο». Ὡστόσο ὄχι μόνο καταγράφει τὸ χυδαῖο ξεντρόπιασμα τῆς ρήγαινας ἀπὸ τὸν Σιρ Τιπάτ Πλεφραράτση (Sir Thibald Belfrage), καθὼς τὸν πᾶνε στὴν κρεμάλα, παρὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος, ὅταν ἐκεῖνη γράφῃ ἕνα προδοτικὸ γράμμα πρὸς τὸν Τζουάν τὸν πρίγκηπα τῆς Ἀντιόχειας, τὴ χαρακτηρίζει *ἡ φαρμακούσα παρὰ τὸ φαρμάκι* (§ 552).

Ἀκόμα καὶ τὸ κείμενο φαίνεται πὼς παρουσιάζει σημάδια πὼς δὲν ἔχει γραφτῆ ἀπὸ ἕνα μόνο χέρι. Κάποτε σχεδὸν βλέπουμε τὴ μορφὴ ἑνὸς Ἑλληνα κηλογέρου πού φιλόπονα μεταφράζει ἕνα σύντομο Γαλλικὸ χρονικὸ — ὁ Μαχαιράς ὁ ἴδιος, καθὼς γνωρίζουμε ἀπὸ Γαλλικὲς πηγές πού παραθέτει ὁ καθηγητὴς Dawkins, μιλοῦσε Γαλλικὰ πολὺ καλὰ γιὰ ἕνα Κύπριωτὴ — παραγεμίζοντας τὰ κενὰ διαστήματα με ἐκκλησιαστικὲς ἠθικολογίαι (§§ 189, 259, 482, 576, 660, 670, 790), διασκεδάζοντας ἅμα φτάνη στίς κουβέντες, καὶ προλογίζοντας το με δλάκρο προοιμιακὸ κατάλογο ἀπὸ ἐκκλησίες, ἐπισκόπους, ἁγίους καὶ ἀκρίδες, πού θάτανε σχεδὸν ἀδιάβαστο ἂν δὲν εἶτανε καλλιπωμένο με τὴν πολύτεροτη εὐρυμάθεια τοῦ καθηγητῆ Dawkins.

Ἄν εἶταν ὅμως ὁ Δημήτρη Δανιήλ, ἢ ἄλλο πρόσωπο ἀπὸ τὴν ἀυλὴ — γιατί ὄχι ὁ δάσκαλος τοῦ Ρήγα Πέτρου Β', «ὀνόματι σὶφ Φιλίππε, ἱερεὺς Λατίνος, ὁ ποῖος ἦτον ἐξάδελφος τοῦ πατρός μου τοῦ κυροῦ Σταυρινοῦ τοῦ Μαχαιρά» (§ 566); — ἢ κυριώτερη πηγὴ τοῦ Χρονικοῦ, αὐτὸ μένει ζήτημα βοηθητικὸ. Τὸ κύριο πρόβλημα εἶναι γιὰ τὴ σχέση πού ἔχει τὸ Ο με τὸ Β. Καὶ με τὴν ὁδηγία ἀκόμα τόσο ὀξύρρινου ἰχνηλάτη σὺν τὸν καθηγητῆ Dawkins, μπορεῖ κάποτε νὰ υποψιαζώμαστε πὼς δυὸ χωριστοὶ ἐρανιστὲς βάζοντας τὰ ἴδια ὕλικά θὰ λέγανε κάπως διαφορετικὲς ἱστορίες, παρὰ τὴν ἴδια ἱστορία με λόγια πού εἶναι συχνὰ, μὰ ὄχι καὶ πάντοτε, ἐντελῶς διαφορετικὰ καὶ μπορεῖ συχνὰ νὰ αἰσθανώμαστε πὼς τὰ δυὸ διαφορετικὰ κείμενα εἶναι πιθανώτερο νὰ βγήκανε ἀπὸ δυὸ χωριστοὺς Ἕλληνες μεταφραστὲς πού δουλεύανε, ὁ ἕνας στὴ μιὰ κι ὁ ἄλλος στὴν ἄλλην ἄκρη τοῦ νησιοῦ, ἐπάνω σὲ δυὸ ἀντίγραφα τοῦ ἴδιου Γαλλικοῦ χρονικοῦ. Γιὰ τὴν ὥρα ὅμως εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχτοῦμε τὸν ὑπόδειξή του ὡς βα-

σικὴν ὑπόθεση. Αὐτὸς μόνος με τὰ ὅσα γίνεται πληρέστερα ἐφόδια ἔχει ἐξουχίσει καὶ μελετήσει καταλέπτως καὶ τὰ δυὸ κείμενα, καὶ ἡ μαρτυρία του γιὰ τὴ σχέση πού ἔχουνε μεταξὺ τους, καθὼς καὶ με τὰ παράλληλα Ἱταλικά χρονικά τοῦ Amadi καὶ τοῦ Φλώριου Βουστρώνη, δὲ μπορεῖ νὰ τὴ μετασάλεψη γνώση μικρότερη ἀπὸ τὴ δική του.

Τὸ κύριο σῶμα τοῦ Χρονικοῦ, ἂν καὶ ἡ συνοχικὴ καὶ ἐξηγηματικὴ ὑφή του σπάνια εἶναι τόσο καλὴ ὅσο οἱ ἐπιστολές καὶ οἱ δημηγορίες, εἶναι ζωερὴ διήγησι πού περιχλείνει τὴν ἐποχὴ τῶν Λουσιναίων Ρηγάδων Πέτρου Α', Πέτρου Β', Ἰακώβου Α' καὶ Ἰανοῦ (Ἰανίου ἢ Τζενίου) (1359 - 1432). Ἀνεβαίνει με ἀξιοσημείωτη δραματικὴ δύναμη σὲ τρία κύρια κορυφώματα: τὴ συνωμοσία τῶν Ἱπποτῶν καὶ τὴ δολοφονία τοῦ Ρήγα Πέτρου, πού κατάντησε αὐτοῦ ἀπὸ μικρὲς ἀφορμὲς — *ἀρχεκάκος διάβολος τῆς πορείας* — με τὴ ζήλεια καὶ τὸ πεισματῶμα τῆς Ρηγαινας 'Ελεανώρας τῆς 'Αραγωνέζας τὴν προσφύγη τῆς στῆ Γένοβα καὶ τὴ φιλονεικία ἀνάμεσα Βενετσιάνους καὶ Γενοβέζους πού ὀδήγησε τὴν κατοχὴ τῆς Φυμαγούστας ἀπὸ τοὺς Γενοβέζους καὶ τὴ δοξασμένη ἄμυνα τῆς Κερύνειας ἀπὸ τὸν Ἰάκωβο τὸν Κοντοσταύλη, πού τέλος γυρίζει ἀπὸ τὴ φυλακὴ καὶ τὴν ἐξορία ὡς Ἰάκωβος Β' τὴν ἀνόητη πρόκληση τοῦ Λιγυπτιοῦ Σουλτάνου πού ὀδήγησε στὴν ἐπιδρομὴ τῶν Σαρακηνῶν καὶ ὕστερ' ἀπὸ αὐτὰ τὸ ἰστόρημα γίνεται κομματιαστὸ καὶ ἀσυνάρτητο. Ἀκόμα κ' ἡ μάχη τῆς Χεροκοιτίας μοιάζει σὺν κατακύλημα ἀνοούσιο, μολοντί ὁ ἴδιος ὁ Λεόντιος ὁ χρονογράφος παρουσιάζεται ἄξιφνα στὸν τόπο τῆς μάχης ἐπιφορητισμένος με τὸ κρασί (πού ἔλειψε ἀλήθεια) καὶ ἀκούει ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ Φιλίππου Λουσιναίου τοῦ Κοντοσταύλη πὼς πιάστηκε αἰχμάλωτος ὁ Ρήγας Ἰανός.

Ὁ συνθέτης τοῦ Χρονικοῦ εἶναι σημαντικὰ ἀνοιχτόμουλος ὅσο γιὰ τίς συμπάθειές του. Μᾶς κάνει ἐντύπωση οὔτε Γάλλος νὰ εἶναι οὔτε Ἱταλός, οὔτε κἂν Ἕλληνας, παρὰ καθαρὰ Κυπριώτης (*διὰτι εἶμαι Κυπριώτης*, ὅπως τὸ ἀγοράκι εἶπε στὸν ἀγαπημένο Κοντοσταύλη, § 454). Ἄς εἶναι πιστὸς στὴν ἀυλὴ τῶν Λουσιναίων εἶναι μόνο γιατί αὐτὴ ἔφτασε νὰ γίνῃ Κυπριώτικος θεσμός μισεῖ μόνο τοὺς Γενοβέζους, γιατί δὲ θέλανε νὰ φήσῃ τὴν Κύπρο ἡσυχῇ. Εἶναι δίκαιος σ' ὅ, τι λέγει γιὰ τοὺς Σαρακηνούς: οἱ δυσκολίες στὰ πιζαρέματα μ' αὐτοὺς δὲν εἶναι τίποτα μπρὸς στὴ δυσκολία γιὰ τὸ πιζαρέμα με τοὺς Γενοβέζους καὶ τὸ ξεκαθαρίζει καλὰ πὼς ἡ τελικὴ ἐπιδρομὴ λόγον εἶχε τὴν ἀσυλλόγιστη ἀπλησία τῶν Κυπριωτῶν, πού τοὺς ἄρεσε ν' ἀγοράζουνε φτηνὰ καὶ πλούσια λάφυρα ἀπὸ τοὺς Κουρσάρους τῆς Συριακῆς παραλίας καὶ εἰσάγει ἕνα κλοκάγθο σείχη (σιέχη) ἀπὸ τὴ Δαμασκὸ πού στέλνει τὸν ἴδιο τὸ γιό του δημομαντατοφόρο νὰ εἰδοποιήσῃ προσωπικῶς τὸ Ρήγα, μὰ δὲν κατορθώνει νὰ περάσῃ μέσ' ἀπὸ τὴν *Βουλὴν*. Μιλᾷ με με δικαιωσίνη καὶ γιὰ τὴ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία. Εἶναι ἀλήθεια πὼς κατακρίνει τὸν Σιρ Τιπάτ Πλεφραράτση ἕναν Ἑλληνα Συριανό, γιατί *«ἐγέννη Λατίνος»* (§ 579) ὅμως ὁ στοχασμὸς του γιὰ τίς δυὸ Ἐκκλησίες καὶ τὸν ἕνα Θεὸ καταλήγει με τὴν περίεργα φιλοσοφικὴ διπλοτολή *«ἀποστολικοὶ οἱ Λατῖνοι, καὶ καθολικοὶ οἱ Ρωμαῖοι»*. Ἡ «σωστὴ χρωματιὰ» στὴ φράση αὐτὴ, ὅπως κάποτε παρετήρησε ὁ καθηγητὴς Dawkins (Byz-neugr Jahrb. III (1922) σ. 141), «δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ καθιερωθῆ» τὴν ὥρα τῆς μεταφράσεως κατὰ λέξη, χωρὶς σχόλια. Καὶ σοῦ ἔρχεται ὁ πειρασμὸς νὰ στοχαστῆς πὼς ἐδῶ ἀποστολικοὶ μποροῦσε νὰ σημαίνει «σταλμένοι σ' ἐμᾶς», ἀποσταλμένοι ἔξω ἀπὸ τὴ Ρώμη, «ἀποστολικοὶ» σὺν ἀντίθετο πρὸς τὸ *καθολικοὶ*, πού εἶναι φυσικὰ γενικοὶ, παγκόσμιοι, ἄρα καὶ «ἐντόπιοι».

Ἡ ἐπιφανειακὴ αὐτὴ ἀνάλυση προσφέρει ἐντελῶς ἀνάξιο φρόο στὴ μεγαλόπρεπη ἐκδοχὴ πού μᾶς ἔχει χαρίσει ὁ καθηγητὴς Dawkins. Θὰ χρειάζοτανε ταξιαρχία ὅλη ἀπὸ φιλόλογους γιὰ νὰ ἐχτιμήσῃ τέλεια τοὺς ἄθλους του καὶ νὰ ὑπολογίσῃ ὅπως πρέπει τὴν ἀξία τῶν πορισμάτων του.

ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Κομμουνιστικά παραληρήματα.

Ο γνωστός ανώνυμος δημοκόπος δράστης τῶν κυρίων άρθρων, πού σερβίρονται κάθε μήνα στοὺς μαζικούς *Νέους Πρωτοπόρους*, ξετυλίγει στὸ τελευταῖο του κατασκευάσμα τὸ ἐφιαλτικὰ ἐνυπνιάσματα, πὺ τοῦ ἔχει ἐμπνεύσει ἡ μεσοιωνική ἐκπαιδευτική πολιτική τῆς σημερινῆς κυβέρνησης. Ὁ εὐφάνταστος αὐτὸς συντάκτης ὁραματίζεται, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ μαρξικοῦ του Ὀλλε δόρφου, κύματα, θύελλες, φουρτούνες φασιστικές, ἀστικές ἀντεπαναστάσεις, πραξικοπήματα, κοντολογίς τέρατα καὶ σημεῖα μόνο καὶ μόνο γιατί οἱ ἀραχνισσμένοι ἐγκέφαλοι, πού κυβερνοῦν σήμερα τὴν ἑλληνική ἐκπαίδευση, λογαριάζουν, ἄγνωστο γιὰ ποσοστὴ φορὰ, τὴν ἐξόντωση τῆς δημοτικῆς καὶ τὴν ἀνάσταση τῆς καθαρεύουσας. Εἶνε γιὰ νὰ θυμάζει κανεὶς τὴν ἡδονή, πού μ' αὐτὴ πιπιλίζουν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ τὶς μαρξιστικὲς φέρμουλες καθὼς καὶ τὴ βαναυσότητα τους ὅταν τὶς κολνοῦν ἀπὸ νωστὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Δυὸ ἐκπαιδευτικὲς πολιτικὲς ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες (σὲ βαθμὸ μάλιστα ὥστε οἱ κομμουνιστὲς ἐκπαιδευτικοὶ σὲ ἐξοντώτικὴ δίωξη ἀπὸ τὴ σημερινή, ν' ἀπολαβαίνουν τὴ μεγαλύτερη ἐλευθερία στὴν προηγούμενη), δυὸ κόσμοι ἀσυμβίβαστοι, συγχωνεύονται βίαια καὶ δημοκοπικὰ στὴ σχηματικὴ ὁμοιογένεια τῆς ταξικῆς συμφεροντολογικῆς ἀλληλεγγύης. Τὴ στιγμή πού ἡ μὴ παθασταίνει τὸν ἀθηναιώτερο μεσαίωνα μὲ ὅλα του τὰ παρεπόμενα (κυρίως ὁμως μὲ τὴν ἀπόλυτη ἀδιαφορία τῆς γιὰ τὸ πνευματικὸ ξύπνημα τοῦ λαοῦ) ἐνῶ ἡ ἄλλη χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐπιμονώτερη προσπάθεια γιὰ τὴ μορφικὴ καὶ οὐσιαστικὴ ἐκλαϊκίωση τῆς παιδείας, ὁ κομμουνιστὴς ἀρθρογράφος ἰσχυρίζεται μελοδραματικὰ ὅτι καὶ οἱ δυὸ πασχίζουν νὰ διαιωνίσουν τὴ διανοητικὴ καὶ ὕλικὴ σκλαβιά τῶν μαζῶν! Στὸ σημεῖο αὐτὸ μάλιστα μᾶς ξανασερβίρει τὸ ἀνόητο μοτίβο (πού βρῆκε μιά τόση εὐκολὴ ἀπήχηση καὶ σὲ μὴ κομμουνιστοὺς κύκλους) τῆς παλινωδίας τῆς ἑλληνικῆς ἀστικῆς τάξης, τύχα ἀποφασιστικὰ δημοτικιστικῆς πρὶν ἐπικρατήσῃ κοινωνικὰ καὶ καθαρευουσιάνικης μετὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς. — Ὅλο αὐτὸ τὸ παραλήρημα δείχνει θαιμάσια σὲ τί πέλαγος παρικρούσεων λικνίζονται αὐτοὶ οἱ θεσπέσιοι ἀναμορφωτὲς πού ὑπόσχονται νὰ μεταβάλουν τὴν Ἑλλάδα σὲ γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Ὁ μαρξισμὸς ἔχει ξεκορδίσῃ μιά γιὰ πάντα τὴ σκέψη τους: εἶναι τόσο ἱκανὴ νὰ συλλάβῃ τὴν πραγματικὴ ὅσο κι' ἓνα ξεχαρβαλωμένο ρολοῖ νὰ δείξει τὴν ὥρα!

Ἀφόρητος συμβίωσις (α').

Στοὺς τελευταίους «Πρωτοπόρους» ἡ κ. Φούλα Πορφυρογένη εἶναι πολὺ θυμωμένη καὶ κάνει μιά τρομερὴ συζυγικὴ σκηνὴ μὲ τὸ καημένο τὸ «Σήμερα». Λέμε συζυγικὴ σκηνὴ γιατί εἶναι γνωστὸ πὼς τὸν τελευταῖο καιρὸ ἡ φωτισμένη διανόηση τῆς Ἀθήνας πανηγύρισε τοὺς ἰδεολογικοὺς γάμους τῶν φιλιτάτων ἐστὲ αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ μὲ τὸν ἱερό καὶ ἀπαρβίαστο διαλεκτικὸ ὕλισμὸ τοῦ κ. Δ. Γληνοῦ. Κι'

ὅλος ὁ κόσμος καμάρωνε. Ὁ Ζαχαρᾶτος εἶτανε στὶς μεγάλες δόξες του καὶ τὰ πλήθη περιμένανε νὰ γεννηθῇ γρήγορα - γρήγορα, ἀπ' αὐτὴν τὴν συνάντηση τοῦ μαρξισμοῦ καὶ τοῦ νεοελληνικοῦ αἰσθητισμοῦ, ἓνας καινούργιος πολιτισμὸς, πού νὰ βάλῃ τὰ γυαλιὰ σ' ὅλους ἐμᾶς τοὺς ἰδεαλιστὲς λακέδες τῆς πλουτοκρατίας. Μὰ τὰ πράματα φαίνεται πὼς δὲν πᾶνε κιθόλου καλά. «Ὁνειρο εἶταν καὶ πάει!» ἀλίμονο. «Ἔτσι συμβαίνει συχνά» πού λέει καὶ τὸ τραγοῦδι. Ἐμεῖς τοὺς τὰ εἶπομε μὲ τρόπο, ἀπὸ φιλικὸ ἐνδιαφέρον, μὰ αὐτοὶ δὲν ἤθελαν νὰ ἀκούσουν τίποτα κι' ἀντὶ νὰ μᾶς εὐχαριστήσουν γιὰ τὶς καλὲς συμβουλὲς μᾶς ἔγιναν πῦρ καὶ μανία καὶ φώναζαν πὼς εἴμαστε κακοὶ ἄνθρωποι καὶ θέλουμε νὰ χαλάσουμε τὴν εὐτυχία τους ἀπὸ ζήλεια. Αὐτὰ παθαίνει ὅποιος ἀνακατάνεται στοῦ ξένου κόσμου τὶς ὑποθέσεις γιὰ νὰ κάνει τὸ καλὸ. Ἔτσι κι' ἐμεῖς βρήκαμε τὸ μπελά μας. Γώρα ὁμως ἡ κ. Φούλα Πορφυρογένη τοὺς τὰ ψέλνει μιά χαρὰ ἀπὸ τὴν καλὴ κι' ἀπὸ τὴν ἀνάποδη καὶ μ' ἓνα ὕφος σὰ νὰ τοὺς κατακυλᾷ ἀπὸ τὶς σκάλες τῆς σοσιαλιστικῆς ἀνοικοδόμησης καὶ τῆς προλεταριοκρατίας. Νὰ καὶ μιά μὲ τὴν παντούφλα, νὰ καὶ μιά μὲ τὸ σκουπόξυλο, νὰ καὶ μιά κατασρόφα στὸ κεφάλι, μπλαζέδες, σοσιαλφασιστες, βενιζελικοί! Ἐμεῖς σ' ὅλα αὐτὰ κρατοῦμε ἄψογη οὐδετερότητα, ἀναπολώντας μονάχα μιά ρήση τοῦ Μολιέρου. πού θὰ τὴν ἔχουν ὑπ' ὄψη τους οἱ γαλλομαθεῖς συνταχτες τοῦ καλ' ὁ «Σήμερα»: Tu l'as voulu, Georges Dandin! Πού πάει νὰ πεῖ: Ἡθελές τα κ' ἔπαθές τα! Καὶ μὲ παλλὴ συμπόνια τοὺς παρακολουθοῦμε πού παρελαύνουν ἐμπρὸς στὶς κόκκινες σημοῦς μ' ἓνα ὕφος νεστοιμώτατο καὶ γραφικώτατο, ἓνα ὕφος ἀνθρώπων *cocus, battus et contents*. Κοί εἰς ἄλλα μὲ ὑγίαιν!

Ἀφόρητος συμβίωσις (β').

Οἱ οἰκογενειακὲς αὐτὲς συμφορὲς δὲν ἐξαντλοῦνται μὲ τὸν καβγά τῶν «Πρωτοπόρων» καὶ τοῦ «Σήμερα». Ὑπάρχει καὶ ἡ «Νέα Ἐπιθεώρηση». Καινούργιο φρούτο πάλι αὐτὸ, ἀρειμάνιο, περισπούδαστο καὶ σοβαροφανὲς σαν Ἑλληνας ἀκαδημαϊκός, γλωσσολόγος καὶ ὑπέρμαχος τῶν ἱερῶν παραδόσεων. Τὴ γράφουσε διάφοροι κ. κ. Κορδάτοι, Παπακωνσταντῖνοι κλπ., γνησιώτατοι συνεχιστὲς τῆς μιστριωτικῆς παράδοσης, σοφολογιώτατοι, σχολαστικοὶ ὡς τὸ κόκκιλο, δασκάλοι ἀπ' τὴν κορφὴ ὡς τὰ νύχια, ξεροὶ, στεγνοί, πολὺ ἱκανοποιημένοι μὲ τὸν ἑαυτὸ τους καὶ ἀπόλυτα ὑποταγμένοι στὴ σχολαστικὴ τοῦ μαρξισμοῦ. Ὅλα αὐτὰ στὴν ὠραία πατριδα μας θεωροῦνται σποιδαιὰ «ἐπιστήμη». Οἱ καλοὶ μᾶς ὁμως «Πρωτοπόροι» (τόσο πολὺ τοὺς συνηθίσανε καὶ μᾶς συνηθίσανε πού κοντεύουμε νὰ τοὺς συμπαθήσουμε) ἔχουνε σοβαρὲς ἀντιρρήσεις γιὰ τὰ σοφὰ καμώματα τῆς «Νέας Ἐπιθεώρησης», πού τὴ λένε ἀπλούστατα μικροαστικὴ, ἀντικομμουνιστικὴ, διασπαστικὴ, διαστρεβλωτικὴ, λυθρόβιο ἔντυπο, λαχανόφυλλο κολοκύθου... χιτλερική! Κι' ἡ «Νέα Ἐπιθεώρηση», ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἀπορεῖ καὶ ἐξίσταται γιατί τάχα οἱ «Νέοι Πρωτοπόροι» κατηγοροῦν τὸ σύντροφο Τρότσκι πὼς εἶναι προδότης καὶ ἀντεπαναστάτης; Τί κακὸ τοὺς ἔκανε ὁ ἄνθρωπος; Εἶναι χρόνια τώρα πού δὲν πείραξε κανέναν. Κι' ἂν ἔσφαξε στὸ παρελθὸν μερικὲς ἑκατοντάδες χιλιάδων ἀνθρώπων ἀφῆρα δὲν εἶτανε δικὰ μας παιδιά, ἀλλὰ ἄστοι, λακέδες διανοούμενοι καὶ χαμερπεῖς μενσεβίκοι. Τὸ λοιπὸν γιατί τὰ λέτε αὐτὰ τὰ πράματα; Μὰ οἱ «Πρωτοπόροι» ἀντὶ γιὰ ἄλλη ἀπάντηση σπάνουνε ὅλα τὰ τζάμια καὶ τὰ τσανάκια κ' ἐξακολουθεῖ στὴ μαρξικὴ συνοικία φοβερὸ ταβατοῦρ καὶ οὐρανομήκης πρόγχα.

Ἀνησυχίες.

Ὁ αἰώνιος «νέος» κ. Κλέων Παράσχος εἶναι πάλι γεμάτος ἀνησυχίες καὶ κάνει τρομερές φασαρίες ἐξαιτίας τοῦ Μονταίνου καὶ τοῦ Λεονάρδου Νταβίντσι μὲ τοὺς ὁποίους προφανῶς ἔχει προσωπικά. Τοῦ; κρίνει κάπως ἀφ' ὑψηλοῦ καὶ τοὺς λέει σκληρὰ λόγια, πού ἀσφαλῶς θὰ τοὺς πειράξουν κατάκαρδα. Τοὺς ὀνομάζει ἀνανδρους καὶ τοὺς ξαποστέλνει μὲ δυὸ γερῆς φάπες στὸ σβέγκο, πού θὰ τοὺς κάνουν νὰ στραβολαιμιᾶσουν γιὰ ἀρκετὸ καιρὸ. Ἐμεῖς βέβαια δὲν ἔχουμε καμμιάν ὄρεξη νὰ ἀνακατωθούμε στὰ προσωπικά ζητήματα τῶν κ. κ. Παράσχου, Νταβίντσι καὶ Μονταίνου. Μᾶς ἐνδιαφέρουν μονάχα οἱ γνώμες τοῦ κ. Παράσχου γιὰ τὰ μεγάλα ζητήματα τῆς ἀνθρωπότητας καὶ τίς μελετήσαμε μὲ πολλή προσοχή. Φρονεῖ λοιπὸν καὶ διακηρύττει μὲ θόρυβο, ὁ λαμπρὸς «νέος» ὅτι κάθε ἀληθινὸς διανοούμενος ἔχει χρέος σήμερα νὰ δώσει μιὰ ἀπάντηση στὰ μεγάλα ἐρωτήματα τῆς ἐποχῆς (τὰ πολιτικά καὶ κοινωνικά), νὰ κατέβει στὴν ἀγορὰ καὶ νὰ δράσει γιὰ τὸ καλὸ τῶν συνανθρώπων του. Κι' αὐτὰ βέβαια εἶναι ὅλα ἐν τάξει Ἀντίρρηση δὲν ἔχουμε. Ἄλλο στίς σελίδες τοῦ κ. Παράσχου δὲ βρήκαμε, φεῖ! μήτε τὰ ἐρωτήματα μήτε καμμιάν ἀπάντηση καὶ μείναμε ἐμβρόντητοι καὶ πολὺ ἀνήσυχτοι. Τέλος πάντων εἶναι καιρὸς νὰ ἀρχίσουμε κ' ἔμεῖς νὰ ἀνησυχούμε.

Τὰ μεγάλα συνθήματα.

Ἡ περίπτωση τοῦ κ. Παράσχου εἶναι τυπική. Κάνει χερσποιαστὴ μιὰ φαιδρὴ ιδιότητα ἀρκετῶν ἐλλήνων «διανοουμένων»: τὴ μανία τοὺς νὰ λανσέρουν μεγάλα συνθήματα ὅπως ὅπως, βγάζοντας σπαρακτικές φωνές γιὰ τὰ πρωτεῖα τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας καὶ κεραυνοβολώντας ὄσους δὲν ἀντιρέπονται ἀπὸ κατάπληξη μπροστὰ τῆς (γιατὶ νομίζουν πολὺ φυσιολογικὰ ὅτι καὶ ἡ πραγματικότητα αὐτή, ὅπως κάθε ἄλλη, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ψυχραίμη θεώρηση καὶ μελέτη, μακριὰ ἀπὸ κάθε ὀστερισμὸ καὶ συναισθηματικὴ παράκρουση), πότε ξεσκεπάζοντας ἀπὸ τρίποδος καὶ σὲ ἰρεῖς ἀράδες τὴν Ἀλήθεια κ' ἀξιόνομιαν στὸ ὄνομά τῆς τυφλὴ ὑποταγή, πότε, τέλος, διατάζοντες τοὺς ἄλλους ν' ἀνακαλύψουν τὸ σωστὸ καὶ νὰ τοὺς τὸ ποῦν, κρατώντας ζηλότυπα γιὰ τὸν ἀνώτερο ἑαυτὸ τοὺς τὸ δικαίωμα τῆς συνοπτικῆς κ' ἀμετάκλητης ἐκρίσεως ἢ ἀποδοκιμασίας Πίσω ἀπ' ὅλους τοὺς καμποτινισμοὺς αὐτοὺς κρύβεται τὸ πιδ φριχτὸ κενό. Οἱ ἄνθρωποι, πού χειρονομοῦν καὶ ξεφωνίζουν μ' αὐτὸν τὸν ξεσίπωτο κ' ἀνόητο τρόπο, πάσχουν ἀπὸ μιὰ ἀθεράπευτη ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ στεριότητα. Ἀνίκανοι νὰ αισθανθοῦν καὶ νὰ σκεφθοῦν γιὰ δικὸ τοὺς λογαριασμό, λαχταρώντας ὁμως τίς δόξας καὶ τίς τιμὲς τῶν «διανοουμένων», πασχίζουν νάβγουν ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξία τοὺς κινητοποιώντας ὅλους τοὺς κρότους καὶ θορύβους τῆς τζάζ - μπάντ. Ἄλλὰ δὲ γελοῦν κανένα μὲ τ' ἀκαλαίσθητα τοὺς μαϊμουδίσματα. Τὸ κοινὸ τοὺς ἔχει μιριστι. Ξέρει πολὺ καλά ὅτι ἡ πρώτη καὶ βασικὴ ἀποστολὴ τοῦ ἀληθινοῦ διανοουμένου εἶναι νὰ καταλαβαίνει, καταβάλλοντας ὅλες τίς μακρόχρονες κ' ἐπίπονες προσπάθειες, πού ἀπαιτεῖ τὸ τίμιο ἀλλὰ καὶ τόσο λεπτὸ λειτούργημα του. Ὅσο γιὰ τοὺς ἄλλους, πού ἀγωνίζονται ν' ἀποκτήσουν ὄντοτητα μὲ κάποια «στάση», τοὺς δηλώνει μὲ τὸ ὄνομα, πού ταιριάζει σ' ὅλους τοὺς παραποιητῆς: κομπογιαννίτες.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Μπόχχερο: — <i>Δύναμις καὶ ὕλη.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Α. Φαρμακοπούλου	Δρ. 40.—
Νέτος Φρ. — <i>Ἡ γέννησις τῆς τραγωδίας.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Καζαντζάκη.	» 30.—
Νέτος Φρ. — <i>Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Α. Κουκούλα.	» 50.—
Νίττι Φρ. — <i>Μπολσεβικισμὸς, Φασισμὸς καὶ Δημοκρατία.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Ἀλιβιζάτου.	» 40.—
Νορντάου Μάξ. — <i>Τὰ κατὰ συνθήκην ψεύδη.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Κ. Παπαλεξάνδρου.	» 40.—
Νορντάου Μάξ. — <i>Ψυχολογία καὶ Παράδοξα.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Κουντουριώτου	» 15.—
Νορντάου Μάξ. — <i>Ψυχολογικὴ Φυσιολογία τῆς Μεγαλοφυΐας καὶ Ἰδιοφυΐας.</i> Μετ. Α. Παλαμά.	» 16.—
Ντινβίλ. — <i>Ἡ Ψυχολογία τοῦ ἔρωτος.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Χ. Δαραλέξη	» 15.—
Ντεμπάϋ Α. — <i>Ἵγιεινὴ καὶ φυσιολογία τοῦ γάμου.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Τ. Καρδαρά.	» 20.—
Ντεμπάϋ Α. — <i>Ἵγιεινὴ τῶν ἡδονῶν καὶ τέρψεων.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Γρ. Εὐαγγελίδου.	» 15.—
Παιγιώ Ι. — <i>Ἡ Κατάκτησις τῆς εὐτυχίας.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Ι. Βαχαβιόλου.	» 50.—
Πάτερ Β. — <i>Ἡ ἐποχὴ τῆς ἀναγεννήσεως.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Ι. Καρζή	» 20.—
Πλεχάνωφ Γ. — <i>Ἀναρχισμὸς καὶ Σοσιαλισμὸς.</i>	» 30.—
Ποανκαρέ Ἐρρ. — <i>Ἐπιστήμη καὶ ὑπόθεσις.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Π. Ζερβοῦ.	» 35.—
Πώλχεν Φρ. — <i>Ἡ ἠθικὴ τῆς εἰρωνείας.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Χ. Δαραλέξη.	» 30.—
Ραιτσενστάιν — <i>Ὁ ἔρως διὰ τῶν αἰώνων.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Δαλεξίου.	» 20.—
Ρενάν Ἐρρ. — <i>Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Γ. Βουτσινᾶ. Τόμοι 2.	» 50.—
Ρενάν Ἐρρ. — <i>Οἱ Ἀπόστολοι.</i> Μετ. Μπ. Ἀννίνου.	» 40.—
Ρενάν Ἐρρ. — <i>Ὁ Βίος τοῦ Ἰησοῦ.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Ἀρ. Καμπάνη.	» 50.—
Ριμπὸ Τ. — <i>Αἱ ἀσθένειαι τῆς προσωπικότητος.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Π. Ψηλορείτη.	» 30.—

ΕΥΚΟΛΙΑΙ ΠΛΗΡΩΜΗΣ ΔΙΑ ΜΗΝΙΑΙΩΝ ΔΟΣΕΩΝ
ΖΗΤΗΣΑΤΕ ΤΙΜΟΚΑΤΑΛΟΓΟΝ ΔΩΡΕΑΝ

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΔΡΥΘΕΙΣΑ ΤΩ. 1841

Κεφάλαια Μετοχικά και Ἀποθεματικά Δρ. 1.250.000.000
Καταθέσεις τῆ 31 Δεκεμβρίου 1931 • 7.709.000.000

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΥΠΟΚ/ΜΑΤΑ ΚΑΘ' ΟΛΗΝ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΠΡΑΚ/ΡΕΙΟΝ ΕΝ Ν. ΥΟΡΚΗ, 51 Maiden Lane
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΝ ΣΙΚΑΓΩ, 33 S. Clark Street
ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΑΙ ΕΙΣ ΟΛΑΣ ΤΑΣ ΧΩΡΑΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

Η ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ἐκτελεῖ πάσης φύσεως τραπεζικὰς ἐργασίας εἰς τὸ ἐσωτερικόν
καὶ ἐξωτερικόν ὑπὸ ἐξαιρετικῶς συμφέροντας ὄρους.

Δέχεται καταθέσεις

(εἰς πρώτην ζήτησιν, ἐπὶ προθεσμίᾳ καὶ ταμειυτηρίου)
εἰς δραχμὰς καὶ ξένα νομίσματα μὲ λίαν εὐνοϊκὰ ἐπιτόκια.

HELLENIC BANK TRUST COMPANY

NEW-YORK, 51 MAIDEN LANE

Ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς Ἑλλάδος,
συμφώνως μὲ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας τῆς Νέας Ὑ-
όρκης, κρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐν Ἀμερικῇ Ἑλλήνων

Κεφάλαια ὀλοσχερῶς καταβεβλημένα Δολλ. 1.500.000